

Просимо надсилати передплату на 1908 р. не гаючись.

3 причини збільшення журналу вносить передплата в 1908 р. 18 корон.

ЗМІСТ.

1907.

А. СТАРИЦЬКА - ЧЕРНЯХІВ-СЬКА: Муки українського слова. Трагічний жарт.....	369
М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ: Бідний Лазарь.....	381
ІВАН ФРАНКО: Великий Шум (кінець).....	382
ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА: Пісня життя.....	401
МИКОЛА САДОВСЬКИЙ: Мої театральні згадки (далі)....	402
МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ: Чи не спроможемось?.....	418
О. ОЛЕСЬ: Хто смієть ся в той час.....	425
ВАСИЛЬ МОВА (ЛИМАНСЬКИЙ): Старе гніздо й молоді птахи. Драматичні образи (кінець).....	426
М. КОНОНЕНКО: Свобода... ..	455
В. КО-ИЙ: Національно-територіальні межі України і території інших областей Росії (докінчення).....	455
М. СТАРИЦЬКИЙ: З останніх поезій.....	471
ІВ. ФРАНКО: Середні віки і їх поет (докінчене).....	472
МІРІЯМ ГАРРІ: Здобутте Єрусалима (докінчене).....	322
АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ: Новини нашої літератури: Модест Левицький — Оповідання.....	531
Із поезій ГОТФРІДА КЕЛЛЕРА, перекл. Ів. Франко.....	537
МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ: З австрійської України.....	539
Бібліографія.....	548
Зміст ХІ тому.....	559
Оголошення.	
Правдоподібний зміст І кн. за р. 1908.	

РІЧНИК Х. ТОМ ХІ.
КНИЖКА ХІІ. ЗА ГРУДЕНЬ.

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК

ЛЬВІВ - КИЇВ

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

3 друкарні Науковий Тов. ім. Шевченка

Digitized by

Google

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

український науковий журнал, під редакцією *М. Грушевського*,
XVII рік, виходить що два місяці книжками по 15 аркушів. Передплата
в Росії 6 руб. на рік, поодинокі книжки по 1 руб. 50 коп.

Пошилати передплату на адресу: Львів (Lemberg), Австрія,
Сущинського 17, Наук. тов. ім. Шевченка (Ševčenko-Gesellschaft der
Wissenschaften).

А К О Р Д И

АНТОЛЬОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ВІД СМЕРТИ ШЕВЧЕНКА ДО НАЙНОВІЙШИХ ЧАСІВ
під редакцією Дра ІВ. ФРАНКА, з ілюстраціями Ю. ПАНЬКЕВИЧА

Люксове видане, по ціні 6, 7'50, 8, 8'50 і 10 кор.

Дістати можна в „Українсько-руській Видавничій Спільці“, у Львові, ул.
— — — — — Чарнецького, ч. 26. — — — — —

Р А Д А

газета політична, економічна і літературна

виходить у Києві що дня, окрім понеділків.

Рік видання третій.

„РАДА“ має широку програму, як звичайні великі політичні газети: дає щоденний огляд життя політичного, громадського, економічного і літературного на Україні, в Росії й по чужих землях; звістки про всякі світові події, поезії та оповідання; фелетони політичні, наукові і белетристичні; телеграфні звістки: агентські та від власних кореспондентів.

Особливу увагу звертає „РАДА“ на місцеве життя провінції.

„Рада“ має в Державній Думі і Державній Раді власних-кореспондентів.

Умови передплати за границю: на рік 11 карб., на півроку 5 карб. 50 коп., на 3 міс. 2 карб. 75 коп., на місяць 1 карб.

Ціна окремого № 4 коп. За зміну адреси 30 коп.

Безплатний додаток: стінний одривний КАЛЕНДАР на рік 1908, в якому уміщені: календарні відомости, портрети українських діячів, біографії, дещо з історії і статистики України, про наукові та інші товариства на Україні і в Галичині, приказки, загадки, поради господарські, адреси українських газет та журналів і т. и.

Адрес редакції і головної контори у Києві: Велика Підвальна ул., д. 6 біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

А. Старицька - Черняхівська.

Муки Українського Слова.

ТРАГІЧНИЙ ЖАРТ НА І ДІЮ.

ДІЄВІ ЛЮДИ:

365 редакторів (поки що на сцені один). Видавець один.
Учений. Поет. Співробітники 1, 2, 3, 4. Порадники 1, 2, 3, 4, 5.

• Хлопчик при редакції, та інші.

Сцена. Редакція — велика хата. Ліворуч двері в хату редактора, праворуч у контору. В хаті стоїть кілька столів, за столами працюють співробітники. Скрізь навалені часописі, шматки паперу, пера, олівці, стоять пляшки з чернилом та слоїки з гумою арабською. Співробітники пишуть, аж пера скриплять. Видавець сидить за окремим столом, переглядає рахунки. Перед ним висить на стінці календарь. На календарі стоїть 31 Грудня.

Видавець (поглянув на календарь, в пів голоса, сам до себе).

Останній день старого року!
Ну що-ж, доплентались нівроку,
А ось як далі будем жить?
Душа жива, гаман тріщить...
Все тільки втрати, збитки й збитки...
То що! Хай гинуть жінка й дітки —
Назад нізащо не піду,
І подратуєм ще біду!
Продам зерно, заставлю хату,
А час поширить передплату.
Ні, вірю я, що новий рік
Розбурка й тих, що довгий вік
Цурали ся своєї мови;
Тоді покращають умови
Роботи нашої й гуртом
Ми підемо одним шляхом
У любій спілці брат із братом,
Немов до церкви перед святом
До всім нам любой мети!

1

Хлопчик (при редакції). Ось до редакції листи! (подає купу листів).

(Видавець радісно бере листи з рук хлопчика, співробітники з цікавістю відводять очі від рукописів. Всі з радісним напруженням стежать за рухами видавця).

1-ий співроб. (до другого тихо).

Оце гаразд, як раз у пору..
Тепер піде часопись в гору,
Початок добрий ділу є.

3-ій співроб. (дивлячись як видавець розбирає листи).

Їй Богу, братіки, кляче!
Хай не дїжду я нині й свята,
Коли це все не передплата.

Секрет. (з самозадоволенням).

Розчовпали і читачі,
Що тут працюють не сичі,
А найгостріші в світі пера,
Ну, і накинудись тепера.

(З контори визирає конторщик).

Контор. (шепотьки). Що? Скільки? Звідки?!

Співробітники. Те.. Мовчіть
Квітки готуйте.

Контор. В одну мить!..

Видавець (сумно, сам до себе).

Нї... все листи... і все докори...
Образ, зневаги цілі гори...
Ох, що робити, що чинить?
Не можна всім їм догодить!

(Бере новий лист і читає в голос: співробітники сумно прислухають ся).

„Прошу Вас, друже, Бога ради,
Не псуйте мови ви „Поради“...
Ну хто-ж казав коли де „рух“?
В сїм слові чисто людський дух.
Казати треба нан рушення“.

(Звертаючись до співробітників).

Панове, прошу вибачення,
Не заживайте слова рух,
В сїм слові, кажуть, людський дух.

(Бере другий лист, знов читає в голос):

Прошу, пильнуйте, яко мога,
Щоб не траплялось „перемога“.
Се-ж слово зовсім нам чуже...

1-ий співроб. Я перше чую се... Невже?

Видавець. Ох, так чи ні, коритись треба...

Така вже кара нам від неба.
Назвав ся видавцем — крєпись...
А схочуть „сфери“, й „ляговись!“
Панове! дбайте-ж яко мога,
Щоб не траплялось „перемога“.

Співроб. 1. Се-ж слово завш вживали ми...
То як писать? Кажіть сами.

Видавець. Ось радять нам писать „побіда“.

1 Співроб. Вже хто його тепер і віда,
Які слова вживати в нас?

Видавець. Ет! Сперечати ся не час!..
Пишім „побіда“ їм на втіху,
А чей поможемо тим лиху.

(Читає третій лист):

„Який правопис ви взяли,
Ще й апострофи завели!
Навіщо й сї дурні притички
Поприпинали мов телички?
А крапок, крапок! Цілий мак...
Не можна друкувати так!
Хоч Україна наша мати,
Про те не можем вас читати!“

Видавець (здіймаючи очи до неба):

Ох Боже наш! Ох, Боже мій!
Подай терпець Ти нам святий!

(Бере четвертий лист і читає в голос):

„Вас що ні слово — архаїзми,
А гірш над все то галицизми.
Їх треба винищить цілком,
Бо се-ж не мова, се Содом,
Се „Глум і помста“, се роспушта,
Якась шаткована капуста!“

Видавець (звертаєть ся до співробітників):

Панове, прошу пантрувать,
Щоб галицизмів не вживать.

Співробітники-Галичани, почувавши себе на ту хвилину тяжкими злочинцями, червоніють і починають розглядати кінці своїх чобіт. Деякі виймають хустки з кишень і отирають слюзи пізнього каяття. Видавець сумно зажурившись схилиє голову на руку.

Тї-ж та учений.

Учений (входить, витаєть ся до видавця). Що робите?
Видавець. Сиджу й журюсь...

Ох, згине Україна - Русь!

Учений. Чому то так?

Видавець. Нема в нас ладу,
Хоч клич Варягів на пораду!
Погляньте, скільки - но листів,
А скільки-ж в них пекучих слів...
Що день те саме пишуть знову,
Все ганять наш правопис, мову...
Часопись ждали, наче свята,
А не підносить ся предплата!

Учений. Тому що в нас правопис свій,
Що ми вживаем рідко й,
Що може трапилось не раз
Невдатне слово?! Час нам, час
На се поглянуть науково.
Ми любимо, шануем слово,
Народу нашого алмаз,
Але воно живе для нас,
Не ми для нього. Гляньте, всюди
Війна знялась. Вмирають люди,
Аби собі добути прав,
І Україні час настав
Собі придбати кращу долю,
Прав на житте, на землю й волю.
Хай спізнаємось лише на мить,
Тоді вже нам по вік не жить!
Коли ударив час до бою,

З всього, що є, гартують зброю,
 В вогонь ідуть і леміші!
 Тоді про зброю не кажи:
 Яка вже єсть, аби влучала,
 Скінчит ся бій, — згода настала
 Тоді складайте „сочинення“
 До тем „перевозоруження“.
 А зараз дайте рук нам, рук,
 Не завдавайте зайвих мук.
 Всіх треба скликати, з'єднати,
 Щоб рідний край поратувати.
 Нехай учений та співець
 Не дба про лавровий вінець,
 Хай убере вінець з тернини...
 До праці спільної гуртом!

Входить поет.

Видавець. А ось як добре — й ви! Чолом!

Сюди, сюди до нас в науку,
 До праці, брате, дай но руку!

Поет. Все серце, вся моя душа
 До неї линуть. Що робити?

Видавець. От тут сїдайте та складіте
 Нам виділ „ріжних дрібничок“
 З часописей та з книжочок.

Видавець та учений виходять у кабінет редактора. Поет
 сїдає і починає писати. Співробітники скося поглядають на ново-
 го пришельця. (Довга пауза).

2 співроб. (до першого на пів голос). Хто він такий?

1 співроб. Якийсь піта.

2 співроб. Співець квіток, кохання й світа?

Слуга покірний буржуа?

3 співроб. Ну не покурить, чорта з два!

Ми задамо як треба й чосу!

(Поет виймає хустку й втирає ніс).

4 похмурий (а parte). Ще й хусткою сякає носа.

А сто чортів тобі на хвіст!

Найменче — крайній Октябрист!

Поет. (ввесь час писав уважно, розмов не чув. До пер-
 шого співробітника). Я попрошу, вас пане —

1 співроб. (з обуренем). Пане?
 Се що за прізвисько погане?
 У нас не має тут панів.

Поет. (Перепрошуючи).
 То пан мене не зрозумів...

1 співроб. (Перебиваючи).
 Ну, ну без жадних викрутасів!
 Ви, визнаєте різність класів,
 Обстоюєте капітал?

Поет. Та я-ж нічого не сказав!

1 співроб. Вам тільки мила „рідна хата“?
 Ви ворог пролетаріята!
 Чи ви читали „Капітал“?
 Ви знаєте, що Маркс сказав?
 Життя громадського основа
 Для вас мабуть „рідненька мова“
 Та здобуток „святих натхнень“.
 А в час який робучий день
 Ви обраховуєте? Певно
 Годин в дванацять?

Поет. (сумирно). Ви даремно
 Душі витрачуєте пал,
 Здіймаєте „девятый вал“.
 Робітники святої волі,
 Ми всі працюємо для долі
 Країні рідній, все життя
 За день робочий маю я.

1 співроб. Се не відповідь на питання!
 Про соціальні завдання
 Питаю вас?

2 співроб. Ви що, ка-де?

3 співроб. Яка плятформа ваша й де?

4 похмурий. Чи ворог ви експропріяцій?
 Прошу, без зайвих ляментаций
 Відповідайте, так чи ні?

1 співроб. (перебива). Ні, перш з'ясуйте ви мені,
 Чи визнаєте ви террора,
 Лякає вас мабуть „каморра“?

2 співроб. Про позитивний анархізм

Як ваша думка?

1 співроб. (перебиває). Соц'ялізм

Кладете ви в життя основу?

3 співроб. Яка платформа ваша, знову

Питаю вас.

Поет. Ох, скільки слів!

Який на мене глум і гнів!

Але скажу вам просто й сміло:

Не друг теорій, друг я діла.

Ви лиш пильнуєте тепер,

Чи хто ес-дек, чи хто ес-ер.

Не в назвиськах, панове, справа.

Од сих розрад росте лиш права:

Щоб нову хату збудувать,

Стару тра перше зруйнувать;

Хто держить лома, хто сокиру,

Єднайтесь всі на працю щиру!

1 співр. Національний шовінізм!

2 співр. Найбуржуазний еґотизм!

Поет Народу нашого святині

Не запозичені в Берліні.

Тіж та редактор.

Редактор. Знов діспут цілий завели!

А я там сам й ори й мели!

Та залишіть ви сі балачки,

А то часопись піде рачки!

Там скаженіє метрампаж,

Ну просто кажуть, входить в „раж“.

Нема в друкарні матерьялу!

Та хоч що небудь на поталу

Давайте хлопцю.!

1 співроб. А запас?

Редактор (з серцем). Давно вже витратив ся в нас

Немає жадного рядочка.

1 співроб. Отсе гаразд... Се справді точка.

Ну, братці, пера насталіть,

А хлопець хай пожде хоть мить.

(Всі починають писати. Редактор заспокоєний виходить).

Видавець (до поета). Ну що, зложили?

Поет (подає). Ось частина.

Видавець (читає). Ну, тай кумедна-ж ви людина!

На що вживаєте слова,

Яких давно уже нема?

Хоч би се слово — „урочисто?“

Поет. Та-ж всі поети наші чисто

Вживають вираз той.

Видавець. Дарма:

Поміж селян його нема.

Поет. То як сказати-ж?

Видавець. Торжественно.

Поет. То се-ж русізм...

Видавець. То що-ж? Даремно.

Щоб зрозумів нас і мужик,

Ми мусим „опрощати“ язик.

Поет. То „опрощати“, а не калічить!

Русізмів нам вживати не личить,

Коли в нас єсть свої слова.

Видавець. Але повірте, так бува,

Що рідне вже забуте слово.

Поет. То відродить його на ново

Наш обовязок. До мети...

Видавець (перебиває з серцем)...

Та гляньте лиш на ті листи,

Що я зложив он дві шуфляди!

То земляки шлють до „Поради“,

І в ясний день і в глузу ніч

Все нас цькують за штучну річ.

Образи, лайка і догани

За наші вирази погані...

Ну та дарма, лишу, нехай вже...

Але отсе ще слово „майже“...

Ну, се-ж видимий галицизм,

Або якийсь провінціалізм.

Нам уживати ту мову тра,

Що по обох боках Дніпра.

Поет (здивовано). Провінц'ялізми красять мову,
 Як підткання красить основу.
 У море-ж плинуть всі річки,
 І всі джерела й всі струмки,
 А з моря знявшись в легку пару
 Складають з себе темну хмару
 І падають тучним дощем
 На землю рідну. Корінцем
 І дуб величній добуває
 З землі всі соки, осипає
 Гілки та листя й перегній
 З них робить ся на землі тій.
 Так все в життю — одвічне коло.
 Й на вашу річ скажу вам згола:
 Сей нерозривний, вічний міст
 Дарує мові рух і зріст.

Видавець. Воно то й так у руху цілім...
 Наш принцип — бути зрозумілим...

Поет. Кому?

Видавець. Людям.

Поет. Яким?

Видавець. Своїм.

Поет (з запалом). А най би задавив їх дим,
 Коли забули рідну мову!
 Для сих перевертнів щоб знову
 Ламати слово наше? Ні,
 Сього ви й не кажіть мені!
 На слово ріднее не зрушу
 Правиці я. Ви чисту душу
 Народу нашого святу,
 Немов на добру-б то мету
 За покурчами у здогін
 Сами ведете на загин!
 Сто довгих років люди щирі
 Із серцем повним сили й віри
 Занедбане, розбите в пень
 Те слово наше день у день
 Із пут, з кайданів визволяли!
 Вони життя своє складали

На діло те, і досягли
 Метя святої! З під землі,
 Та з під руїн, лише приспане,
 А гвалтом злим не подолане
 Повстало слово те, зерно
 У ріднім ґрунті ожило
 І проросло живе й родюче
 І серце втішило болюче!
 Одбилось все минуле в нїм,
 В тім згуці ріднім та живім.
 Колишні кривди, сльози, болї...
 І ось тепер, коли на волї
 Воно буюти почало, —
 Знов повстає ще нове зло:
 Вже вироблену, чисту мову
 Свої-ж ламають, крутять знову,
 А мають ніби на метї,
 Щоб зрозуміли її ті,
 Якї її давно й забули,
 А може з роду і не чули!

Редактор (визирає в двері, розкуйовджений, змучений).
 Там знов лютує метранпаж.

Секрет. Гей, співробітники, наляж!
 Я зараз порятую справу:
 Ось нате вступну вам розправу.
 (подає листочки).

(Вбігає засапаний хлопчик при редакції).

Ідуть, ідуть! ідуть! Ідуть!

Всі Хто?!

Хлопчик. Передплатники! Несуть
 „Пораду“ нашу!

Секрет. Ну-с, „ребята“,
 За працю, буде передплата.

(Починаєть ся спільна замятня. Співробітники припадають до праці. Секретар насуплює брови і встромлює перо в червоний атрамент. В конторі хапливо висовують шуфляди для грошей, виймають книжки для передплати. Видавець та учений стають рядом. Всі пильно дивлять ся на двері. Одчиняють ся двері,

увіходять довгою низкою порадики. Де хто тримає в руці „Пораду“).

Видавець. Витаєм вас, шановні друзі!

Ми пробували тут у тузі,
Все ждали рідних читачів...
А от Господь таки привів
Побачить поступ того діла,
На котре ми усе зложили:
Талан і гроші і житя.

1 порад. Та передплачував би я,
Коли-ж недбала коректура.

2 порад. А сей папір? Макулятура!

3 поряд. (показуючи пальцем на часопись).
Невірно тут ужите і,
Замість одної точки — дві.

4 порад. Я-б передплачував охоче,
Та шріфт дрібний, він сліпить очі.

3 порад. (провадить далі). Я зазначив вам тут в горі,
Писать тра: „рідні матері“.

Видавець (сумно).

Ви все даєте добрі ради,
Та не купуєте „Поради“.
Ой ні! од ваших теплих слів
Лишусь я швидко без штанів!

5 порад. Ні, я скажу вам річ до діла:
Вся мова в вас незрозуміла
Не тільки нам, селянам всім,
Не розберуть її зовсім.
Я ваші всі передовиці
Своїй Українці-служниці
Читаю місяць день-у-день, —
І що-ж вона? А ні телень!

(Видавець і учений дивлять ся один на одного. Співробітники збентежені. Контора в розпуці. Довга павза).

Поет. Так ось для кого ви хотіли
Псувати мову? Зрозуміли
Тепера ви, на шлях який
Ставали ми у справі сій?

О, залишіть же Бога ради
 Ви слухать їхні всі поради!
 Хоч крайте мову сяк чи так,
 Все буде їм не так, не так.
 Се тільки шум на нашім морі,
 Що вже бує на просторі.
 Тікають сніжні тумани,
 Пливають крижані кайдани,
 Співають, грають дужі хвилі
 І все ростуть, ростуть на силі!
 Немов весняная вода
 Встає скрізь сила молода,
 Палка, завзята, дужа й щира!
 В ній наша сила, наша віра,
 Сподіванка знебулим всім
 І нагорода неживим.
 Покиньмо-ж ми всі хатні чвари,
 Про мову всі розмови й свари:
 Вона жива, людям живим
 І зрозуміла й люба їм!
 Гей, Галичане, милі браття,
 Чи-ж нам бракує вже завзяття,
 Чи-ж не палка дідівська кров
 У наших жилах грає знов?
 З'єднало нас одно минуле,
 Одно в нас серце сміле й чуле,
 Одна душа, одно життя,
 Одно чекає нас буття.
 Подаймо-ж ми брат брату руки,
 Та поквітуймо всі ті муки,
 Які зазнав наш люд, наш край,
 Занедбаний своїми-ж в край.
 Вперед! Нам сяють ясні зорі
 На необмеженім просторі!
 Вперед! До слави, до звитяг!
 Вперед!! У гору рідний стяг!!
 Всі обнімають ся. Спільний й хор. Де згода в сімействі,
 Де мир і тишина,
 Щасливі там люди,
 Блаженна сторона.

Аптеоза: (Підіймаєть ся задня завіса. Сцена являє необмежений степ перерізаний Дніпром. З усіх боків летять автомобілі, залізничні поїзди, Дніпром плывуть пароходи, навантажені пакетами з грішми, скрізь надписи „Порада“. Довгими низками тягнуть ся до редакції „миряни і попи“, коло редакції стоять сотні чумацьких маж, навантажених примірниками часопису. На мажах написи: експедиція „Поради“. Хлопці зносять торбами гроші в контору. Співробітники живуть! Експропріатори чигають у кутках).

М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ.

Бідний Лазарь.

Хата геть в яру за містом...
З вікон дивить ся на двір
Бідних скло—припятий тістом
Покалічений папір...

Ні кошари, ні комори,
Ні нещасного хлівця...
І сліду нема на дворі
Хоч якого деревця...

Хто живе у тій хатині,
Чим жива його душа,
Чим себе в лихій годині
Він і гріє і втіша?

Що він мислить, як погляне
На будівлі богачів,
На житте їх сите й п'яне,—
Він, що гине без харчів?..

Бідний Лазарь сумовитий!
Знаю долю я твою:
Не пригрітий, неомитий
Жив і вмреш ти у гною

І одна мана-надія
Розважа журбу твою:
„Вмру, то може вже тоді я
Одпочину у раю“...

А порою враз устане
Думка, гострая мов ніж!
„Запалить весь світ!“—і вяне:
„Гинуть першому мені ж!..“

ІВАН ФРАНКО.**ВЕЛИКИЙ ШУМ.**

(Кінець *)

X.

Поки там пан Субота сидів серед широких подільських ланів і нудився — граф за той час рідко коли був дома, а про Суботову визиту в французькій віллі навіть не згадував, немов і ніде нічого не бувало. Поки в графському палаці йшли пиняві приготування до заграничної подорожі, в Грушатичах кипіло і клекотіло, як у кітлі. Пан Годієра почав підводити свою машину. Зразу йшло все дуже добре. Він засів до писання і писав невтомно „реляції“, себто по просту доноси на всіх і вся, що крутило ся довколо нього. Насамперед написав донос про свою хазяйку паню Суботову, у якої відкрив любов до селян, потуранє їх забаганкам і часті сходи́ни її з селянами в домі її зятя та довгі розмови при замкнених дверях та заслонених вікнах. Потім написав донос на всю двірську службу починаючи від економа а кінчаючи псарем і конюхом, що крадуть панське добро, не пильнують діла, волочать ся за сільськими дівками і у всьому потурають селянам та за хабарі дозволяють їм розкрадати панське добро. Розумієть ся, що ходячи день у день по селі і угризаючи ся з селянами за всяку дрібницю кожного дня приносив нові матеріяли для своїх реляцій. Обмалював і Думяка і вїйта і всіх присяжних; допікали йому особливо сільські баби своїми кпинами та вигадками, і він совісно подавав про все те реляції і висилав до циркулу. Там урядники аж боки зривали зо сміху читаючи ті його реляції, подіктовані злобою і проняті тим юмором тісних умів, що вважають себе неначе центром людськості і не відчувають своєї смішности.

Та від реляцій він швидко перейшов до виконання своїх намірів, і тут наткнув ся на таку впертість, апатію та нехить людей, що нераз аж пінив ся зо злости. Він велів побережникам не пускати нікого в ліс, та бачучи, що вони й вусом не

*) Див. кн. X—XI Л. Н. Вістника.

ведуть у той бік почав сам бігати в ліс і виганяти селян, що чи то збирали сухарику, ламали сухе гілля, викопували пні, чи то й так рубали здорове дерево. Поки натрафляв на старих, незасібних баб або піших селян, що на плечах носили вязанки дров, поти його крикам і лайкам удавалося витурювати їх із ліса; але такі, що їхали в возами і рубали дерево визначене їм побережниками чи то за гроші, чи за роботу, не слухали його, кпили собі з нього або й відгрожувалися.

— Лиш би бучка взяти та хомянути біду раз по пиці, аби не кричала! — буркоче чоловік рубаючи дерево, поки пан комісар розсерджений скаче довкола нього та верещить та лає на чім світ стоїть. Так само було і в полі, з якого він велів що дня зганяти всю селянську худобу, і кожного дня по полудні знов бачив, що вона любісінько пасеться на тих самих панських стернях. Його злість була невичерпана, його очі бачили, що всі кепкують собі з нього і ніхто й не думає слухати його, а він у всім вітрив або інтригу пані Суботової, або економа, або Думяка та його жінки, і сердився і кляв і ляв ся все в тій надії, що прислужується пану Суботі і його господарським інтересам.

Нарешті пані Суботовій стало того за багато і вона вимовила йому місце в своїм дворі думаючи, що він уступиться зовсім і поїде собі геть. Та не на такого наскочила! Годієра наробив вереску на весь двір, покликав на дану ясным паном повновласть і грозив урядовою езекуцією свого права. Тоді вже економ своєю власною властю велів запакувати всі його манатки на його двоколіску, запрягти його шкапя і разом з тим добром відвезти його в село. Знов крики і протести Годієри, нові реляції до циркулярного старости „на власні руки“ пана старости і з власних рук старости білетик: „Якого дідька ви причепилися до Грушатич і грушатицького двора? Зараз вертайте до міста і зложіть міні устну реляцію!“

Пан Годієра одержавши цей білетик аж сам не знав, як висловити свою втіху. Пан крайсгавптман сам особисто пише йому, жадає від нього устної реляції про грушатицькі відносини! Тепер він догодить усім своїм ворогам! Тепер він покаже їм свою силу!

І не гаючись він поїхав, пробувши всього два дні у грушатицького арендаря, бо з селян ніхто не хотів пустити його

навіть на подвір'є, не то що до хати. Він їхав як на празник, підспівуючи і не кваплячись і знов водив лисячими очима по селянських полях і панських ланах і лісах, плюкав і сердився, де що робилося не по його вподобі і снував нові пляни, як би позаводити тут нові порядки.

Його візита у циркулярного старости випала на жаль дуже не по його думці. Староста не допустив його до слова, а вичитав йому остру нагану за його влізливість і його дволичність, з якою він підбунтовує панів против селян, а селян против панів. „Я міг би зараз веліти арештувати вас і передержати в арешті до слідства, але не роблю сего тому, що ви робили се з великої злости й глупоти, але не зі злої волі. Тепер бережіть ся. Я не входжу в те, чи і яку маєте повновасть від пана Суботи, може се лише панський жарт на те, аби вас спекати ся; але то вам кажу, не докучайте міні своїми дурацькими реляціями і ведіть ся так, аби я більше нічого не чув про вас!“ На тім він і махнув йому рукою на знак, що може йти собі геть.

Годієра ще отягав ся, видобував якісь папери із свого бездонного шкіряного портфеля, та староста крикнув на возного:

— Вивести того пана!

По таким соромнім прогнанню пан Годієра під впливом своєї лютости подумав собі: Або — або! *Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo!* Не хоче мене пан, я оберну ся до хлопів. Побачимо, як він се стравить.

І він велів везти себе до Грушатич, до коршми, де й заквартирував ся на пару день, хоч і як жид не рад був сим разом своїому гостеві. Жид догадував ся, що пан комісар не добром дише против двора і бояв ся нажити через нього й на свою голову клопоту, але подумавши докладніше станув на тім, що в разі якоїсь немилої дворови акції можна буде відразу позбутися комісаря, досить одного слова.

Другого дня схопивши ся дуже вчасно зі сну Годієра пішов у село, щоб застати господарів іще дома. Одного за одним він пробував настроїти против двора. Були такі, що слухаючи його доказів чухали ся в потилицю і говорили: „Щож, як люди, так і я. Може би то й добре було на громаду, як би так стало ся, як ви радите, але я сам тому не голова. Скли-

кайте громаду! “ Але деяким Годієрові думки зовсім не подобали ся, вони бачили в них наклонюване до безправства і грабіжу і або надляли Годієру кпинами, або проганяли й грозили жандармами. Найцікавійша була розмова з Думяком.

— І чого ви, пане, причепили ся до нашого села, як лист до мокрого? Що вам за охота пхати свої пальці між наші двері?

— Мене сам пан Субота просив. Міні повновласть дав. Погляньте, ось вона!

— Вже я дивив ся на неї, але знаю й її історію. Пан закрив собі з вас, аби позбути ся вашої настирливости, а вам здаєть ся, що він справді потребує вашої поради й помочи. А я кажу все своє, що краще-б вам забирати ся до міста і покинути нас, щоб буває часом...

— Що, що? — перебив його Годієра таким різким окриком, як піяне когута. — Ви страшите мене? Го, го, ваших погроз я не бою ся, від усякого нападу потрафлю оборонити ся, а урядова одвічальність, се також моє діло; я й перед властями зумію оправдати ся.

— Про вашу вмлість у тім напрямі я переконаний, але все таки рад би знати, до чого ви хочете довести нас?

— До вашого добра, — живо заговорив Годієра. — Всі давні ліси й толоки, описані ще в йосифінській метриці, мусять бути вам звернені. Всі пізнійші пустки, загарбані панами і заінвентовані Гауером на панську власність, будуть вам віддані. Чогож вам більше треба? Панського ви не жадаєте, але того, що вам правно належить ся, маєте право домагати ся правною або й неправною дорогою. Се вам моя думка. Хто швидше візьметь ся до сего діла, той лекше зможе дійти до своєї мети, бо потім готово бути запізно, коли рушать ся інші села. А вони певно рушать ся, бо по цілім краю селяни аж пишчать на свої кривди від панів.

— Наші люди не пишчать, — мовив Думяк.

— Не слухайте того. Всі, особливо біднійші, дуже-б раді, але не мають відваги починати. Ви могли-б додати їм такої відваги.

— Відкиж я до того приходжу? — здивував ся Думяк.
— Вам справа ясна, то ви й заховайте до неї людей. А я

хйба мушу вїрїти вам на слово, а сам того не знаю докладно.

— Ну, добре, — мовив Годїєра, — то скличмо громаду, поговоримо про се з громадою.

— І з тим до мене не удавайте ся, бо відки я до того приходжу? Я не вїт і не жадна старшина в громадї, хто піде за моїм голосом? Ідїть до вїта!

На сьому розмова й скінчила ся. Годїєра пішов до вїта і доти блягував йому про свою комісарську повагу, поки вїт не обїцяв йому вислати присяжного по хатах, щоб кликали господарів на суботу вечір у коршму, „без примусу, а хто цікавий послухати пана комісаря“.

Таких цікавих не так на комісаря як на саму коршму знайшло ся не мало. В суботу вечір народ щільно заповнив усю коршму і всі сіни і прилежний ванкир, і з якого двері вели до головного коршемного помїщення; прийшов і вїт і вся громадська старшина, прийшов і Думяк. На комісаря прийшло ся досить довго ждати. Він попередньої ночі бачив погані снї, весь день йому було зовсім нїяково на душі, голови не брав ся нїякий концепт тої промови, яку він мусїв сказати до народу, тай сам той народ видав ся йому тепер якоюсь темною, важкою силою, а зовсім не соломою здатною до швидкого підпалу. Та він нарештї таки наважив ся і вїйшов якось покvapно, мов додаючи собі відваги, до коршми. Люди розступали ся якось лїниво перед ним даючи йому дорогу до стола. Він „на потуху“, як жартував дехто з селян, випив чарку горїлки і виступивши на ослїн та оперши ся о стїну почав балакати.

Бесїдник він був неособливий і невправний. Підносячи голос замісь дїйсного пафоса робив ся пискливим і комічним, часто зупиняв ся шукаючи слів, одним словом, не робив на селян нїякого вражїня.

— Аби ви знали, хто я такий, — так розпочав він свою промову, — то мушу сказати вам дещо про свїй рїд і походженє. Знаєте, недалеко від Галичини край Чехїю і його головнї, ріки Велтаву та Лабу і його міста Прагу та Болеслав. Оттам жив мїй рїд, славнї ритїржі на Болеславі. Вони були учасниками чеської слави, бороли ся в усїх битвах, до яких виступало чеське вїйсько, а в кровавїй битвї на Білій горї смїло

пролили свою кров за чеську справу. По тій битві ті члени нашого роду, що ще лишили ся живі, мусіли тікати з рідного краю.

— А коли то було? — запитав хтось із натовпу селян.

— О, то було давно, ще 1622 року, буде тому 250 літ.

— Ще лиш буде, а доси лише 234, — підхопив Думяк, що встиг у однім моменті обчислити дійсну ріжницю.

Почув ся голосний регіт зібраного люду, а Годієра поглянув на Думяка таким оком, як на свого смертельного ворога. Думяк завважив се добре, але сидів спокійно при столі та слухав дальшої промови.

Годієра почав далі довго і нудно оповідати про пригоди та переходи чеських емігрантів і дотяг нарешті до того, що його ближші предки розбрились по світі, деякі покинувши свою чеську віру вернули назад до Чехії, інші пішли в службу ворогів і винародовили ся.

— Гарна родина, нема що сказати! — буркнув під вусом Думяк, і знов із грудий селян стовплених в ожиданю чогось цікавого вибух голосний регіт.

— Ну, чого смієте ся? — розсердив ся пан Годієра. — Тут не сміяти ся, тут плакати треба над тими, котрих тяжкий утиск позбавив усього найсвятійшого кождому чоловікови. А ваша доля хиба краща? Ви менше витерпіли від польської самовлади?

— Але ми нікуди не тікали і своєї мови ані віри не за-тратили! — гордо крикнув Думяк. — Як же ви рівняєте себе з нами?

Комісар не знав, що відповісти на се, а сміхи і кпини селян дратували його щораз дужше. І він почав далі досить уже нескладно плести про свого батька, що був цісарським урядником і за надужитя своєї власти був прогнаний з уряду, бідував довгі літа страшенно, поки через протекцію якогось можливого пана йому не призначено урядового становища в свіжо набутій Галичині.

Люди нетерпливо слухали сеї бесіди, а дехто почав переривати її окриками:

— Що нас то обходить? По що все те говорите? Ми вже знаємо тих славних чеських урядників. Говоріть до річи, що маєте нам сказати. Нам ніколи слухати ваших байок.

Комісар знов розсердився, особливо роздув його злість вислов про байки.

— Що там за байки! Хто може тут говорити про байки? Я вам говорю про те, чим моє серце наболіло, а ви то вважаєте за байки!

— Овва! Наболіло! А по вас і не пізнати того! — весело закинув Думяк, і знов загальний регіт наповнив усю коршму. — Ану, скажіть нам тепер про себе, най знаємо, що ви за птиця!

Комісар ще дужше змішався, немов і не надіявся такого питання. Він знов глянув на Думяка тим оком, що на пса, і перескакуючи на комічно плаксивий тон почав жалувати ся на свою долю.

— Щож я вам скажу про себе? Било мене нещастє весь вік. Мене вигнали зі школи...

— Га, га, га! — реготали ся люди. — А за що?

— Дурний був, не хотів учити ся, — проплакав Годієра.

— Га, га, га! Дурний був, дурний і остав ся, — гукнув Думяк і новий регіт заповнив коршму.

— Потім я вступив до уряду і почав дослугувати ся...

— Вислугувати ся, не дослугувати ся, — поправив його Думяк. І додав устаючи з місця:

— Знаємо, знаємо, як ви вислугували ся ріжним урядникам починаючи від пана старости, а кінчачи остатним возним та гайдуком. Як ви в процесах фальшували свідоцтва, крали ферлядунки, аби покривджена сторона не стала на термін, як ви для урядників достарчали кухарок і мамок, які паскудства ви робили з жидами і ссали кров із селян, що приходили до вас за порадою і підмогою. Знаємно се все і не потребуєте нам про се оповідати нічого, бо хиба набрешете, а правди не скажете.

Комісар скрутив ся мов ужалений гадюкою і крикиув:

— Силою свого уряду арештую вас, Костю Думяку! Буду з вами мати справу в суді.

— Овва, арештуєш! А на якій підставі?

— Бо ви ображаєте мене. Я маю право арештувати вас і зараз відставити до суду. Я урядовий комісар.

— Брешеш! — ревнув із усеї груди Думяк, — який ти комісар? Старостинська драпічка, що втратила вже ласку у старости. Я не бою ся твоїх дурацьких погроз, а на суд я позиваю тебе. Я тобі докажу, як ти бунтуєш панів проти хлопів, а хлопів проти панів. Я тобі викажу перед судом і перед усім світом, що ти не комісар, а хіба світова курва!

— Га, — скрикнув Годієра своїм пискливим криком, немов хтось вбив йому шило в задницю, і зірвавш ся зі свого місця прискочив до Думяка і плюнув йому в лице.

Всі ахнули, та Думяк, що сів був під час своєї промови, не рушаючи ся з місця відхаркнув і плюнув також йому в самі очі.

— Так? — запищав комісар обтираючи ся хусткою, — то ти, хаме, смієш плювати на мене? Так отже тобі за се!

І він ще раз підскачівши вдарив Думяка в лице.

Та тут стало ся що дивне, хоч зовсім натуральне. Думяк зблід моментально як труп, підняв ся з сидження, замахнув своєю велитенською долонею, і придержавши лівою рукою Годієру, що вже пустив ся був тікати, мов довбнею вдарив його в голову. Годієра ані разу не пікнув. Його руки й ноги затрепали ся судорожно, з горла видобуло ся кілька разів важке хлипане, немов утопаючого, що ловить повітре, і він покотив ся на землю. Згас як задута сьвічка.

Вся коршма ахнула. Те, що стало ся на їх очах, було таке нагле, незвичайне, а при тим таке натуральне, як якась елементарна поява в роді громового удару. Ніхто не ворухнув ся в першій хвилі. Сам Думяк остовпілими очима дивив ся на остатні корчові рухи своєї жертви, а потім успокоївши ся плюнув і знов сів за столом на своїм місці.

Перший отямив ся вїйт. Приступив до Комісаря, посмотрив його руку, прислухав ся до груди, похитав головою і сказав:

— Небіжчик.

Ніхто з селян не сказав звичайного в таких разях „Царство йому небесне“. Всі з жахом дивили ся на теплого ще трупа. А вїйт обертаючи ся до Думяка промовив:

— Ну, Костю, а що з тобою буде?

— Маю в Бозі надію, що нічого не буде. Моя душа чиста. Ви бачили і чули все, беру вас за свідків. А завтра

відвеземо трупа до міста; я ставлю ся до суду. Добраніч вам усім.

І з тими словами він узяв свою шапку і вийшов із коршми.

XI.

Наблизило ся велике, рокове свято Різдво. Зима приїхала на білім коні і покрила поля білою наміткою. В лісах заскрипіли конарі під вагою снігу, ріки задубіли під її острим подихом, медведі ссали лапи в своїх гаврах і дрімали зимовим сном, а люди гріли своє тіло овечими, лисячими або вовчими шубами.

Село виглядало як громада круглих снігових могил, між якими вили ся вузькі рівчачки, се стежки прокопані від хати до хати, і один ширший, довгий ярк — се дорога прокопана в сязневім снігу здовж села аж до ріки. Під тою важкою, білою покрівлею сумирно спало село, мов під пуховою периною, тільки замість дійсного сну там ішла ненастанна, тиха, домашня робота: стукали ціпи по токах молотячи збіже, звонили молоти в громадській кузні, фуркотали вертена по хатах і лили ся пісні, туркотіли голоси казок та загадок по запічках. Хиба що сама природа, щоб не надто вже глухо дрімати, будила свою музику, сердитий „стоковий“ вітер, що вибігаючи з далеких рівнин Сібіру різав мов ножем своїм грізним подихом, свистав, вив і гудів своїми крильми, ломав дерева в лісі і здіймаючи безмежні снігові хмари на полях котив їх як обложні машини на села. Та все те не лякало людей. Вони затирали жилисті руки та здибавши один одного знай примовляли:

— Гій, мороз, мороз! Боже його примнож!

— А ще й вітрець — божа сила! — додавав звичайно другий.

В сам день святого вечера вітер утих, небо вияснило ся, а хоч мороз потис іще дужше, та про те люди бадьорили ся і дивили ся якось привітнійше на світ, як звичайно. Хоч то день робучий, та про те сьогодні ждала їх не зовсім звичайна робота. Майже половина села, мужчин і жінок вибирала ся до міста, де на сей день була визначена судова розправа против Костя Думяка. Від самого ранку перед хатами стояли сани устелені соломою та навантажені вязанками сіна, а в ха-

тах горів огонь, а над стріхами здіймалися довгі та високі стовпи блакитного диму. Ледво ще сонце обідрілося гаразд, почали на подвірах фиркати коні запряжені до саний, ждучи дороги, а в хатах хозяйни їли на борзі гарячий борщ з бобом або фасолею, брали за пазуху по пів бохонця хліба, по жмінці соли та по дві головці чеснику і попрощавшися з ріднею сідали на сани. Декого не хотіла жінка пустити самого, то й мостилася за ним на заді; більша частина спрягалася для сеї їзди з двох або й трьох хат; їхали й такі, що не мали свого тягла а присідалися на чужих санях, так що на кожних було четверо душ. Двацяттеро саний одні за другими вирушили гуськом у дорогу, мов шнур журавлів потягся по білім, снігами завіянім полі, на яким учора до пізної ночі прокопувано дорогу аж до Нестанич, біля яких ішов уже цісарський гостинець.

А Кость Думяк стрітив сей ранок у слідчій арешті, в якому пробував отсе вже два місяці від свого арештованя. Він був блідий і стомлений довгим, примусовим супокоем та браком руху, та про те не падав духом. З ним поводилися в суді досить чемно, дали йому казнь з тих порядніших, у які не саджено злодіїв та грабівників, йому дозволено мати свою постіль і кожної неділі бачитися з матірью й жінкою, які ніколи не занедбували користати з сеї ласки. Отак минули йому сі два місяці і він хоч сумний та пригноблений своїм положенем, усе таки не нарікав на нього і спокійно ждав розправи.

Розправа була над сподіване коротка. Прокуратор виголосив свій акт оскарження по німецьки, спокійно і безсторонно, виясняючи всі моменти сего незвичайного діла. Судді - Німці вели одначе розправу по руськи, випитали зразу самого Думяка, потім пана Суботу в справі його повновласти даної Годієри, потім економа і кількох двораків у справі поводження Годієри в дворі, а нарешті селян з вйтом і присяжними на чолі в справі остатньої, фатальної пригоди в коршмі. О четвертій годині розправа скінчилася короткою, більше формальною ніж річевою промовою прокуратора і трибунал пішов „на уступ“, а по чверти години голова трибуналу виніс і оголосив присуд, яким признано Костя Думяка винуватим у вбійстві „приватного урядника Антона Годієри“, але з огляду на

провокацію покійника і на ціле його несумлінне поведжене з селянами і дідичами, далі з огляду, що сам Думяк відразу признав ся до своєї вини, як також з огляду на його двомісячний слідчий арешт йому даровано решту кари і кошти процесу. Присуд був як на ті жорстокі часи реакції, коли про суди присяжних не було ще й думки в Галичині, а трибунали судили тяжших провинників дуже часто по вказівках політичної влади, дуже лагідний і гуманний, і не диво, що селяни, що на судовім подвірю терпливо на морозі чекали кінця розправи, при появі свобідного Думяка вибухли мимовільними окриками :

— Жива правда в Бога! Най жиє наш Кость Думяк! Най жиє цісарський трибунал, що не боїть ся судити по справедливости!

І великою валкою, з Думяком по середині, вони посунули з судового подвіря, місячи ногами посірілий від їх чобіт сніг. Та ось на самій брамі їх перестрів пан Субота, що ждав тут зі своєю каритою, запряженою в чотири огнисті коні. Він поздоровив громаду свідків, а потім обертаючи ся до Думяка обняв його і поцілував ся з ним і голосом душеним сльозами промовив :

— Ну, Костю! Доси я вважав тебе анархістом і бунтівником, але тепер бачу, що помиляв ся. Ти чесний чоловік і варт бути моім зятем. Ходи, сідай зо мною в мою кариту, бо й так, бачу, твої сани не виїхали по тебе! А вас, панове свідки, прошу завтра всіх до себе в гостину. Попробуємо відновити стару приятель на новій основі.

Селяни дружно закричали:—Віват наш пан Субота! Віват! Най жиє! — хоч переважно слабо розуміли, що се має бути та стара дружба на новій основі. По своєму зрозумів її Думяк як мимовільний вислов радісного зворушення свого тєстя, і горячо стискаючи його руку в своїй долоні пішов з ним до карити, яка зараз же рушила з місця.

І знов довгим журавлиним ключем потягли ся селянські сани з міста. І знов не було в них ані сміхів, ані співів — раз що се сьвятий вечер, а друге, що й нагода була поважна. Темніло небо, а потім звільна прояснювало ся зорями, коли вони вернули до свого села. Тут перед громадською лісою на них ждала велика юрба народа, що виринула сюди чекаю-

чи їх повороту, а при їх наближеню вибухли всі дружним окриком:

— Христос раждаєть ся! Славіте!

Пан хотів взяти Костя до себе на вечерю, але сей випросив ся: йому любійше буде провести сей святий вечір у власній хаті, з жінкою і матірю й літьми. І пан тесть зуважив просьбі зятя-мужика.

А по селі по якій годині тиші, коли йшла рокова, церемоніяльна вечеря з примівками і обрядами по старому звичаю, з дідухом і кутею, почали ся веселі колядкові співи про те, як Бог родив ся і всі святі раду радили, яке-б йому імя дати, а пречиста не згодила ся ані на Петра, ані на Павла, тільки на „самого Суса Христа“, або про те, як Бог з ангелами міряв небо й землю. Вони лунали аж до півночі під зоряним, тихим небом.

XII.

Вже й північ минула, а пана Суботи сон не брав ся. Привитавши ся з жінкою і заспокоївши її що до долі молодшої дочки Галі й її дітей (вона мала троє, два хлопчики і одну дівчинку) він в часі скромної вечері під боком жінки якось ступнево сумнів, нарешті стратив апетит і поклавши жінку в її ліжко та заслонивши його фіранками сам пішов до свого покою і тут знов почув у душі якусь дивну тривогу, що гнала сон від його очий. Не роздягаючи ся він пустив ся знов ходити туди й сюди по покою, мов кінь у кираті. Його думки як сполошені птахи літали і, бачилось, раз по разу били ся о якісь чорні хмари. Тут Кость Думяк уявляєть ся йому ворогом, та його лице міняєть ся напруго і з-за здорових вусів Думякових до нього всміхаєть ся противне, цапине лице Годієри. Нова хмара виринає праворуч — се громада ніби то збунтована проти нього темними духами, і тут же з ліворуч проблискує непевне, але якесь радісне світло, мов запевнене, що з громадою таки буде можливе краще житє, коли темні духи розвіють ся парою. Та чим раз частійше з поза тих понурих уяв виринало в його душі щось инше, мов безмежна панорама якогось чужого, далекого, сонцем залитого і пахощами надиханого краю. А по тім краю мов богиня по раю ходить якась жіноча постать осяяна рожевим блиском, заслонена зо-

лотим, ледво прозїрчастим серпанком, ходить тихо і звільна поводить руками, простягає їх до нього, до свого батька, кличе його що сили, але йому ледви чутно, ледви брєнять відгуки її слів:

— Таточку! Я гину! Мене кусає ненаситна і кровожадна гадюка захована в фалдах мого пурпурового плаща. Таточку, злети зі свого ложа, лети до мене, ратуй мене!

А коли його душу шарпає розпука і він рад би злетіти соколом до неї, то чує, що його немов приковано до землі, немов тоненьким та міцним ланцюхом присилено до точеного та політурованого сїдала. Він бє себе в лице руками, мов увязнений сокіл трепле крильми і кричить усім своїм нутром, усею глибиною наболїлої душі:

— Доню моя! Золота моя! Озови ся міні! Скажи, напиши словечко, куди ти літаєш, на яким місці тужиш і плачеш, від чого гинеш? О, я знаю, від чого! Але-ж ти перед виїздом потїшала себе, що все ще буде гаразд, що ти поєднала ся з ним. Деж ти тепер, голубко моя? Чому від твого виїзду ти не подала міні ані чуточки про себе, не написала ані слівця, не переказала хоч би шумним вітром, не передала хоч малою пташиною? І чом такі страшні почутя мучать мене? Що ти давно вже згїбла і пропала, що твій кат посміяв ся над тобою і пхнув тебе в синє море, в якому ти надїяла ся знайти собі лік та освіженє? Чи може він замкнув тебе в відлюднім монастирі, замурував у запустїлім замку, запродав якїсь нечистїй силі? Чи може ще гірше, на вино, на карти та на своїх кокоток пропустив усе своє й твоє добро і покинув тебе десь у многолюдному, непривїтному місті, або де в селї серед жорстоких та захланних людей? Голубко моя срібнопера! Озови ся до мене хоч крізь сон, нехай знаю, де тебе шукати! Нічого не пожалую, ані гроший ані всего маєтку, ані свого здоровля, щоб тільки ти до мене вернула. О я дурень, що пустив тебе з ним у дорогу! О я старий, безтямний, безмізкий дурень! Нехай би граф сам собі їхав зі своїми метресами, нехай би й голову собі зламав або зійшов на жебрака, — але я, по що я пустив із ним свою дитину? Видно Бог мене хотїв покарати і відняв міні розум, заглушив моє батьківське серце і воно дало міні розстати ся з нею мов на одну днину задля якоїсь любої візити в сусїдствї. А тепер ось тобі,

старий дурню! Тепер жалуй і плач і хоч по стінах дери ся, ніщо вже не допоможе.

На пана Суботу від самого початку острої зими часто находили такі випадки смутку й мелянхолії, але ще ніколи вони не були такі сильні і болючі, як сьогодні, сеї зоряної а так зловіщо тихої і глухої ночі. Він похилив чоло на стіл і важко розплакав ся, а виплакавши ся і обтерши хусткою мокрі очі, немов рішивши ся на щось страшне і неминуче підійшов до вікна, відчинив його не вважаючи на тріскучий мороз і вихилив ся з нього горішньою частию тіла на двір.

На нього вдарило морозом, але він не чув його дотику на своїм горючим лиці. Він вухом ловив бездонну тишу, поринав у ній як нурок у морській безодні та не мав надії ані дна дістати, ані назад вернути ся. Оттак немов одубів на довгі мінуги.

Але слухай! Що се? Чи тиша різдвянської ночі прокидаєть ся зі сну? Чи то в ній починає чути бити ся її таємне серце?

Тук, тук, тук! Тук, тук, тук!

Тук, тук, тук! Тук, тук, тук!

Зразу неясно, мов кризь сон доносить ся до слуху пана Суботи.—Що се таке? — повторяє він безтямними.

— Се в тебе самого так серце беть ся, — шепче йому якась несміла думка. Та він прислухаєть ся ліпше — ні, не правда! Його серце беть ся якось лїниво, звільна, мов обезсилене болем, а те там, у бездонній глибині різдвянської тиші стукає цупко, швидко, три-чвірковим тактом:

Тук, тук, тук! Тук, тук, тук!

Тук, тук, тук! Тук, тук, тук;

Що се може бути? Стукіт робить ся чим раз виразнійший, але темпо його все рівне й однакове, як стукіт доброго годинника. Все ближше! Все ближше! Пан Субота знов вихиляєть ся з вікна. Його зір панує з гори над широким простором дороги, що веде з міста до Грушатич. Дорога лежить мов довга, проста борозна на білому полі, але вона спить глибоким сном, на ній не видно ані мушечки живої. Стукіт виходить не з сеї дороги, а немов із глибокого нутра землі, де почало бити ся якесь шалене серце. Але пан Субота не може відірвати очий від снігової борозни за селом, стоїть біля вікна

заперши в собі дух і дивить ся, і слухає, дивить ся надслухуючи. Тук, тук, тук...

Але що се? На білій дорозі виринуло раптом немов кроваве око. Одно одніське, кроваво-червоне. Виринуло і стоїть собі, ані не ворухнеть ся. Немов лежить на голім, гладкім снігу і жевріє. І від нього, так, виразно від нього йде дужше, що раз дужше стуканє:

Тук, тук, тук! Тук, тук, тук!

Тук, тук, тук! Тук, тук, тук!

У пана Суботи щось починає запирати дух у груди, корчити пальці на руках... Він сам не знаючи, що робить, ховає руки в кишнях штанів, але ані на крок не відступаєть ся від розчиненого вікна, ані на мент не зводить свого зору з того кровавого ока, що жевріє там на снігу облитім зоряним світлом.

Око не ворухить ся з місця, але росте, швидко росте, двоїть ся. Тепер уже виразнійше видно: се не одно око, але якась темна тїнь що хвиля заслоняє одно око, а друге жевріє раз у раз. І тук, тук, тук. — Що се за стуканє? Перед кровавим оком видно не одну темну тїнь, а дві. А за тими двома тїнями виринає нараз більша, ширша, якась безформна і чорїна тїнь.

Пан з жахом відвертає очи й лице від сього привида? Пізнав, що се таке! Се смерть його їде до нього своєю брикою і своїми демонськими кінцями з кровавими очима. Була хвиля, і в ньому душа стала ледовою і нї за що в світі він не обернув ся-б і не глянув би на той демонський привид. Але той чар тривав лише пару хвиль. Збираючи до купи всі сили своєї душі пан ще раз поглянув у вікно. Що за диво! Дорога лежала пустісїнька, на нїй не було ані демонїчних коний, ані їх кровавих очий, ані великої чорної маси за ними. Було тихо, пусто і мертво. І стуку не чути, нічого.

Але пан іще не може відвернути очий вікна. Дивить ся, вдивляєть ся в найдальші кінці дороги, де вона безслідно зливаєть ся з тьмавим небом — не видно нічого. Та нараз щось немов торкнуло його: поглянь ближше! І він глянув, і з його груди вирвав ся ледви чутний окрик безмежного жаху:

— А!

Йому закрутила ся голова, духу в груди раптом не стало, волосє притьмом пішло в гору.

Се була хвиля омертвіня.

Потім на силу розтулює очи і дивить ся.

По замерзлій дорозі, що від грушатицького моста сірою ниткою скісно завішеною в повітрі на білім сніговім тлі сунеть ся щось велике, чорне. Брика з якимось тягаром. Коні чорні як кати ступають повагом, по мягкім снігу і без найменшого стуку. Плинуть радше, ніж ступають. А з понад їх голов у зоряний простір вистирчає голова візника, голова пана Годієри з широким ротом, хижацьким, заостреним носом і з острою, козячою бородою. Він сидить недвижно на своїм сидженю, його хребет згорбив ся, одною рукою держить кінські віжки, а другою опертою ліктем на коліні, нерухомою держить батіг і мірно, що хвиля в рівних відступах часу помахує ним над кінськими головами. Брика також не туркоче, пливе як човен сніговим морем до двора, просто, звільна під гору, все близше, близше... Пан не чує нічого, тільки впирає всю свою душу в світ зір. Він не чує нічого, лише бачить, як перед брикою нечутно, без найменшого скрипу і брязкоту відчиняється важка, грубими штабами окована брама, як брика сунеть ся подвірєм, близше, щораз близше до двора і — раптом щезає під замком. Пан механічно, безтямно відступається від вікна не зачиняючи його, обертається лицем до дверей, а вухами силкується ловити хоч би найменший шелест, не мовлячи вже про стук кроків.

Не чує нічого.

Нараз так само безголосно відчиняються ся двері його покою, входить висока, чорна постать з чорним непрозорим серпанком на лиці — і кидається до нього.

— Ах! — скрикує пан мов від передсмертного болю.

— Ах! — скрикує рівночасно чорна постать. І обоє разом падають майже нечутно, мов зівяле листє на мягкий ковер, яким вистелений покій.

А з сіний заглядає до покою глупо всміхнена, з цапиною бородою морда візника, що приніс куферок чорної дами, одинокійї паунок. Побачивши пана й чорну даму зомлілих, без руху, простягнених на коврї, він не злякав ся, здвигнув плечима, а побачивши відчинене вікно обережно обійшов їх обоє, щільно

замкнув і зариглював вікно, вернув ся до дверей, пождав хвилю, чи не прийде хто, а бачучи, що ніхто не приходить, тихо як дух потонув у пільмі, що стояла в сінях, вийшов на подвірє і за хвилю знов чуло ся ритмічне: тук, тук тук його екіпажа.

XIII.

А другого дня велично зійшло сонце, радістю розяснило ся небо, тріумфом задзвонили дзвони по церквах на знак і на честь великого свята. Лише в Суботовім дворі було тихо. Пана і графиню, яких служниця застала вранці в тім самім місці, де вчора попадали — він знеможений наглим зворушенням, а вона виснажена довгою дорогою саньми на морозі, — попереносили слуги на ліжка і понакривали щільно, позатоплювали в печах і ходили на пальцях, щоб не збудити їх. Вони не чули різдвяних дзвонів, що з супротилежаго горба знай розливали ся радісним рокотом, не бачили величнього світила, що обливало все небо зразу царським пурпуром, потім литим сріблом, а нарешті щирим золотом. Вони спали аж до осьмої години. А коли графиня прокинула ся і нобачила нахилене над собою, все ще трівожне і заурбоване лице батька, то поперед усього зареготала ся як срібний дзвіночок, потім голими руками обхопила батькову шию, пригнула його голову до себе і цілувала палко, пристрасно, а потім випурхнула з ліжка і скрикнула:

— Таточку, я свобідна, свобідна, свобідна!

— Від чого свобідна, дитино моя?

— Не від чого, питай, а від кого. Від нього, мойого мужа і ката.

— Деж він подів ся?

— Лишив ся в Венеції.

— І пустив тебе до дому?

— Пустив, таточку, бо мусів.

— Ти узискала розвід?

— Узискала? Нас розвело море, оте чудове, сапфірове венецьке море.

— Не розумію, що хочеш сказати сим, моя дитино.

— О, тут секрет, мій великий секрет! — мовила вона і сама жахнула ся, скочила до дверей, глянула чи не підслушує хто, а потім обнявши знов батька за шию і притуливши ся до нього шепнула йому до вуха:

— Я вбила його!

Пан Субота весь закаменів і мимовільним рухом руки відсунув її від себе.

— Ти... вбила... його? — простогнав він ледво переводячи дух.

— Так, таточку! Але лише морально. Адже бачиш, що я свобідна, що мене пустили, не арестували. Я чиста перед світом, а на сумліню... на сумліню, там, у темній, найтемнійшій закутині маленька плямка. Вона не болить, не мучить мене; вона лише частина відплати за те, що я витерпіла від нього.

— Говори яснійше, Женю, говори яснійше, а то я нічого сонько не розумію! — все ще з виразом страшного затурбованя говорив батько.

— Ох, се ціла історія, чисто як із італійської новелли з часів ренесансу, фантастична, а про те й сьогодні можлива і дійсно правдива. Се можливе лише в Італії, тій дійсній країні чудес.

— Говори про себе, доню, а не про Італію, — шептав батько палений цікавістю і нетерплячкою. Та вона верзла далі своє, як розпещена дитина.

— Не говорити про Італію! — скрикнула зі святим обуренєм і сплеснула в долоні. — Як же я можу не говорити, коли Італія дала мені найкраще, найцінніше з усього, що я коли будь дістала від кого, крім тебе, таточку, розуміється, крім тебе. Італія віддала міні свободу. Лі чудова дочка, королева моря і перлина землі, Венеція взяла мене за руку і як малу, заблукану дитину вивела на вільний світ!

— Говори яснійше, Женю, говори яснійше, бо міні в голові мутить ся.

— Не бійте ся, таточку, я зараз скажу вам усе, як перед Богом, по щирій правді. Ви бачили, в яким настрою ми виїхали з Відня. Я докладала всіх сил своєї душі, щоб видавати ся веселою і щасливою, але тільки Бог один бачив, як тяжко міні було на серці... Ми приїхали до Венеції в часі найкращого осіннього сезону і мій муж кинув ся з цілим запалом своєї натури в вир тих забав і розкошів, які дає Венеція, між иншим і на веслярський спорт, у якому він швидко збирав заслужені тріумфи. Він познайомив ся з найкращим

на всю Венецію гондоліером і оба вони в пурпуровій, золоченій гондолі доказували правдивих чудес у своїх фантастичних моряцьких костюмах. Він швидко зжив ся з гондоліером, тай сему самому не треба було довгого часу, щоб наскрізь пізнати польського графа і його уподобаня. Він пізнав його французьких товаришок, з якими граф проводив увесь час вільний від спорту, а нарешті прийшов і до мене.

Не забуду до смерти сеї памятної сцени.

Він ввійшов з глибоким поклоном, як жебрак, станув біля дверей і хвилину міряв мене своїми огнистими очима. Потім перший промовив:

— Signora, позвольте сказати вам слово.

— Кажі.

— Ви терпите багато. Ви годні не такого щастя.

— А тобі яке діло? — відрубала я.

— Я, Signora, бідний, un povero Veneziano. У мене жінка й діти. Гарна жінка. Ах, як я люблю її! Гарні діти і я готов віддати своє жите, щоб забезпечити їх жите. А мій заробок мізерний. Я не можу дивити ся на їх убожество.

— Щож міні до того? — сказала я.

— Вам, Signora, нічого до того, лише міні. Що варто моє жите при моїй бідности? Але ви можете допомогти міні. Не міні, але моїй родині. Будьте великодушні!

Я дала йому тисячу лірів. Його очи блиснули огнем, але гроший не брав.

— Мало, Signora!

Я додала ще тисячу.

— Мало, Signora!

Я додала ще три, останні, які я мала.

— Спасибі, Signora, — мовив він коротко ховаючи гроші. — Ніхто ніколи не знатиме, відки вони. Я Венеціанець і ви нераз іще згадаєте мене. Цілую ваше серце, Signora!

І поцілувавши крайочок моєї сукні він пішов.

— І не говорив тобі нічого більше?

— Анї слова.

— По щож ти дала йому стільки гроший?

— Зі співчутя для його рідні.

— Брешеш, суко! — не міг здержати себе батько, щоб не скрикнути брутально. — Ти добре знала, до чого воно йдеть ся.

— Знала чи не знала, кому яке діло до того? Я дала йому щедрю милостиню і не жадала за се нічого.

— Не сказала, але серцем бажала.

— Сердечні бажання Бог судить, а ви не маєте права. Згадайте моє положенє!

Батько поблід, потім помалу взяв її руку, притулив до своїх уст і сказав лагідно: Твоя правда. Щож було далі?

— Далі нічого не було. Найблизшого вечера була чудова регата на Лідо, гондолі робили тисячні закрути і перегони, публіка плескала і кричала, далі найкраща гондоля випереджаючи всі інші погнала на повне море і щезла в густій мряці, що білою стіною стояла на ньому. І вже не вернула. Рано на другий день знайшли гондолю перевернену до гори дном, а графа ані гондолієра ані сліду.

То був мій розвід. Так море дало міні свободу.

По полудню весь час аж до вечера йшло в панськїм дворі велике угощенє цілої грушатицької громади. Графиня й Галя, обі в однаких костюмах, usługували мужикам.

А вечером у присутности привезеного з міста нотарія уложено між паном і громадою плян викупу сервітутів, за які селяни одержали знатний шмат ліса і толоку. Се була одна з немногих у Галичині корисних, добровільних угод у тій справі. Сусідні пани ніколи не могли дарувати її Суботі.

ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА.

Пієня життя.

Жити — се знати, се правдоньку чути,
Се сонцю всміхатись, боротись зі злом,
Се серцеви й думам не дати заснути,
Се здирству її неволі не бити чолом.

Мертві й бездушні, що з благом не в згоді.
Ви злі і нікчемні, ви всі хробаки,
Ви смерти і темряві тільки в пригоді,
Ви гасите світло, життє і думки.

Жити, се з моря глибокого пити,
Гірке коштувати, пить щастє до дна, —
То серцем до сонця палкого стреміти,
Кайдани скидати, не відати сна.

МИКОЛА САДОВСЬКИЙ.

Мої театральні згадки.

(Далі).

Ся перша наша вистава так уподобалась Цареві, що він забажав побачить нас іще раз. А коли йому одна з придворних дам, обергофмайстерша княгиня Кочубей (землячка) сказала, що мовляв: Ваше Величество, актьори сі привикли грати на більш-менше порядних сценах, а ся дуже маленька і вони себе через те почувають немов звязані, бо нема де розвернути ся, — Цар у відповідь сказав: „Ага! То я хочу на їх подивити ся на сцені одного з моїх театрів“. Бажання царське, розумієть ся — закон, і нас запросили грати другу виставу в Маріїнсько-імператорський театр.

Се був перший випадок в історії імператорського театру, щоб провінціяльна група удостоїла ся грати в ньому, і ся честь припала на нашу долю.

На сей раз була поставлена „Наталка Полтавка“ Котляревського і вже не можу вам сказати за для чого, але М. Л. додав до неї дуже поганий, пусто-порожній водевіль „Бувальщина“ Велисовського. Вистава йшла в день, а не в вечері. Здоровенний Маріїнський театр з низу до самого верху був набитий публікою.

Тут знов бідному М. Л. Кропивницькому прийшло теж пережити кілька тяжких хвилин.

Діло було таке: В сій виставі приймали участь М. К. Заньковецька, яка грала Наталку, Н. І. Переверзова, що грала Терпелиху, М. Л. Кропивницький — виборного, П. К. Саксаганський возного, Миколу — я, а Мова, тоді дуже гарний співак, тенор-ді forza, грав Петра. Нам усім роздали картки від контори імператорських театрів з печаткою яко акторам учасникам. Все йшло благополучно. М. Л. вже не приходилось обертати ся з горячою промовою до робітників, яких тут було майже цілий баталіон; над ними були свої начальники аван-сцени, арієр-сцени, боків і верхів сцени і т. и. Помічник режисера дав їм тільки виписку, що їм і коли ставити, і все робилось у них по команді, швидко, мірно і пунктуально.

Приїхав Цар, підняли завісу і залунало перший раз зі сцени царського театру: „Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуть ся“, після якого театр весь затрусив ся від оплесків, як слабий від пропасниці. Кінчили першу дію і вже треба було починати другу, коли се раптом блідий як мертвець вбігає до уборної М. Л. Кропивницького помічник режисера і тремтячим голосом заявляє: „М. Л., немає Мови, а в третій дії він має участь“. В миг усі заметушились. Послали до нього на квартиру, а тимчасом душа М. Л. Кропивницького почала готувати ся до мандрівки на вільні, широкі херсонські степи. То не тільки його, але правду кажучи, всіх острах обняв. Але представлення требаж було тягти далі. Увертюру скінчили, завіса піднялась, а посланець, що їздив за Мовою, дав знати, що й дома його нема. Не диво, що після такої звістки душа М. Л. вилинула вже аж за Петербурську рогачку взявши курс на Москву. Акт ішов далі, а Мови нема. Шутки, шутки, як то кажуть, а хвіст на бік. Ми всі були дуже стурбовані, що робити. Коли се підходить до мене один із театральних начальників, поліцмайстер театру, і питає: „Чи всі ваші актори, які приймають участь у сьогоднішнім представленю, на місцях?“ Кажу: „Уявіть собі, одного, власне співака, який має виступати в третій дії — нема“. —

— Та тут, — каже він мені, — одна якась проява добивала ся вступу до театру, але у нього картки на право вступу нема і його привели до мене. Може чи не він се?

— Покажіть, — кажу.

Поліцмайстер повів мене до своєї контори і я на велику радість побачив, що ся проява і був власне той самий Мова. Він, бісів син, забув дома картку вступу, лазив уже щось з пів години добиваючись, щоб його пустили. Нарешті, коли ся радісна звістка дійшла до М. Л. Кропивницького, який тільки що вийшов зі сцени, він із радощів аж вилаяв ся.

Після сеї вистави від двора Її Імператорського Величства Єлисавети Федоровни всім акторам, що приймали участь в ній, надіслано при листах подарунки: хто одібрав перстїнь, хто брошу, хто булавку. Всіх не забули. Нащо вже суфлер, така, сказати, невеличка птичка, що мовляв її нікому й не видко, а й той одібрав подарунок, та ще й який подарунок! Нашому суфлерови А. Ф. Волошину після сього представлення

обявила поліція, що жити в столиці йому не вільно і одібрала підписку, щоб він до 24 годин виїхав із неї. Тільки дякуючи одному землякови, який на сей раз був дійсний земляк, удалось зробити так, що йому дозволено кінчити сезон.

За сі дві царські вистави наше товариство не взяло майже ні шеляга, всі гроші подарували на Червоний хрест, а дві такі вистави, де ціни були надзвичайно високі (в першій виставі остатній ряд крісел коштував 5 карб., а льожа 75 карб. а в другій, вже в Маріїнськiм театрі, десять перших рядів коштувало десять карбованців крісло), дали касі Червоного Хреста не менше як 5 — 6 тисяч.

Цікавість до українських вистав росла в столиці з кожним днем і зо всіх боків члени всяких „добродійних“ інституцій лізли запрохувати нас дати хоч одну виставу на користь їхньої каси. Всіх їх було дано нами щось вісім чи десять, тепер вже напевно не пригадаю і добродійні каси тих інституцій взяли не менше, як 18 тисяч карб. Не буду томити читача оповіданням про те, як вони йшли, розкажу хіба про дві з їх цікавіші від інших, що дадуть читачеві кілька веселих хвилин.

Одна інституція під назвою „Общество доставленія дешевых квартир і других пособій в Петербургѣ“ була під покровом Великої княгині Ольги Федоровни, жінки Великого князя Михайла Миколаєвича. І от їй захотілось теж скористувати ся нагодою і поставити українську виставу. Були командувані фрейліни з запроханями до М. К. Заньковецької взяти участь, і розумієть ся, та згодилася. Вистава пішла. Йшло: „Сватаня на Гончарівці“ і „По ревізії.“ Збір був повний і по виставі фрейліна Її Височества оповістила нас, що Її Височество і Його Височество, бажаючи подякувати за участь, просять артистів М. К. Заньковецьку. М. Л. Кропивницького і М. К. Садовського завтра до себе о 1-ій годині дня.

Не можу докладно з'ясувати читачеві, що діяло ся з істотою М. Л. Кропивницького всю ніч, бо з ним не жив і через те не мав змоги допильнувати того. Аж на другий день, коли настала пора їхати до двірця Їх Височества, і коли дві карити під'їхавши під під'їзд зупинили ся, він був дуже похмурий, мовчазний і напружено про щось думав, не звертаючи навіть уваги ні нащо. У мені знов завітала думка, чи не трапить ся знов чого небудь з його занадто льояльною душею. Вийшли

з карет. Лакей, весь цвьяхований, в розшитій лівреї, з дармовісом, що був по краю облямований чорними двоголовими орлами, широко розчинив перед нами двері і привітно ухмиляючись, промовив: „Господа артисти?“ Видно, що був упреджений про наш приїзд. Одібравши відповідь: „Так!“ пропустив нас і ми ввійшли.

Величезний вестібуть із зеркальною стінкою і прямо в двері, в які ми ввійшли, дивилися своїми дулами дві гармати. (Єго Височество був начальник над усією російською артилерією і звався „генералфельдцайгмайстер“. Лакей любязно відчинив одну частину бічних дверей і пропустив нас, промовивши: „Сейчас доложу Єго Височеству.“

То була розкішна кімната; всі її стіни від верху до низу були завішані всякими артистичними картинами. Посеред кімнати стояв білярд. Я і М. К. Заньковецька зацікавившись картинами почали їх розглядати, а М. Л. Кропивницький в якійсь поетичній задумі сів на кінчик княжого крісла і видимо про щось напружено думав.

— Марко Лукич!.. Марко Лукич! Гляньте, яка чудова картина! — звернувся я до нього показуючи на здоровенне полотно батальної картини.

— А-а-ат! — скривився він на мене і махнув рукою, щоб я не заважав йому в його думках.

— Марко Лукич! ідіть сюди! Гляньте, яка розкішна там друга кімната, — озвалась із другого боку М. К. Заньковецька, яка вже з жіночої цікавості відчинила двері і в другу кімнату.

— Відчепіть ся, будь ласка, — прошепотів він махнувши нетерпляче рукою і знов потонув у своїх думках. Вираз лиця його був, немов він перевіряє нову роль перед виходом на сцену.

Незабаром двері, куди нас впустив лакей, відчинилися і на порозі зявилася пані з доволі приємним лицем, хоч трохи покоперсаним віспою.

— Озерова! — промовила вона привітно усміхаючись і протягнула руку М. К. Заньковецькій.

То була одна з фрейлін княгині. Далі повернувшись до М. Л. Кропивницького і промовивши свою фамілію протягнула йому руку, а далі й мені.

Покінчивши з привітанням вона хутко повернула ся до М. К. Заньковецької і вони посідавши на кріселках одна біля другої почали цвенькати поміж собою, розсипаючи, як то завжди буває поміж жінками, одна другій компліменти. Я розглядав картину. Коли щось наче мені шепнуло в душі: „Глянь!“ Я повернув ся і трохи не умлів. М. Л. Кропивницький, що досі був замислений, набравши смілости підійшов до фрейліни і почав нерішучим голосом: „Ваше Височество! нам очень лестно“... але на слові „лестно“ мусів урвати свою промову, бо я вже був біля його і сіпнувши його з заду за хвіст фракка шепнув йому: „Та сеж не княгиня, а фрейліна! Що ви робите?!“ М. Л. глянув на мене зляканими очима і збагнувши, що не туди попав, повернув ся назад навспинячки, підійшов до крісла, сів знов на кінчику його і закліпав очима. Фрейліна або не чула сього красномовства, або може хоч і чула, навмисне не звернула уваги, бачучи, що промовець заплутовав ся в манівцях і не в ті взув ся. Щоб не сполохати в кінець відважного на сей раз красномовця, цокотіла далі про щось із М. К. Заньковецькою. Мене такий сьміх напав, що треба було надзвичайної сили волі, щоб не зареготати ся на все горло. Але се булоб уже не тільки не гречно, а й чорт батька зна що. І я, щоб мимоволі не вибухнути сьміхом, засунув собі в рот всю хустку і трохи не вдавив ся.

Двері одчинили ся знову і лакей, що ранійше впустив нас, гучно промовив:

— Его Височество просят господ артистов к себе.

М. К. Заньковецька під руку з фрейліною пішли попереду, М. Л. Кропивницький обсмикнувши жилет і фрак за ними, а я витягнувши з рота хустку і задавляючи зо всієї сили в собі сьміх, що рвав ся вибухнути, пішов за ними. Ми пройшли тим же вестібілем і коли лакей відчинив двері протиленої кімнати, ми опинили ся в княжім кабинеті... Великий князь і княгиня вийшли нам на зустріч і привітно, минаючи придворну етикету, поздоровкали ся з нами протягнувши руку. Я з легка подавив її, а княгиню поцілував у руку. М. Л. аж тепер опанував себе, а під впливом простої, любязної стрічі князя і княгині зовсім посьмілівійшав. Розмова тягла ся майже з пів години, як що не більше, звичайно, на російській мові.

— Ви, кажется, памещік херсонской губернії?

— Да! — відповів М. Л. а у мене в голові промайнуло: „Голої деревні“!

— А ви черніговской? — обернув ся князь до М. К. Заньковецької.

— Да — черніговской.

— Ага, значить, ви сегобочной, а ви тогобочной України, — пояснив Великий князь. —

— Не люблю я Вашой черніговской губернії. Я как то с батюшкой своїм (князь говорив про царя Миколу) проїзжал ѳй: бедная губернія і неприветлівая.

М. К. Заньковецька дуже шпарко почала обороняти свій рідний край, свою Чернигівщину і В. князь ухмиляючись видимо навмисне дратував її своєю суперечкою і не згоджувався з її доказами.

Побачивши на мені хрест Георгія князь звернув ся до мене з питаннем, де я служив і де дістав Георгія. Я відповів.

— Ну, а скажите, господа, вот Ви здесь в Петербурге пользуетесь такой громадной, вполне заслуженной славой, благодаря високо-художественной вашей ігре. Но здесь ваш язык мало понимают і разумеет са многое, что называет са солью, пропадет безследно для петербурской публіки. Вот воображаю на Юге, в своєї благодатной Малороссіи, где каждое Ваше слово понятно, вот где вас ценят і принимают? На пример в Кіеве? Воображаю.

Тут я рішив розбити трохи ілюзію князя і забалакав:

— В Кіеве нам запрещено іграть, Ваше Височество.

Князь здивовано глянув на мене і промовив: — Как? неужелі? почему?

— Уж больно сильно публіка нас любит і устраивает нам овації, — додав я в одповідь.

— Ну помилуйте, артистов-художников везде публіка ценит, принимает і устраивает ім овації. У нас здесь в Петербурге какія овації устраивает публіка артистам! Ктож там в Кіеве генерал-губернатор?

— Генерал Дрентельн, Ваше Височество — кажу.

— А а! — протягнув князь зморщившись. — Знаю! его старий дурак.

І мені мимоволі по ньому вирвалось слово: — Так точно, Ваше Височество.

А князь немов нагадавши, що балакає з акторами, а не з міністрами і що такий вираз про київського сатрапа може підірвати основи, перевів розмову на інше.

— Очень, очень рад, господа, Вас відеть і лїчно поблагодарить за ваше участіє в мойом благотворительном спектакле!

В. князь подав знов нам руку, В. княгиня теж і аудієнція скінчилась...

Кілька днів по тім я відібрав від Карпенка-Карого його нову пєсу під назвою „Чарівниця“ і в листі своїму до мене він писав, що вона була вже в цензурі і до вистави не дозволена невідомо через що.

Даючи мені повне право що треба буде викинути чи перемінити, він прохав потурбуватися про її дозвіл. Розумієть ся, мати нову пєсу було нам дуже цікаво і я вибравши зайву хвилину і дізнавшись адресу цензора українських штук, поїхав до його. Цензором тоді був Фрейман. Він, правда, і не Українець, а всеж таки землячок, бо з України, хоч і семітського племені.

Приїхавши я як раз застав його дома і коли йому передали мою картку, сам вийшов мені на зустріч і любезно протягнувши руку промовив по українськи: „Дуже, дуже радий витати в своїй хаті славнозвісного земляка.“ Розумієть ся, що сей привіт його впливав з того, що мовляв сам Цар балакав із ним, а Цар з ким будь балакати не буде.

— Прошу сідати! — привітливо взявши мене за стан промовив Фрейман, коли ми вийшли в гостинну. Я сїв і почалась розмова про сучасний наш успіх у Петербурзі.

— А я до Вас із невеличкою просьбою, земляче! — промовив нарешті я.

— До послуги, — схиливши голову відповів Фрейман.

— У мене єсть пєса, вона вже раз була в цензурі і не знаю через що її не дозволено.

Очі д. Фреймана, що досі так любязно ухмиляли ся, раптом заблищали вовчим, зеленим сьвітлом.

— Як вона зветь ся? — спитав він.

Кажу: — Чарівниця.

— А так, памятаю! Там, знаєте, кінчаєть ся убійством чоловік убиває жінку через любовницю.

— Ну, а хіба се одна така песа, де чоловік убиває жінку? — кажу я. — В російській літературі се на кождім місці.

— Так, але бачите — і він не находив слів, що сказати. — Порадьте автору переробить її так, що коли чоловік кидаєть ся її убивати, вона хай візьме дитину, а він побачивши дитину, приходить до розуму і просить у Бога і жінки прощення.

— Алеж — кажу — по песі нема у їх дитини.

— Ну, се пусте, можна так зробити, що дитина буде.

Довго я сперечав ся з ним і нарешті ублагав його, що дещо переміню і він пообіцяв: що, мовляв, в його силі, він усе зробить.

Роздивившись песу я побачив, що там абсолютно не має нічого такого, що могло би стояти на перешкоді до її дозволу і нічого не перемінивши я дав її переписати, тільки замість назви „Чарівниця“ я назвав її „Безталанна“. Поніс до цензури упередивши д. Фреймана про се і просив як мога швидше її розглянувши дозволити до вистави. Д. Фрейман пообіцяв за два тижні все зробити по змозі і просив мене за два таки тижні навідати ся до цензури.

Прошло два тижні і я пішов довідати ся. Питаю секретаря Крюковського.

— Нема, каже він, — у мене ніякої звістки, а оттут тепер як раз є цензор, спитайте його, може він її ще не роздивив ся.

Я до Фреймана. Каже мені він, що сьогодні буде засідати комітет і дозвіл чи недозвіл тепер уже буде залежати від його. Я все зробив, що міг.

Питаю, а як він думає, дозволять?

— Я думаю, що дозволять, — заспокоїв мене Фрейман. — Заходьте завтра, тоді будете мати певну відповідь.

Прийшов я знов на другий день, питаю знов таки секретаря.

Каже: — Есть, але...

— Що? недозволена?

— Ні, не дозволена! — спочуваючим голосом відповів мені секретар. — Чому? — не знаю! Зверніть ся до начальника цензурного комітету, генерала Пантелєєва.

— А де, — питаю, — його можна побачити?

Секретар повів мене до його; спершу, розумієть ся, він пройшов сам, а я поки-що ждав його милостивої згоди прийняти мене. Нарешті секретарь вийшов і сказав, що мовляв, ідїть, можна. Я вийшов.

Передімною стояв сивий, товстий генерал і кинувши на мене вовчим оком, спитав доволі грізно: — Что вам?

Я почав йому викладати свою просьбу про песу, що, мовляв, хоч би довідати ся, що треба зробити, щоб її дозволили. Боже-ж мій! Як гукне на мене генерал:

— Ми не обязани давать вам обясненія. Нам надоєлі ваші хахлацкія проізвиєнія і от ніх просто отбою нет.

Я звернув увагу старого генерала, що я не його курер і не підчинений, на якого він має право кричати, а проситель, а з просителем, о скілько мені здаєть ся, всі інтелігентні люди навіть найвисших рангів балакають трошки гречнійше.

Генерал раптом охолонув і попросив вибачити.

— Ізвініте, у меня от природы такой резкой голос. Далі він уже мягче розбалакав ся зо мною:

— Відіте лі, у нас єсть свої інструкції, которими ми руководствуєм ся. Ми не імеєм права їх нарушати. Вот відіте — він показав мені на купу від низу до самої стелі якихсь рукописів, — ето всьо ваші хахлацкія проізвиєнія. Тут єсть така, каких ми єще і на русском языке не імелі, а на хахлацком присилают. Обратітеь с вашей просьбой к цензору, ведь он нам в комитете дал отзыв о песе, о которой вы просіте, такой отзыв, что ейо разрешіть комитет не нашол возможности. Пусть он отменіт свой отзыв, дасть благопріятний і ейо разрешат.

Я подякував генералови за його любезність, просив вибачити, що потурбував своєю особою і вийшов страшенно злий на землячка д. Фреймана і на всі російські цензурні умови, а більше на себе, що не можу зробити нічого.

Вернувшись до дому я шпурнув примірник, що привіз із цензури, під стіл. М. К. Заньковецька бачучи мене дуже схвильованим, зацікавила ся, в чім діло, і я їй розказав про всі митарства, які мені прийшло ся пройти, і всеж таки зробити нічого не зміг. На сю нашу розмову входить дівчина служанка і каже, що якісь два пани бажають бачити паню.

— Просіть!

По хвилі вийшли два пани, оден військовий, другий цивільний, і познайомившись почали просити М. К. Заньковецьку взяти участь у благодійнім представленю (не пригадаю вже тепер, на яку користь):

— Добре, я з великою охотою візьму участь у вашій виставі, але зі свого боку буду просити вас, панове, допомогти мені в одній маленькій справі — каже до їх М. К. Заньковецька. — Ви тутешні, маєте великі знайомства і певно вам се легко буде зробити.

Гості слухали її уважно і один наперед другого згоджували ся до послуги.

— От — каже — один автор присвятив мені песу (песа була присвячена автором їй), песа дуже гарна, мені подобала ся, але не знаю через що цензура не дозволяє її. Коли ви дістанете дозвіл, я згоджую ся навіть її поставити на вашу користь.

— Можно відеть екземпляр? — поцікавив ся цивільний. Примірник йому показали. — А приблизітельно с содержанием этой песи ви можете меня познакомить?

Я розказав зміст песи і він по французьки звернувшись до військового (видимо запевнений, що французької мови хахли не розуміють) сказав:

— Это я устрою через Феоктістова.

— Это очень просто — відповів йому військовий.

— Ви позволіте мне взятъ этот екземпляр — через час, самое большое два, ви получите ответ, — звернув ся любезно цивільний до М. К. Заньковецької. Та, розуміеть ся, згодила ся.

— I так, еслі ета песа будет разрешена, ми можем рассчитывать на ваше любезное участие в нашем спектакле?

— Розуміеть ся — впевнила його М. К. З.

— I может битъ поставлена даже „Наймичка“? — придавив военний на „ичка“ замісь „наймичка“.

— Даже Наймичка — упевнила гостей М. К.

Гості уклонившись вийшли, а ми сіли обідати. Прошла може година після візиту гостей, ми тільки що скінчили обід, як явив ся знов один з їх, цивільний, і оповістив:

— Ваша песа разрешена. Через час ви можете ёю получить. Теперь прошу мне дать для напечатанія афишу „Наймички“.

Афішу я йому дав і він поїхав.

Цікавість мене страшенно розібрала, як можна на одному і тому ж примірникови написати дві години раніше: „неудобна для представлення“, а через дві години пізніше: „розрешена к представленію“.

Я поїхав до головної управи в справах друку. Приїзджая. Мене зустрічає той самий секретар і привітно ухмиляючись питає:

— Где ето ви нашлі таких ходатаев?

Кажу: — Вже де найшли, то найшли, а тепер давайте примірник. — Извольте! — і дає мені мійже примірник. Дивлюся і очам своїм не вірю. Перша сторінка з заголовком вирізана, замість неї приліплена друга і написано: „К представленію дозволена“. Я перекинув кілька сторінок і віддаючи примірник секретареві кажу: „Ще не зовсім вона дозволена“.

— Почему? — єхидно ухмильнув ся секретар.

— Скрепи — кажу — нема. А то ви підрізавши першу сторінку, а не скріпивши її з другими, скажете, що я підробив дозвіл.

— Іш ти педант какой — сміється секретар. — Посідите в таком случае немного, я прикажу сделать скрепу.

Через чверть години мені доручили примірник і я попровавшись із секретарем та подякувавши за його любязну турбацію повіз до дому дозволена пєсу.

Дома роздивились — назва не та; замість „Безталанна“, — написано „Безталанна“; видимо той, хто вклеював сторінку, помилив ся. Але що робити, хоч і „Безталанна“, а всеж таки дозволена. Маємо ще одну нову штуку. Я в той же день оповістив про сю радість Карого. Спектакль ми грали даром і ся добродійна інституція взяла збору на свою користь 2000 карб., а я — дозволена пєсу.

З сього короткого оповідання читач бачить, при яких тяжких обставинах приходилось бороти ся з цензурою, щоб загорювати хоч яку небудь новинку і тепер, коли задля нас після 25-річної тяжкої боротьби настала немовби невеличка полегкість, мене іноді страшенно в досаду вводять жовтороті театральні рецензенти, які те-й роблять, що ставлять догану: що пора покинути старий наш власний репертуар, а брати ся за новий, мовляв, світовий, європейський, забуваючи про

те, що нашу ниву не можна так раптом орати терном порослу, бо спершу треба виробити новий плуг, а задля його новий леміш і чересло, а тоді й орати. Але й тоді, коли навіть ми викуєм новий плуг, зорем ниву і посіємо, мовляв, нове зерно, ми не повинні зовсім занедбати свій власний національний репертуар. Він вислужив свою службу, ним ми проралили забите поле, а тепер, коли він не задовольняє висші круги, яким натурально бажаєть ся вивести театр в широке європейське море, питомий старий репертуар повинен робити свою службу в народі і підіймати його до вищих потреб. Ми сьміливо можемо гордити ся ним, бо ніде ні в одному народі такого народнього театру нема як наш. А задля правдивого розвитку народа він конче потрібний. Але я побалакаю про сю тему пізнійше, а поки що верну ся знов до Петербурга.

Успіх нашої трупи викликав інтерес навіть у режисерів царських театрів і вони частенько навідували ся до нас за лаштунки придивляючись до убраня, хору та персоналу. І дещо позичили у нас задля себе. Так режисер Маріїнського оперного царського театру Кондратєв, побачивши, що дійсний народ, який ми ілюстрували, одягаєть ся зовсім не так пишно, якто досі він думав, і в опері „Жизнь за Царя“ хор почав надівати личаки і пістреві штани, а досі одягав ся в гарні чоботи і такіж гарні штани. Навіть „Ваня“ в сій опері, що ранійше був одягнений як панич, у дорогому кожушку, облямованому сивим смушком і чобітках із жовтими одвернутими халявками, з першим дебютом п. Долиної, яка була дуже велика прихильниця наших вистав, був одягнений в личаках, пістревій сорочці і пістревих штанях. Тепер, коли багато театралів закохують ся так званим художественним московським театром, який, до речі треба сказать, в той час ще й не існував, бо почав далеко пізнійше після нашого пробування в Петербурзі, особливо його деталями, які, як кажуть, роблять настрій, я повинен тут сказати, що й художній театр багато дечого позичив у нас. Все те, чим тепер закохують ся в художнім театрі, давно було випробуване нами і деякі подробиці ми перестали вживати, бо вони шкодили навіть загальній грі акторів. Так коли ми ставили песу М. Л. Кропивницького: „Доки сонце зійде, роса очи виість“, де в першій дії над болотом іде сцена, публіка мала повну ілюзію вечір-

нього болотяного життя: жаби кумкали, качки, що запізналися, пролітали і шумно сідали на плесі, десь далеко в полі бив перепел, в садку розпочинав свою пісню про кохання соловейко. На селі мукали корови йдучи з пасовиска, ревів бугай, собаки десь гризли ся, а потім одна з їх дуже жалібно скавучала, немов хтось її ударив, — і. т. и.; але всі ці деталі потім нам прийшлося одкинути, бо грати і говорити на сцені в сій яві цілковито було неможливо. Публіка більше звертала уваги на ці художні дрібниці, ніж на те, що робило ся на сцені, і весь час в театрі стояв якийсь шумливий гамір, що вибивав акторів із ролі, і вони вже не грали, а промовляли свої ролі немов фонограф. Але публіка се зовсім забувала і захоплена поезією природи, яку перед нею ясували, коли падала завіса, гучно плескала і визивала акторів, немов-би се вони своїм виконанням зробили на неї такий артистичний вплив.

Ся здібність і умілість користувати ся артистичними дрібницями в виставлюваню штук не могла не зробити впливу на такого надзвичайно чуткого до всего артистичного театрального рецензента, як А. С. Суворін, який вже тоді, в 1886 році, під впливом наших вистав задумав скомпонувати приватний театр з иньшим напрямком, ніж імператорський, в якому на його погляд крім рутини і чиновництва ніякого поступу не було. Занятий сією метою з одного боку, а з другого бажаючи мабуть припинити шпаркий розвій новонародженого українського театру, який йому, як російському патріоту, тхнув сеператизмом, він напружував усі сили свого літературного красномовства, щоб переконать головарів українського театру покинути свою, як він казав, калюжу, і впливти в широке море європейського репертуару, зробившись російськими актьорами. З приводу сього я повинен сказать кілька слів.

Чуткий надзвичайно до артистичного виконання, як я вже ранійше сказав, д. Суворін від першого разу захопив ся чарівною грою М. К. Заньковецької і написавши про неї кілька досить прихильних рецензій, прийшов за лаштунки і познайомив ся з нею, з М. Л. Кропивницьким і зо мною, а через якийсь час запросив нас усіх до себе в гостину. Розуміеть ся, розмова в гостині весь час вертілась на сучасні події нашого величезного успіху в столиці. Тут між иньшим він почав висловлювати свій погляд на песу М. Л. Кропивницького: „Доки сонце зійде, роса очи вість“.

— А! а-а! ха! ха! ха! ето очень остроумно — засміяв ся д. Суворін — Ну, а скажіть, ви напевне знаєте, як переведьон етот монолог Гамлета? Мне інтересно билоби сравніть с подлїнником.

На щастя я трошки знав сей монолог і продеклямував :

— Жити чи не жити, от в чім річ!

О, колиб се вельми тяжке тіло
Та змогло розпастиь, розтрощитись,
Красотою, чи туманом взятись,
Колиб Вічний не карав на небі
Самогубця! Боже, милий Боже,
Які гидкі, знівечені і марні
На мій погляд втіхи на сім сьвітї.
Се життя, немов садок зелений,
Де бурьян порозростав ся буйно...

Далі я не знав і зупинив ся. Д. Суворін дуже уважно слухав і в кінці промовив: Да, пожалуй, ето очень не дурно, даже поетично! Но всьо ето не нужно. Оно уже есть, переведено на русскій язык, а ведь ваше то, что вы называете языком, не есть самостоятельный язык, а одно із многочисленных наречій одного общаго руского языка. Ведь довольно знать русскій, чтобы дословно понімать всьо то, что вы говорите на сцене, за малими ісключеніями. Я наприклад у Шевченка не нахожу ні одного слова мне непонятнаго. Конечно, если вы будете уснащать свое наречіе выдуманними словами, тогда і народ ваш не поймїот вас...

— Так что еслї я продеклямірую Вам із Шевченка, вы всьо поймїоте і переведьоте без всяких затрудненїй? — перебив я д. Суворіна. — Положительно без всяких затрудненїй. — В таком случаї прошу перевести :

Гармідер, галас, гам у гаю,

Срамотні співи, аж лящить —

продеклямував я. Суворін на хвилию задумав ся і попросив іще раз продеклямувати. Я продеклямував іще раз.

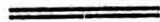
— Позвольте, да ведь ето не із Шевченка? У Шевченка етого нет. — Ні, — кажу, — з Шевченка, — Есть така поэма „Княжна“ зветь ся.

— Да, но трудного тут нічего нет. Как вы сказалї? гар-гар. — Гармідер, — кажу.

— Но ведь это слово не малорусское, это больше жи-довское, оно потому мне і непонятно. А дальше галас — зробив він акцент на ас замість на га — это голос! Гам, ну — этого я тоже не понимаю, а уже у гаю это понятно, в саду.

На сему переклад його зупинив ся, бо коли дійшов до „срамотних співів“, тут він зовсім осоромивсь і заплутавшись у манівцях сам розсьміяв ся додавши: — Ну, это із одних його стихотвореній не популярних, а все остальные мне понятни. Да, господа, я всеж таки возвращаюсь к прежнему разговору. Говорю, как мне жаль ваших талантов. Бросайте ви вашу узкую національную речку і впливайте в широке, безбрежное море общерусского театра. Поступайте на русскую сцену. Вам дадут прекрасное содержание, а вы внесете новую, свежую струю; развернувшись в широком море русского репертуара, М. К. какія би ви перли создали при вашем таланте! Или вот вы, М. Л. Таких комиков у нас мало, вы могли бы занять відное место. Или вот он! — він показав на мене — при его таланте і внешних данных, ведь это какой би бил героический любовник! — Да, но тогда нам пришлось бы свой театр совсем оставить — каже М. К. З. — Почему? Ведь вы также могли бы играть і свої льогенькія пески, да не только льогенькія, а і большія. Это внесли бы разнообразие в репертуар. Как вы думаете, М. Лукич? — Да понимает са, еслі можно било бы ставить малорусскія вещи, это било бы очень хорошо, і я против поступления нічого не имел бы. — Ну, а вы как думаете? — звернув ся Суворин до мене. — Відіте — кажу — А. С. — ваше, как вы говорите, широкое море безбрежно, но мне совершенно чужое, в ньом не зная хорошо фарватера, можна і заблудить са а то і на подводный камень сесть, а родная мне речка с зелеными вербами і знакома мне любя і пріятна. Я знаю где, под каким берегом пристать, где отдохнуть і куда плить.

Д. Суворин вислухавши мою одповідь уважно і після невеличкої зупинки промовив: — Ну, знаете господа, что я вам скажу, это — показав він на мене — самый православный между вами. На сім розмова скінчилась і ми розійшли ся.

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

Чи не спроможемось ?

Сей річник журналу я розпочав статтями про потреби української науки, в зв'язку з питанням про українські катедри. Мині хочеться замкнути сей річник також статтею на сю тему.

Справа українських катедр, уведення в вищі школи української мови як знаряддя науки й навчання, не переставала цілий рік в високій мірі займати українське громадянство і всіх хто інтересувався українським питанням як його прихильник — чи як його ворог. Громадянство українське відчуло — як відчували перед ним десятки інших народностей, коли з довгих періодів занепаду й подавлення будилися й відроджувалися до нового життя, — що в с'їм питанні лежить одна з дуже реальних і вдячних „точок приложенія“ національної енергії відродження. Зрозуміло, що для того, щоб вернути українській мові значінне культурного органу української людности, уведення української мови в вищу школу має величезне принципіальне і практичне значінне. Переконалось, що се матиме необчислені впливи на піднесення престижу української мови, культури, народности, — а надати їй сей престиж та відродити у самої української людности поважання до своєї мови як культурного знаряддя, до своєї народности як вповні поважного і цінного культурного фактора — се завдання незвичайно важне і нагальне, по тім як ворожа політика урядова витравлювала протягом століть се поважання, нищила сей престиж. Тому се академічне питання, таке ніби то „інтелігентське“, „панське“, далеке від життя й інтересів широких народніх мас, в дійсности дає ключ до націоналізації не тільки середньої, а й народньої школи, до справи переходу народніх мас до своєї народньої мови як органу освіти й культури. Розуміється, до сеї цілі ведуть також иньші дороги, але серед них се дорога „з гори“ має також своє значінне і свої вигоди в загальнім поході до досягнення вище зазначеної мети. І тим поясняється, що домагання українських катедр знайшло такий живий відгомін не тільки в інтелігентських кругах, а й серед робітників, селян і иньших репрезентантів робучих верств України. Законопроект про українські катедри був приготований селянськими українськими послами другої думи, і дуже можливо що і в тре-

тій думі знайдуться елементи, які поставлять його як логічний постулат змагань до культурного подвигнення українських мас.

Се широке і живе зацікавлення українського громадянства справою української науки в вищій школі не зосталося без впливу на академічні круги. Завдяки чутливості на національні наші потреби й горожанській відвазі кількох одиниць, ми маємо вже фактично українські виклади в університетах російської України. Прив.-доц. Олександр Грушевський розпочав з початком літнього семестра р. 1906/7 виклади історії України українською мовою в університеті одеській, викладав протягом літнього семестру і потім в зимовім семестрі 1907/8 р., при значній і постійній аудиторії, без усяких пригод і перешкод, і організував в зимовім семестрі поруч викладів також семінарійні заняття по українській історії. В Харківській університеті розпочав в зимовім семестрі 1907/8 р. курс української народньої словесности українською мовою професор Микола Сумцов, і також довів їх до кінця без усяких „пригод“. Таким чином виявилася можливість — і формальна і моральна — викладання українською мовою в університетах російської України, і перші леди проломано в сій справі безповоротно. З другого боку професорські корпорації під впливом сього руху відчували й переконувалися в потребах включення в університетські програми різних дисциплін українознавських. Київський університет в опублікованих факультетських планах включив в число обовязкових курсів в групі „русскої исторіи“ історію України, в групі „русскої філології“ — історію української літератури. І ми мабуть не помилимося сказавши, що введення в університети України викладів українських дисциплін на українській мові, утворення певних кафедр українських, принаймні по язичу, літературі й історії — річ будучности не далекої. Чи з гори, від всеросійської думи, чи „з місця“ — від самих університетів, се справа діждеться, мабуть, в недалеких часах свого порішення.

Але так само з усякою правдоподібністю можемо сказати, що в тих розмірах і в тих напрямках, в яких ставить перед нами свої культурні потреби українське жите, воно в рамках офіційної вищої школи не скоро ще діждеться свого задоволення. Я в своїх статях начеркнув приблизно той круг дисциплін, яких вимагає українознавство й українське культурне жите від вищої

школи. Між ними деякі предмети мають важне практичне значіння,—не тільки теоретичне, чисто наукове. Напр. економіка, статистика, географія України, або її звичайове право, матеріальна культура і т. и. Але як я вище сказав, в скорості можна сподіватись українських катедр і викладів тільки з деяких предметів, як мова, література, історія. Інше — мабуть річ ще дуже далека. А тим часом жите наше потребує того всього зараз, скоро, як найскорше.

По друге — творення катедр, введення в програми певних предметів се тільки одна сторона справи; друга ще важнійше — се їх обсада. Від того, як, якими людьми будуть обсаджувати ся сі катедри, хто буде ті предмети викладати, в дуже значній мірі залежить те, на скільки сі катедри, сі виклади будуть вдовляти потреби українського жита. Тим часом обсаджувати сі українські катедри, поручати сі виклади з українознавства будуть професорські корпорації, часом вповні далекі і українському життю й інтересам української науки. І може на Україні російській повторити ся те саме, що бачили й бачимо на Україні австрійській, де найбільш відповідні кандидати не можуть дістати ся на українські катедри, тому що не підходять під масть тих професорських колегій, а дістають ті катедри ріжні люде з мотивів, які нічого спільного не мають ні з інтересами українського культурного жита ні з інтересами науки. І можуть кінцем бути катедри й курси, але викладатимуть ся вони „примѣнительно“ так, що від них ніякої користи може не бути, або й бойкотуватимуть їх Українці як бойкотували львівські українські студенти свого часу українські виклади права, поручені факультетом доцентови-Полякови, бо Українця на сю катедру не хотів факультет пустити.

Ще одну можливість відкриває перед нами практика десятилітньої боротьби за українські катедри австрійської України. На всякі домагання нових катедр університетські і правительственні сфери там незмінно відповідають: покажіть нам наперед відповідних, кваліфікованих кандидатів на сі катедри, з університетськими степенями, коли не професорів, то бодай доцентів, і тоді будемо говорити про заснування українських катедр. На се українським кругам приходить ся так само незмінно відповідати, що поки бракує тих спеціальних катедр, трудно сподіватись, щоб знаходили ся люде охочі приготувляти себе до універ-

ситетської діяльності на катедрах, яких нема; трудно виробляти спеціалістів в предметах, для яких нема кафедр і курсів; трудно взагалі доходити університетських степенів при ворожій настрою професорських корпорацій, від яких залежить наділення сими університетськими степенями. І те саме згодом може прийде́ть ся почути і на Україні російській; жадаєте, мовляв, кафедр, а ну назвіть кандидатів відповідних, то значить з науковими степенями, і „можливих“ — таких щоб не були надто крамольні і даній університетській корпорації пригожі. Та добре як що та професорська корпорація буде „не правійша кадетів“; а як трапиться в ній більшість „правійша від октябристів?“ І підшукуйте тоді кандидата, щоб і наукову репутацію мав, і з українського становища був чогось варт, і під таку факультетську масть підійшов.

Се все і багато иньшого ріжного наказує нам не дуже великі надії покладати в розвою української науки, українських курсів, викладів і т. и. на школу офіціальну. Певне, значінне її все таки зістаєть ся дуже велике, і те що вона може дати, треба здобувати від неї далі всіми силами. Треба й професорським кругам, і всяким иньшим, від кого се залежить, прищипляти можливо толерантні, прихильні погляди на українство, вводити в їх свідомість понятє про потребу розвою українського життя, підпирання, а не противлення йому. Але не треба сподівати ся, що офіціальна школа дасть усе, й треба думати, щоб те чого не дасть вона, забезпечити собі „своїми средствами“...

Одинокий спосіб на се — організація приватних наукових інституцій українських. Такі приватні наукові інститути річ широко розповсюднена по світі. Вказати наприклад Сполучені Держави Америки, де вся майже вища освіта, науковий рух опирали ся на інститутах приватних. Новійшими часами і в Росії, де офіціальні наукові інституції приглушили приватну ініціативу, можна вказати все таки кілька поважних приватних наукових інституцій в виді вищих жіночих курсів різних титулів, курсів Лесгафта, приватного університету в Москві, вищої школи в Парижі, і т. и. Тим більше належить подумати про організацію таких приватних наукових інституцій Українцям, позбавленим своєї вищої школи. Правда, се річ досить коштовна і складна, яку на рублеві складки не організуем. Але ми на Україні хоч не багато, але ж маємо і таких людей, яким по силам було б навіть

одному чоловіку організувати такий науковий інститут, про який я хочу отсе говорити. Треба тільки тих людей заінтересувати сею справою, представивши їй вагу і потребу.

Те що вважав би я потрібним для вище вказаних цілей, представляю я собі в виді наукового інститута українознавства, або назв'ю його так: „українського інститута суспільних наук“ (*école des hautes études sociales ukraïnienne*). Се була б спеціальна вища школа, приватна розумієть ся, присвячена дисциплінам, які б освітлювали сучасність і минувшість України й українського народу. Коли б хто схотів для сього паралелі в російськ'ім життю, я назву напр. петербурзький археологічний інститут (казьонний); далеко більше паралель знайшло ся б напр. в різних приватних спеціальних вищих школах паризьких як *école des hautes études sociales*, *école d'anthropologie* і т. ин. Такий інститут мав би змагати до того, щоб по головним предметом своїм мати постійних професорів, які з року на рік викладали б систематичні курси з своїх спеціальностей, вели практичні зайняття з слухачами і т. д. Для предметів, до яких він не мав би у себе власних професорів, він би запрошував сторонніх осіб до прочитання певних курсів. Дбав про приготування, дорогою стипендій, наукових подорожей і т. и., наукових сил по предметах своєї програми, а системою практичних зайнять, екзаменів і т. и. приготував би людей солідно підготовлених з різних сфер українознавства для навчання в школах середніх і т. и. Положений в університетськ'ім місті, організуючи свої виклади й заняття переважно в годинах пополудневих, він би служив таким чином доповненням до шкіл офіціальних, давав би можливість студентам різних вищих шкіл доповнити свою освіту ріжними знаннями з сфери українознавства, приготував би контингенти спеціалістів чи то для навчання в середніх школах, чи для громадської та літературної діяльності, а тим які б хотіли посвятити себе науковій роботі в певній області, давав би можливість до того, наукові засоби, поміч і провід.

Основу програм і зайнять сього інституту становили б предмети ті більше менше, які я вказав у своїх статях про українські катедри як головні дезідерати викладів українознавства. Повторю той реєстр вкоротці, відсилаючи по ближші пояснення до тих статей, кому цікаво. Се українська мова; література; фолькльор (народня словесність); історія політична і суспільна

з науками політичними; історія культури; артистична творчість; археологія і етнологія, антропология; географія; право українське; сучасне державне право різних частей української території; економіка й статистика. Розуміть ся, деякі з сих предметів з огляду на великість матеріалу й вагу їх, можуть і повинні б розбивати ся на кілька кафедр, представлені бути кількома професорськими силами; иньші можуть лучити ся по внутрішньому звязку. З огляду на тісну звязь і залежність деяких українських дисциплін від загальних, в інтересах загального освітлення й методичного образования, бажані б були загальні курси такі як філософія права, право державне, суспільна економія і т. и.

Розуміть ся, програми і пляни такого інституту можна б було розширяти до безконечности — аби тільки були на те матеріальні засоби. В скромнім виді я представляю його більше менше в такій формі: Шість професорських кафедр, з платою 2000 до 2500, і стільки ж посад адюнктів, з платою 1200 до 1500, в залежности від засобів. Сі ведуть постійні курси; крім того е 3—3500 р. річно на плату постороннім особам, яких запрошує інститут на певні курси; друга така ж сума на наукові підмоги, стипендії, субсидії на наукові публікації; інститут має загальну бібліотеку по можности гарно обставлену, в сфері своїх спеціальностей особливо, і підручні бібліотеки семінарійні. Завідує ним наука ради з професорів і господарська рада — репрезентація грошедавців чи ними уповажнених; комбінація компетенцій сих двох рад, незалежних від себе, має запобігти тому, щоб інститут не заkostenів в тіснім кружковім, корпоративнім житю, відзивав ся на потреби життя й часу.

Начеркнений мною для прикладу плян потребує на рік, при низших нормах видатків від 35 до 40 тисяч рублів на рік; се дохід з капіталу 800—900 тисяч руб. Одначе, щоб пустити машину в рух, не треба ані того капіталу, ані таких доходів відразу. Щоб організувати такий інститут, треба від чотирох до шести літ. Не менше чотирох, бо готових сил по деяким предметам без сумніву не знайдець ся, і на те щоб приготувити потрібного доцента треба в середнім коло 3 літ. Не більше шести — бо шкода часу супроти пильної потреби. Отже прийнявши для сформования отсей шестилітній період, можна б такий організаційний процес і його бюджет представляти собі так: Перші три роки — се вступні організаційні заходи; організують ся систематичні курси, стягають ся і випробовують ся наукові сили;

приготовляють ся з намічених adeptів науки будучі лектори; підбираєть ся аудиторія, наукова публіка; організуєть ся бібліотека. По трох роках організують ся перші катедри — наприклад три катедри і три посади адюнктів; кожного року потім прибуває ще по парі; розширяєть ся програма курсів, організують ся семінарійні бібліотеки й наукові кабінети. З кінцем шести років інститут в скромнім масштабі вже організований — чи то в виді вищої наукової школи, чи — коли б такого дозволу не можна було дістати (хоч думаєть ся що за 6 літ се буде вже ділом минувшим) — то в виді товариства наукових викладів. Фінансовий бюджет я собі представляю в сих перших роках в виді прогресії: 6 тис., 9 тис., 13 тис., 18 тис., 24 тис., 31 тис. на рік, і з семим роком входить в жите той нормальний бюджет 35 до 40 тис. — скільки буде з рештою його...

Я не фантаст, а чоловік з досить холодною головою, але я не можу знайти досить сильних виразів на те, щоб відповідно оцінити культурне й національне значінне такої інституції для України в теперішнім часі. Підчеркую сі слова, бо всякий рік протягання має своє величезне значінне, і десять — двадцять літ пізнійше така інституція не матиме вже такого значіння, тому що українські культурні й національні інтереси, пробивши собі дорогу так чи инакше, будуть забезпечені фондами публичними, а поки сього нема — такий приватний науковий інститут мав би вартість сугубу і трегубу. І воістину пам'ятник вічно пам'ятний поставив би собі той чоловік, який би подвигнув ся на се діло тепер же, не протягаючи часу. Американські мільонери і мільардери, практики з практиків, оцінили відповідно значінне наукових інституцій для суспільности — і для суспільної опинії, і свої стяжання нафтові, желізні й иньші перетворили в ряд наукових інститутів, які стали могутною двигнею наукового і культурного жита сучасної Америки. Велике й трівке значінне має така наукова фундація, особливо коли забезпечена вона від впливів офіціальної політики своїм приватним характером. Над середновічним сьвітом, залитим кровю, замазаним насильством і нїчим неприємним еґоїзмом піднімали ся монастирі, як захисти ідеальних елементів жита, і туди тікали на час чи на вік ті, кого притомили сі безконечні, безмисльні різні дрібних держав і династій, груба немилосердність і матеріалізм жита. Для сучасного жита з його напруженою боротьбою інтересів, нервово-кон-

вультсивною метушнею, нечувано швидкою зміною „мод“ і напрямів, таким прибіжищем стає добре поставлений науковий інститут, що відкриває широко свої двері для всіх, хто шукає тривких, об'єктивних підстав для свого світогляду, і в горнилі наукового аналізу випробовує нові напрями й течії в сфері ідей і життя. І велику прислугу творить своїй суспільности кожний, творячи таку нову твердиню науки серед метушливого моря сучасного життя. Нашій же суспільности в теперішню хвилю такою національною науковою інституцією вчинить він дарунок неоціненої не тільки культурної, а й національної вартости.

І невже в нашій суспільности не знайдець ся такого, хто б поставив таке огнище нашого національного й культурного життя в теперішнє „время люте“ в осередку України — в Києві?

Гей хто в лісі — озови ся,
Та викрешем огню...

Викрешем огню з холодної, тяжкої, омертвілої української маси сталевим огнем наукової мисли!...

О. ОЛЕСЬ.

Хто смієть ся в той час, як повинно ридати,
Той навик збожеволів давно...
Ми—в той час сміємось! нас витають гармати
І регочуть ся з нами в одно.

Глянь: ховають ся в грудях штілети,
Глянь — свистять і літають мечі
А у наших руках кастанети,
Ми танцюем, в танок зовучи.

Водевіль і Трагедія нагло зійшли ся
І заграли шалений танок,
І як вихор ми враз понесли ся
Всі в вінках із червоних квіток...

Глянь: як жалісно скрипки виводять,
Глянь — як велебно бубни гудуть...
А з землі танцюристів підводять
І на мари на віщось кладуть.

Ой! на гору несуть?! не дамо! о, прокляті!
Побіжим! там цвинтар на горі...
Ні... спинись! он, як сови окаті...
На могилах сидять матері.

СТАРЕ ГНІЗДО Й МОЛОДІ ПТАХИ.

ДРАМАТИЧНІ ОБРАЗИ *).

XII

Зала в домі Загреби. Ранок.

Заг. (Цілком захмурений, тихо виступає на кон з люлькою на довгому чубуці). І голова болить, і на серці важко... Учора ми багато вдіяли, заручили Килину за Жмиря... та щось я й не згадаю, як воно усе склалось... усе те мрієтця мені, мов би у ві сні приздрілось... Здаєтця, ніби Килина плакала, ніби на вколюшки ставала, репетувала на весь голос... От же мабуть розпитатись то буде краще (до дверей). Палажко! Гей, Палажко!

Палаж. Чого зволите, пане!

Заг. Слухай пак... Ось підступи бо сюди ближче... (сїдає до столу). От що я спитаю тебе, голубко... Чи Килина вчора не тее... Чи то пак!. Чи ми пак учора не тее... Чи не скривдили часом Килину?... Чи як пак воно було в нас?...

Палаж. (пильно дивить ся на Загребу і коливає головою). Еге-ж, еге-ж! Чи то пак, чи ми пак, чи як пак! І вам не стид, і вам не гріх заручини своєї дочки справлять, без памяти бувши?

Заг. Та ти бо слухай... Ти бо, чи чуєш не лай ся, а скажи міні ладєм.

Палаж. Та що там ладом казать? Напоїли вас пані до без-пам'яті, та й підбили на згоду, щоб заручить Килю за Жмиря!

Заг. Та ні не те!... Це я й сам знаю... А як пак Килина?... Чи вона бува не тее...

Палаж. Де вже не тее! Вона одно казала: не хочу я за його! не піду я за його! а ви казали: брехня, бо підеш! Вона просила ся, а ви сварились! Вона плакала та до ніг ваших падала, а ви саморуч притягли її до Жмиря, та й віддали до рук: бери з душею і тілом!

Заг. Та брешеш, триклята!

Палаж. Та спитайте хоч саму Килю!

*) Див. кн. III—XI.

Заг. Брешеш, очевидячки брешеш!... Цьому не можна быть! Щоб так таки взяв та й потяг живосилом... Ні, брехня, голубко! Може й скоїлось що небудь не до ладу, та все-ж таки не так...

Палаж. Богом запрягаю ся, що не брешу ні на цетиночку! Прямо таки живосилом притягли ви Килью до Жмиря, злучили її руку з його рукою, та тоді й пустили!..

Заг. (відкидаєть ся на дзиглі і хапаєть ся за голову)... Ой, тай уразила ж ти мене, триклята! Як келепом по голові... як ножем у серце... (зриваєть ся з місця і розчепірює руки). Та не вже ж таки? Та хйба ж таки? Та чи я спянів, чи я здурів, чи я зпантеличивсь?... (до Палажки). Та чи ми ж таки притьмом зробили заручини, чи ми ж тільки так... покуйовдились, та й звели ні нащо?...

Палаж. Де вже не зробили заручин, коли злучили їх руки, та й обвістили: оце ж тобі, дочко, жених, а це тобі, Тихвине, невіста?..

Заг. (пускає крізь зуби посвист). Та чи Килина-ж перемовила ся з ним хоч словом?

Палаж. Де вже там перемовилась! Вона одно голосила та сахала ся від його, та борсалась у ваших руках, як у тенетах...

Заг. І не сиділи вони поруч за столом?...

Палаж. Ні часиночки!

Заг. Так як же ти кажеш, що ми їх заручили?. Дурна ти! Хйбаж так заручають?.. Хйбаж такі заручини бувають?..

Палаж. Та в добрих людей так не буває, а у вас, бачте, скоїлось.

Заг. Пхе! так на цьому ще не кінець... Це ще виходить на двічі...

Палаж. Та чи на двічі чи ні, а одначе він питав вас: чи вірне ж ваше слово, господин полковник? А ви йому відвічали: віруй у мене, Тихвине, як у Бога, бо я свого полковницького слова не зламаю!

Заг. (вхопившись за голову). Та невже ж таки?... Ой лишко ж міні тяжке! Оце так що накуйовдила п'яна голова! (раптом до Палажки). А що ж Килина? Як вона після заручин?

Палаж. А після заручин вона прибігла в свою кімнату, та з першу тужила, та біла ся, як риба об лід, а потім зтишилась та все трусила ся усім тілом та стогнала. Уже я й роздягла

її, і в ліжку поклала, і вкрила двома ковдрами, а вона все тремтить та стогне, та тільки з зорею заснула.

Заг. А тепер?...

Палаж. А теперь лежить недужа — ні голови, ні рук не зведе.

Заг. (звісивши голову). Оце так, що справив заручини! Оце так що впорав ся!.. А все сестра та Мархва Григоровна! Ні, так не можна! Я з вами перебалакаю! Я з вами перепитаю ся! (до Палажки). А де сестра? Де Мархва Григоровна?

Палаж. А вони ще з зорею встали та все ходять у парці, та шупотять, та наражуютьця. Тепер у садку під грушею сидять, та все змовляютьця мов на злодійство.

Заг. Так піду ж я до їх... (Диркаліха і Теленьдзеленьчиха входять).

Теленьдзел. Доброго здоровлячка, Пилипе Демидовичу!
Дир. Добрідень, брате!

Заг. Драстуйте, Мархво Григоровно! Драстуй, сестро! На, добридень обом вам!

Теленьдзел. Поздоровляю вас, господин полковник, з учорашнім щастям!

Дир. Поздоровляю, брате, з заручинами дочки!

Заг. Спасибі, Мархво Григоровно! Спасибі, сестро! Та тільки отщо... Здаєтьця міні, що ми вчора через лад уже напрокудили... Загнали ся через міру... зарвали ся через край... поспішили ся...

Дир. То б то як, брате?..

Теленьдзел. Це б то як, Пилипе Демидовичу?..

Заг. Та деж пак коли живосилом потягли до Жмиря... Одно — перелякали дівчину, друге — зневажили сердешну, а третє — завгòрили, за нєлюба заручивши... Тепер зовсім занедужала, моя голубка!

Теленьдзел. Та яка там недуга, Пилипе Демидовичу! То звичайна дівоча скорбота. Звісно дівка, як дівка: і дівочтва жалко, і батенька шкода, рідної домівки...

Дир. Е, брате! Знаємо ми цю недугу — сами заміж ішли, сами сумували та тужили, а про те, хвалити Бога, і щасливі були.

Заг. Як би ж то так, мої голубки! Як би то Господь дав, щоб так воно й перемеженилось, та тільки навряд... Мабуть так, що не буде з нашого пива аж ніякого дива...

Теленьдзел. Це б то як Пилипе Демидовичу?...

Дир. Так хіба ж яка в тебе думка, брате?...

Заг. Та коли сказати вам, мої голубки, по правді, то я й сам собі ради не дам... Зовсім здумками розгубив ся. Бо хоч я й пристав на згоду, щоб Килину за Жмиря віддати, а коли справді вона у велику скорботу впаде та хворяти почне, то вже як там собі хочете, а я собі теж... Уже хоч слово полковницьке зламаю, а свою рідну дитину живцем у труну не покладу...

Теленьдзел. Еге! Так оце вже ви Пилипе Демидовичу, і завагались!

Дир. Еге, брате! Так оце ти вже й задкувати наміривсь? Е ні, брате! Так не можна! Уже коли вирік своє слово, то й держись почеській, коли хоч, щоб тебе люде шанували.

Теленьдзел. Ні, ні, Пилипе Демидовичу! Уже коли дали своє слово, то треба ж його й справдити!

Заг. Ну вже ж як хоче, мої голубки, а міні свої дитини шкода! Що як би то вона самохіть за Жмиря пішла, то й Господи, яке б міні щастя було, а вже коли її силоміць віддавать та серденько її шматувать, то нехай йому грець, отому Жмиреві!

Теленьдзел. От тобі й на!

Дир. Оце так що до діла!

Теленьдзел. Е, ні, Пилипе Демидовичу! Полковникові так робити зовсім не личить!

Дир. Е, ні, брате, так не годитця! Уже як ти собі хоч, а так добрі люде не роблять!

Теленьдзел. Ні, ні, Пилипе Демидовичу, так не можна! Уже що не можна, то не можна!

Заг. Та вже вас не перебалакаеш! А я вам скажу ось як: що дав я Жмиреві слово, то цьому правда, также й тому правда, що вирік я те слово, у п'яному глуздї бувши. І хоча я слова свого все таки не ламатиму, та тільки й з весіллям не поспішатиму, бо тепер іще не видно, чи добре ми зробили, чи ні. А з перегодом воно буде видніш.

Теленьдзел. Та навіщо ж ми, Пилипе Демидовичу, будемо з весіллям длатись?

Дир. І яка таки нужда трихи та мнихи справляти?

Палаж. Пане! Там панночка хочуть розпитатись з вами та не знають, чи їм одягтись та сюди вийти, чи може ви сами до їх прийдете?

Заг. Добре! Скажи нехай уже не турбує себе, бо я зараз прийду сам.

Дир. Та ти бо таки, брате, поклич її сюди, та нехай таки і ми послухаємо, що вона скаже!

Заг. Ні, не покличу! Бо вона тепер і засмучена і хвора, а ви як присікаєтесь до неї, то зовсім її загиркаєте.

Дир. Та схаменись, брате! За кого ж ти числиш мене та Мархву Григоровну? Хиба ж я не рідна їй тітка, а Мархва Григоровна не хрещена мати?

Теленьдзел. Це вже ви, Пилипе Демидовичу, зовсім зневажаєте нас.

Заг. Ну та добре вже — нехай уже покличу (до Палажки). Скажи ж їй, нехай вона одягнетця по маленьку та йде до гурту. Та скажи нехай не боїтця, бо ми хочемо побалакати з нею тихенько та лагідненько.

Палаж. А що воно за знак, пане, що повз наш хутір уже в четверте проїздить Андрій Шульпиченко? Та наче знарошне: усе на двір позирає та, в боки взявшись, конем виграває.

Заг. Де ж він, іродів син?

Палаж. Та он — де й тепер на тирлі конем грасує.

Заг. (підступає до вікна). А й справді він... Чи ти ба?

Дир. А гукни на хлопців, щоб собаками його натравили! Та де кімлики? Треба б гукнуть, щоб його наздогнали та малахями почастували.

Заг. Ні, сестро, не поспішай ся! Нехай грасує, поки ми з Килиною розпитаємось, бо ми ж ще й тее... (до Палажки). Піди ж, поклич Килину, а Шульпиченка щоб ніхто міні не важив ся чіпати! (Палажка виступає).

Дир. Чого ж ти, брате, натякнув про щось, та й недоказав? Кажі вже, брате, напрямцї: чи не маєш думки перемінити Тихвина Трихвиновича на оцього розбишаку?

Заг. Е, сестро! Наша справа так замотала ся, що хто його знає на чому в нас і кінець вийде...

Дир. Тю на тебе, брате! Чи ти з умом? Хиба ж таки можно хоч подумати, щоб за Шульпиченка?..

Теленьдзел. Та чи ви жартуєте Пилипе Демидовичу, чи ви навспражки?

Заг. Не до жартів міні, Мархво Григоровно, а думка в мене така, щоб віддати Килину за кого сама схоче...

Дир. Господи, Господи! поверни йому розум.

Теленьдзел. Лишко тяжке, лишко тяжке!

Заг. Ох, лихо міні, Мархво Григоровно! Лихо міні, сестро! Та ще й лихо не аби яке, мої голубки! Що вже й так собі мізкуеш, і так розумуеш, та ні на якій думці й не осядеш ся. І так зроби — не гарно, й інакше зроби — погано. І туди подай ся, то душогубцем будеш, і сюди поткнись, то на дурня вийдеш. Не доберу глузду та й годі! Правду кажуть, що вік живи та розуму навчай ся, а дурнем умреш!

Дир. Е, брате! Ти справді як мала дитина, що сьогодні їй одного заманетця, а завтра вже й другого закортить. Що вже се ж ми учора все обрядили та обсудили, і сам же ти цілком переконав ся, що нема Килинї кращої дружини як Жмирь, а сьогодні — усі тії думки мов вітер тобі розхвіяв!

Теленьдзел. Та коли б тільки з думками клопоти то ще б не яке лихо, а то ж ми діло зробили — заручили молодих! Та це ж діло святе — як же його розламати? Та нас же й люде осудять, і Господь покарає!

Дир. Та ти, брате, ума рішив ся! Та в тебе якась клепка випала з голови!

Заг. От же не лай ся, сестро, бо я й сам нетерплячий, то гляди спалахну та й вилаю тебе на всі боки!

Дир. Оттак пак! Хто ж тебе лає, брате? А коли ти не по людському робиш, то хиба ж тобі і внуцати не можно?

Заг. Та ти внуцати внуцай та тільки не переборщай — от що!

Киля (тихо уступає в білій ранішній блюзі підходить до Загребі). Добридень, батеньку! (цілує його руку).

Заг. Дитино моя, дитино! Та яка ж ти засмучена!

Теленьдзел. Драстуй, моя донечко! Драстуй, моя квіточко! (цілуєть ся).

Дир. Дочко моя, дочко! І чого таки ти отак бідкаєш ся? (цілуєть ся з нею) Ось сядь бо коло нас, та побалакаємо тихенько та гарненько! (Киля сідає до столу).

Заг. Ти хотіла, дочко, зо мною розпитатись чи що?

Киля. Хотіла, батеньку...

Заг. Кажі, моя дитино! Кажі, не бій ся! Кажі по правді, бо яж тобі таки рідний батько...

Киля (запинаючись). Я хотіла спитати вас, батеньку, що ви зо мною робите? (злягає на стіл і ридає; усі замішались і мовчать).

Заг. Не плач, моя дитино! Не плач, а кажи міні, що ма-
єш, навпрямець!

Киля (підвівши голову). Батеньку! Чи невже ж таки ви
справді хочете за Жмиря мене утопить?...

Заг. Ти хиба-ж ти, дочко, таки притьмом за його не хочеш?

Киля. Батеньку, батеньку! Як же за його йти? Та він
же міні осоружний... міні душу від його верне! Він загубить мій
вік... він мене звялить, він мене зсушить... він у труну мене по-
кладе! (плаче).

Заг. Годі, дочко! Годі, моя дитино! Коли ти за його не
хочеш, то й я його не хочу — нехай йому грець!

Теленьдзел. (плеснувши в долоні). Ох міні-ж лихо!

Дир. Ненько-ж моя рідна!

Заг. (до Килі). Не плач, дочко! То я вчора теє... послу-
хав сестри та Мархви Григоровни... Пяний був... здурів...

Дир. Горе, горе з отакими поганими батьками! Що де б
дівчину на розум навести, а він знижаєтця та сам себе зневажає!

Заг. (до Килі). Утихомир ся, дочко! Заспокой ся й не жу-
рись! Бо хоч тебе й заручили за Жмиря, а я на те не подив-
люсь. Я на своїй голові знесу і сором, і лайку, і зневагу... Що-ж
коли напрокудила п'яна голова, то нехай сама й відвічає!

Дир. (до Килі). Слухай, дочко! Слухай свого дурного-
лового батька, як він твоім дурним примхам потурає та свою
стару лису голову зневажає та лає!

Заг. (до Диркалихи). Шкода, сестро! Тепер ти міні своєю
лайкою не дошкулиш! Лай ся хоч репни, а я свій рішенець по-
клав, та й конт!

Киля (Кидаєть ся цілувати батькові руки). Батеньку!..
Ріднесенький... любесенький!.. Не дарма-ж я на вас надіялась...
ви мене на світ відродили!

Дир. Пху! Оце так що наробили сорому та бриду! Тепер
і очей між люде не показуй!

Теленьдзел. Оце так що впорались! Вели — вели спра-
ву, тай звели на пшик!

Заг. (до Килі) Ну йди-ж тепер, дочко, в свою світлицю, бо
тут іще й на тебе нападуть! (Киля виступає).

Гайд. (уступає в хату). Пу — гу!

Заг. Козак з лугу!

Дир. Тільки й нестачало, щоб чорти принесли оцього лущипіряку! (Зриваєть ся з місця і відокремлюєть ся геть, а за нею і Теленьзеленьчиха. Вони то збігають ся і з запалом, жестикулюючи, шупотять, то розбігають ся і шмигляють по хаті).

Гайд. А що це ви, розладнались, чи що?

Заг. Ге, тут такий у нас розмир настав та така зайшла звада, що пані на мене аж зубами клацають!

Гайд. Та за віщо-ж чи через віщо?

Заг. А через те що я відсахнув ся від Жмиря. Поклав так, щоб йому замість дочки та пинхву під ніс дати.

Гайд. Оце до діла! Оце по мойому! От за це хвалю! Це таке діло, що не довго дльавшись, можно й по чарці хильнуть. (Зирнувши на стіл). Ге, та в тебе ще й страви на столі немає?

Заг. (до дверей) Палажко! (Палажка витикаєть ся). А неси мерщій сюди страву!

Дир. (Підступає до Загреби). Ну брате, з одним женихом ти впорав ся до ладу, а тепер я тебе спитаю: за кого-ж ти ладиш свою дочку? Чи не за Шультпиченка справді?

Заг. А за того буду ладити, за кого сама схоче — чи за Шультпиченка, то й за Шультпиченка.

Дир. То може покличеш Килину та розпитаємось?

Заг. Та й покличу таки! (до дверей). А гей, Палажко! (Палажка витикаєть ся). А поклич ізнов Килину! Та скажи нехай не боїтця, а йде сміливо! (Палажка зникає).

Дир. Побачимо, яке то з цього пива та буде диво.

Теленьзел. На одних заручинах погуляли, то може й на других погуляємо.

Заг. Та й погуляємо таки! Та вже погуляємо залюбки — з легким серцем та з веселим духом!

Гайд. Та ке лиш за для кумедії і по Жмиря турнемо, то ти йому свою резолюцію призвістиш, а я хоч накепкую ся з його до схочу.

Заг. Та нехай йому грець! Тут хоча б як небудь розеднатись із ним без турбації, а тобі кепство на думці.

Киля (уступає). Ви мене кликали, батеньку?

Заг. Кликав, дочко!

Киля (сідаючи до столу). Навіщо ж це?..

Заг. (розглажує вуси і обпіраєть ся руками об коліна). Отщо, моя дитино! Оце ми занехаяли осоружного тобі Жмиря,

то кажи ж міні тепер свою думку... Скажи міні щиро, хто тобі любий, хто тобі до душі, за кого ти хочеш заміж іти?

Дир. (на бік). Іще й допитуетця про любка — та про його вже уся Чорноморія знає!

Кия. Батеньку... навіщо ви мене питаєте про це?

Заг. Як — навіщо? Адже тобі пора й заміж. І вже коли Жмирь тобі осоружний, то хтось таки є тобі й любий. Кажи, моя дитино, кажи навпрямець! За кого ти хочеш, за того й моя згода.

Дир. (до Килі). Та кажи вже, дочко, кажи! Нехай уже усім нам сором у вічі вдарить!

Кия. Батеньку... я ні за кого не хочу...

Теленьдзел. (до Диркалихи, у пів голоса). Моя-ж голубочко! Та воно-ж таки на наше й вийде!

Заг. (з дивовижею) То б то як, дочко?

Кия. Я ні за кого не хочу, батеньку...

Заг. Отаке вигадай! Так хіба ж я, дочко, на насіння тебе зоставлю?

Кия. Не піду я, батеньку, ні за кого, бо міні ніхто не любий...

Заг. Як — ніхто? А Шульпиченко?

Кия. Ні, батеньку, не хочу я за Шульпиченка... Я не піду за його ні в світі!

Заг. Отака ловись! Чом же не підеш, дочко?

Кия. Батеньку... він мене не любить...

Заг. Тю на тебе, дурне дівча! Схаменись!

Кия. Не любить він мене, батеньку, далєбі не любить...

Заг. (розводить руками). Та як же так?.. Та що ж воно за знак?.. Адже ти тее... чи то пак!.. Адже він тее... чи то пак!.. Та в вас же, матері вашій бїс, кохання завелось чи що б то? Та він же тебе й сватав!

Кия. Він дурив мене, батеньку... бо його завидки брали на вашу худобу та гроші... Не мене він добивав ся, а грошей... А як відіслали його ні з чим, то він не стерпів, пробелькнувсь, та й виявив свої думки й свою душу...

Заг. Та що ти торочиш, дурна дитино! Ото він мабуть з пересердя налаявсь або що, а ти вже й крила спустила!

Кия. Чи з пересердя, чи ні, а він мене зневажив таким словом, що в його і язик би не повернув ся його промовити, як би

він любив мене. Він одним словом своїм убив мене на віки... Хоч який він гарний, хоч який він любий, а коли він за мою любов та мене зневажатиме... Або хоч і не буде зневажати, та коли я знатиму, що его ласки куплені... Ні, батеньку! Хоч вік дівуватиму та сумуватиму, а за його заміж не піду!

Дир. (сплеснувши в долоні). А що ти, брате, теперечки скажеш?

Теленьдзел. А яка тепер, Пилипе Демидовичу, буде ваша річ?

Заг. (розводючи руками). Не втямлю... Нічогоісінько не втямлю! Не второпаю нічого, хоч заріж!

Гайд. Отже глядіть, Килино Пилиповно, щоб ви через дурницю та не згубили сами свого щастя! Вам би треба ще перепитати ся з Шульпиченком.

Дир. (сіпнувши Теленьдзеленьчиху за рукав і переморгнувшись з нею). Як же ти, дочко, кажеш, що він тебе не любить, коли він і сьогодні увесь ранок коло нашого двора увихається? (Зазирає у вікно). Он бач, як перед двором конем грає, та в боки взявшись, згорда поглядає?

Киля. Як? Шульпиченко, кажете, перед нашим двором конем грає?

Дир. Та вжеж! Іще я хотіла гукнути, щоб його собаками натравити, та малахаями поблагословити, так же батько твій заборонив — нехай, каже, грасує, та гордує, бо може він, каже, міні зятем буде!

Киля. Тітонько... та ви мене дурите, мабуть... ви глузуєте з мене...

Дир. Та коли не ймеш міні віри, то хоч сама у віконце зазирни!

Киля. (зривається з місця і зазирає у вікно). Де ж би то?.. А!.. Так хиба ж то він?..

Дир. А то ж хиба не він?

Киля. Він... (опускає ся на дзигель, звисивши голову і сціпивши руки).

Дир. Чого ж ти, дочко, зразу зівяла? Дивись, моя дитино, дивись на свій сором тяжкий, та кай ся! бо він же знущається над тобою! (До Загреби). А ти, брате, чого повісив ліб, та й мовчиш, мов ступень? Промов бо нам хоч словечко! Чи може почув ся на сором та брид? Може второпав тепер, що занехаявши

свій батьківський розум та потураючи дівочьким дурацям й сам опинив ся в дурнях — на посміхи людям? Так терпи ж, коли так, і сором і брид, та сиди собі у закутку, не потикаючи очей між люди, а я з тобою цього сорому не хочу поділяти! Не май мене, брате, за рідну сестру! Я відсахну ся від тебе на віки-вічні! Я ногою до тебе на поріг не ступлю і на весь світ гукатиму, що моєю добрістю згордували, що мій розум занедбали, мої ради не послушали! (До Килі). А ти, дочко... ти втішай ся дивлючись на батька, як він чолом до землі поникнув... Як йому важко від тієї слави, що ти наробила. Що ж? Нехай батько скорбує собі та стогне з лиха, а тобі яка нужда? У батька є що їсти, є що пити і є в чім хороше походити, то й гуляй собі, дівуючи, поки він животіє, а про те, що потім буде — не зважай!

Теленьдзел. (обіймає Диркалиху). Золоті у вас вустонька, Тетяно Демидовно!

Гайд. Де вже не золоті. Коли бреше і креше, стриже і чеше! Бо той сердешний Шульпиченко приїхав сюди не хизуватись, а свого доконешного вироку сподіватись.

Дир. (до Гайдабури). А тобі зась, бо тебе ця річ не зачіпає аж ні трішки! (До Загреби, з горда). Що ж ти міні, брате, на це відкажеш?

Заг. (підводить голову і тре собі ліб). Та ти бо, сестро, не тее... не нападай ся... Дай міні хоч трохи з думками зібратись (з перегадом). Так оце б то ні за Жмиря, ні за Шульпиченка.. Як же-ж воно так? (До Килі). Дочко! Дитино моя! Скажи ж міні з ласки, як нам быть?..

Дир. Скажи бо йому, дочко! Скажи вже йому навпрямець: любуй, мов, батьку, тією славою, що я наробила, терпи сором від людей та жалуй мене, розумницю, по головці!

Заг. (до Килі). Дочко! Так ти не хочеш іти за Шульпиченка?

Киля. Не хочу, батеньку...

Заг. І за Жмиря не хочеш?

Киля. Не хочу...

Заг. І ні за кого не хочеш?

Киля. І ні за кого не хочу... Не хочу я заміж! Батеньку! невжеж я вам обридла, чи надокучила? Нехай я буду з вами жить... Я доглядатиму і пильнуватиму вас на старости літ, а більш міні нічого й не треба.

Заг. А сором, дочко?..

Киля. Який же сором, батеньку?.. Та я ж іще сорому не наробила... А коли маєте за сором, що я з Шультпиченком люби-лась, то той же сором на мене впав, а не на вас...

Заг. Е, дочко! Твій сором — і мій сором. І хоч і кажеш ти, що особливого сорому не наробила, то не так скажуть люди. Вони приточать удесятеро і оплетуть так, що не збутись нам поганой слави до віку. (Здихнувши). Так ти, дочко, ні за кого не хочеш?

Киля. Батеньку!..

Заг. Ну щож... Чи так, то й так! Коли не хочеш покрити того сорому чесним шлюбом, то будеш терпіти. Та однаково того сорому міні не обіратись: одна дочка з москалем повіялась, і друга... Та що й казати! Уляна, спасибі їй, прибила мене, а ти, дочко, добеш, та на тому й конт! Не знала стара голова як дочками порядкувать, то нехай пропадає! (утирає сльози).

Теленьдзел. І оце б то батько отак ганьбує перед дочкою!

Дир. Дурному дурна й память!

Киля (підсуваючись до Загреби). Батеньку... я щось хочу вам сказати...

Заг. Кажи, моя дитино! Кажи що хоч, бо міні вже все однаково. Мене нічим не здивуєш і на все тобі моя згода!

Киля. Батеньку... коли вже слава моя так тяжко гнітить вас... коли вже безпремінно треба її покрити шлюбом... то нехай уже я піду заміж...

Заг. Он бач! За кого ж, моя дитино?

Киля. Батеньку... я сама не знаю... порадьте мене, батеньку!..

Дир. (плеснувши в долоні). Та моя ж ти донечко! Та це ж тебе сам Господь на розум наворачтає!

Теленьдзел. (цілує Килю). От моя донечка! От моя розумниця!

Киля (до Загреби). Ох, батеньку, батеньку! Порадьте мене, скажіть міні, за кого міні йти, а я на все буду в згоді...

Заг. Ні вже, дочко! Вибирай сама, кого знаєш, кого тобі серденько твоє вкаже, а я тебе не поражу, щоб на мене потім не нарікала!

Дир. (до Загреби). Тю на тебе, старий дурню!

Теленьдзел. Та чи вам же не сором, Пилипе Демидовичу!

Заг. (до Килі). Так як же, моя дитино, за кого ти підеш?

Дир. Та що ж ти питаєш у дитини, коли вона сама в тебе поради просить! Та порадь же таки нещасливу сиротину, бо ти ж їй таки батько, а неньки ж у неї не має!

Теленьдзел. Та порадьте ж бо, Пилипе Демидовичу, або дайте хоч ми порадимо, бо я ж таки їй хрещена мати, а Тетяна Демидовна рідна тітка!

Заг. (з гнівом). Годі вам скіпатись до мене та як сороки скреготати! Сказав вам раз, що не буду накидати нікого, то й не буду! (Дирк. і Теленьдзел. б'ють ся об поли руками). Кажи, моя дитино, кажи, моя втіхо, за кого ти хочеш заміж іти?

Киля. Ох, батеньку! батеньку! Міні за Жмиря йти — гірше ніж умерти...

Заг. А за Шулпиченка?

Киля. Батеньку, батеньку! Я Шулпиченка любила... я люблю його і до віку буду любити! Та нудить мое серденько великий жаль на його... і страхаю ся я, що він мене не любить так, як я його люблю... Бо коли він не любить мене щиро, то я не буду за ним щасливою...

Дир. За кого, моя крихотко?

Теленьдзел. За кого, моя пліточко?

Киля (вагаючись і запинаючись). За... за... за Жмиря...

Дир. (плеснувши в долоні кидаєть ся до Килі). Донечко ж моя любесенька та гарнесенька!

Теленьдзел. (те-ж обіймає Килю). Та моя ж ти кралечко, та моя ж ти розумнице!

Гайд. (до Килі). Килино Пилиповно! Не вже ж таки справді підете ви за цього песиголовця!

Заг. Дочко моя! Чи ти ж з охоти за його йдеш?

Киля. З охоти, батеньку!..

Заг. І не будеш ти тужити та скорбувати?

Киля. Не буду, батеньку... Ох батеньку, батеньку! Що буде то буде, а нехай уже піду за Жмиря...

Зат. (обіймає її). Та ти ж моя втіхо дорогая! Та ти ж мене на світ віродила! (плаче).

Дир. Отепер і я бачу, що це моя зрощениця, що вона моїм поглядом на світ позирнула!

Теленьдзел. Слава тобі, Пречистая Богородице, що ти нам погодила і нашу дитину сама напутила!

Килля. Батеньку! Я чогось нездужаю... із сили спала... Тепер уже відпустіть мене, то я відпочину трішки.

Заг. Іди, моя дитино! Іди відпочинь гарненько!

Дир. Ходім, моя донечко, я тебе сама роздягну і в постілоньку укладу!

Теленьдзел. Ходім, моя любонько, ми тебе в двох... Ми тебе сами... ми тобі усе на світі!

Килля. Ох, не руште мене, тітонько... не займайте мене, мамонько... Нехай я краще сама... на самоті міні легче буде... (Диркаліха і Теленьдзеленьчиха випроважають Килю).

Заг. Ну спасибі ж Богові, що хоч воно так вийшло...

Гайд. А що ж вийшло? Чорти батька зна що й чорти батька зна як!

Заг. Та все ж таки, братіку, хоч не силоміць віддамо... А тепер давай випємо, абошо... (наливає чарку). Будьте здорові!

Диркаліха і Теленьдзеленьчиха уступають веселенькі.

Дир. На здоровлячко, брате! Тепер і я випю залюбки!

Теленьдзел. Пийте та й нам дайте!

Гайд. Пийте, трикляті яги, Килинину долю занапастивши! Пийте за її лихо, то може хоч похлебнетесь та подавитесь!

Заг. Тю на тебе, Семене! Чи ти не зпантеличивсь?

Дир. Та чи ти не здурів, триклятий?

Теленьдзел. Та спитать же тебе, хамлюго, за віщо ти лаєш ся?

Гайд. А ви, сердешні, не розтямкуєте — за віщо? За душогубство! За Килинину долю! Таки дотяли, таки доконали трикляті яги бідну дівчину! Як учепили ся за неї та як упялись їй в душу, мов упирі, так вона бідна нудилась — нудилась, та бачить, що й за батька не захилитця, та й віддалась на видющу смерть!

Дир. Чи ти ба що вигдавав триклятий бузувір!

Теленьдзел. Та побий же тебе сила божа! Та як же тобі не гріх!

Гайд. Та ти про гріхи мої не турбуй ся! Іще побачимо, кого більше чорти мордуватимуть на тім світі — чи мене, чи тебе з Диркаліхою.

Дир. Як? Так оце ти рівняєш ся до нас із гріхами? Та може ж ми й грішні перед Господом, та не такі ж таки махаметки і бузувірки, як ти!

Теленьдзел. Та чи є на світі такий лиходій, щоб з тобою у гріхах зрівняв ся?

Дир. Та ти ж гірший махаметянина — ти прямо ідолянин!

Теленьдзел. Та ти ж у Бога не віруєш, до церкви не ходиш, у гріхах не сповідаєш ся, по десять рік не причащаєш ся!

Дир. Та ти ж кобилятину їси! Та ти ж у страстну п'ятницю з потіпухами в лайдачарні гуляєш!

Гайд. Так я ж хоч і кобилятину їм, так людського добра не зажерая. І хоч може в страстну п'ятницю в лайдачарні гуляю, так за те ж і живий до Бога не лізу, і не личкую ся ні перед ким, не затуляю ся преподобністю, людям капости виробляючи та чужу долю занапашаючи!

Дир. Та хто ж не знає, що ти давно вже чортам душу запродав!

Теленьдзел. Та я дивую ся й не надивую ся, як під тобою земля не репне!

Гайд. Еге, як би за великі гріхи під нами земля репалась, то вже б давно обох вас чорти в безодню потягли!

Дир. Господи, Господи! І навіщо ти держиш на світі отакого тричі проклятого невір'яку!

Теленьдзел. Та покарай же його, Господи, за його бузувірство! Пошли на його або грім небесний, або наглу хворобу, або ж руку душоубця!

Гайд. Та не вже ж, Господи, не віддячиш їм за їх прохірство та машкарство? Шарпни їх, Господи, святим твоїм шарпанням по душі і по тілу, щоб аж зуби сціпили і витріщили очі!

Дир. Пху на тебе, іроде!

Теленьдзел. Пху на тебе, бузувіре неприкаяний!

Заг. (підводить ся з місця й підіймає руки в гору). Годі! Годі, Семене! Годі й ти, сестро, та й ви, Мархво Григоровно! Не той тепер час, щоб лайку заводити та свари збивати! Покиньте зваду, згадайте, яка година наспіла! Сам Господь погодив нам тихомирно справу закінчати, а ви заходили ся змагатись та псякуватись! (До Гайдабури.) Облиш, друже! (Цілує його.) Облиште, мої голубочки! (Цілуєть ся з Диркаліхою і Теленьдзе-

леньчихою). Облиште, мої любі, та випемо з миром по чарці, бажаючи щастя моїй дитині любій!

Дирк. (хлипаючи). Прости мене, брате мій любий, що я в такий час та з оцим лущипіром у лайку зайшла! Серденько мое розгоріло ся, несилонька моя терпіти від його зневагу! (Плаче).

Теленьдзел. (крізь плач). Простіть і мене, Пилипе Демидовичу — не змогла я свого серденька здержати, бо оцей же бузувір до живих печінок міні доскромадив!

Гайд. (те-ж мов би хлипаючи). Прости ж і мене, Пилипусю, що оці преподобниці трохи міні очей не видряпали! Бо вони такі, що хоча б сім собак на їх напустив, то кожна б від усіх відгризлась!

Заг. О, бодай тебе з отаким опрощенням! Сказано бузувір! (Підіймає в гору чарку). Пошли ж Господи моїй любій дитині, моїй дочці Килині, за її покірливість та добрість щасливу долю та довгий вік!

Дир. Пошли Господи!

Теленьдзел. Дай то Господи! (Пють).

Заг. (сідає на дзигель). Ох, голубки мої, голубки! Отце пю я за щастя та здоровля мозі дитини, а душа в мене болить... Бо знаю я, що коли згодилась вона за Жмиря віддатись, то тільки за для мене, за для батька свого рідного. І добре ж, коли доля їй випаде справді хороша, а як що ні, то горенько її зависне на моїй душі гріхом страшенним...

Дир. Годі, брате, з жалкуваннями! Уже ми твоїх дурних жалів наслухались, а більше й слухати не хочемо!

Теленьдзел. Облиште, Пилипе Демидовичу, з своїми жалощами! Обридло нам із вами в переваги — ваги гратись! Уже коли сама Килина згодилась, то нема чого й квиснути!

Заг. Та й напастливі ж ви, нехай вам біс! Зараз і наскіпали ся... Хибаж я винен, що доля моєї дитини міні з думки не сходить?

Гайд. Так ти ж бо про Килину думай та й про інших дітей не забувай. Згадай хоч про Юрка та Гараська — на якого бісового батька сидітимуть вони під калавуром? Уже коли бить їх, то давай вибемо та й пустимо на волю!

Дир. А й справді! Не дляй ся з ними, брате, покарай їх тяжко, та тоді коли хочеш — прости, а коли ні, то з двору про-

жени, та й конт. Бо тепер же в нас инша справа зайшла — треба з весіллям клопотатись!

Заг. Ні, сестро, не буду я їх карати ніяк. Не той тепер час, щоб карать, а той щоб милувать. (До Гайдабури). Піди, Семене, ослобони їх, та нехай ідуть до гурту!

Дир. (жахнувшись). Схаменись, брате! Хіба ж таки можно за таке злочинство та не покарати?

Теленьдзел. Ні, Пилипе Демидовичу, так не можно! Уже як не як, а покарати треба, безпремінно треба! Бо вони ж вашу батьківську волю під ноги стоптали, вашу честь заплямували! Та коли минетця їм така провиність без ніякої карі, то вони ще й не такого лиха нароблять!

Заг. Годі! І не кажіть міні про кару, бо не послухаю! Не така година наспіла, щоб катування справлять! Та й Килина учора просила за їх, аж до ніг міні припадала. Просто їх, то й міні на серці полегшає і Килині залишнього жалю не буде!

Теленьдзел. Е, лихо з отакими легкодушними батьками!

Дир. І отак він, голубочко, хоч коли. Як розмлявитця та розкисне, то стане такий м'який та вялий, як квач! А теперечки тільки того й не достачає, щоб Уляну простив та з Прогульбицьким замирив.

Заг. А що ж! Нехай тільки прийдуть та впадуть міні до ніг, то й помилую! Іще й худобою та грошима надарю — нехай собі поживають та на мене не нарікають за нелюдськість.

Теленьдзел. (плеснувши в долоні). Оце так що гарна справа буде!

Дир. Та ти, брате, очевидячки ума рішив ся!

Теленьдзел. Оттоді вже справді уся Чорноморія посміється: зарегочуть люде і на Кирпилях і на Ясенях, і на Бейсузі і на Чолбасах!

Дир. Та тебе тоді, брате, не то люде, а й кури засміють!

Заг. Та й обридли ж ви міні, нехай вам грець! З вами говорити — тільки серце дратувати.

(Уступають Гайдабура, а за ним Юрась і Гарась у залізах. Хлопці зупиняють ся біля порога і з ляком роздивляють ся).

Гайд. Отце ж тобі й арештанти! Чи будеш бить, чи будеш милувать?

Заг. (з хвалшованим гнівом). А що, махамети, як собі чувтєсь — га? Чи будете наперед батькову волю під ноги топтать,

та сестер пройдисвітам продавать, та родинну честь і славу за-
напащать? — Га?

(Юрась і Гарась з переляку мовчать та дивлять ся на батька, як
на видющу смерть).

Гайд. А ну, хлопці, мерщій навколішки, та чолом батькові
до ніг, бо вже посеред двору і кімлики з малахаями стоять!

Юрась (падає на коліна). Батеньку! Згляньте ся на нас,
змилуйтесь над нами!

Гарась (теж падає на коліна). Змилуйтесь, батеньку!
Ради Господа змилуйтесь!

Заг. Ох, діти мої, діти! Як же міні над вами змилюватись,
коли ви мене не милуєте? Зневажили, збездестили, у вічний со-
ром увели... (утирає сльози).

Юрась (уже смілійш). Простіть, батеньку, в послідній раз,
а більше не буду поки живота мого!.. закаю ся на віки вічні!..

Гарась. Згляньте ся, батеньку, тільки на цей раз, а більше
не буду до суду — до віку... Клену ся честю!.. запрягаю ся
Господом!..

Заг. Вставайте, діти — я вас прощаю! Та знайте, що про-
щаю вас не через те, що ви божитесь та кленетесь, а через те...
через те... що великий час настав — сестра ваша Килина у чес-
ний шлюб заходить!.. Ослобоняю вас! (До Гайдабури). Розкуй їх,
Семене!

Юрась і Гарась (кидають ся до батька і цілують йому
руки). Батеньку! Голубчику! Спасибі ж вам та ще й велике!
Спасибі на віки вічні!

Заг. Ох, діти, діти! Цілуєте ви міні руки, а того й не зна-
єте, що Килина поперед вас їх слізми зросила, за вас поганців
благаючи... Шануйте її діти... Любіть її. (Утираючись). Та нехай
вам абищо! Ідіть собі геть, а то ще заплачу!

Гайд. (підступає до Юрка з ключем від заліз). Подай у пе-
ред ліву ногу! Отакечки! (Відмикає заліза).

Юрась. Батеньку! Та чи ви ж цілком простили нас чи
може ще й тее?..

Заг. Та кажу ж тобі, що простив!

Юрась (усміхаючись). Отце їйже ти Богу!.. Це міні аж
дивно... А я вже думав... уже бояв ся, що зовсім тее...

Гарась. А я вже аж тее... уже й несподівав ся... І як
воно так сталося?...

Гайд. (до Загреби). От же ти, Пилипе, зовсім збентежив хлопців, ослобонивши їх від усякої кари. Як би таки завдав їм хоч трохи парла, то їм би й на совісти вияснилось і на серці полегшало. (До Юрка та Гараська). Ходіте, хлопці, на двір, то я скажу кімликам, щоб поклали вас та зашкварили вам хоч по десятку!

Юрась. Чи ти ба яких дурнів знайшов!

Гарась. Ні вже, Семене Прокоповичу! Тут хвала Богові, що батенько змилосердились... (кланяється знов). Спасибі вам, батеньку, від щирого серця спасибі!

Юрась (теж кланяється). Спасибі, батеньку, на віки спасибі!

Заг. Годі, діти! Ідіть собі та поснідайте, бо ви мабуть голодні...

Юрась. Ні, батеньку, ми не голодували! Ото як замкнули нас учора в гамбарь, то Киля, спасибі їй, зараз ізлізла по драбині до віконця, що для духу зроблене, розпитала ся з нами, та й почала достачати нам харчу: понаносила і сала і ковбас, а я ще й горілки випрохав. Так Гарасько ж ні їсть, ні пе, а тільки стогне та щось белькотить, як у ві сні, а я, не довго длявшись, як почав ковбаси вмінать та горілку пить, а далі як заспівав...

Заг. Ох, тобі, махамете, сплоха не дошкулиш!

Гарась. Ходім, Юрасю, до Килі та хоч подякуємо їй (виступають).

Заг. Ху — х! Наче й негарно, що так їм минулось, а з душі мов камінюка звалилась!

Теленьдзел. Ну, шкода, що не я отцим дітям батько! Знали б вони, як мою волю під ноги топтати!

Дир. Ні, як би на отцих дітей та такий батько, як я була мати — були б шовкові!

З а в і с а.

XIII

Майданчик перед причілком загребиного дому. З обох боків дерева і кущі бужку. На дім падає луна від огнища, що розпалено у дворі на воротах. Від огнища долітають гук, регіт і співи. Серед майданчику кілька дзиглів, стіл на йому графин з горілкою.

Заг. (ходить по майданчику). Чи ти ба яке огнище розпалили — аж дім і сад луною освітило! Треба сказати, щоб не

дуже то багато напаливали жару, бо це іграшка небезпечна. Он у полковника Гургулі як напалили жару цілу кучугуру, а поїзд з молодими як наскочив туди, то й коні не винесли — так і застрягли в жару і живцем попеклись, та й молодих на силу зрятували. (На бік). А гей, Тарасе!

Тарас (уступає з за рижка). Чого зволите, пане?

Заг. Гляди міні, Тарасе, щоб там хлопці не дуже багато напаливали жару — щоб часом коні не застрягли!

Тарас. Та вони вже напалили були таку кучугуру що було б коням аж по черево, так я звелів згребти ту кучугуру геть на бік, а це вже вони завдруге солону палять.

Заг. Гляди ж міні, голубчику, щоб не тее... щоб часом, боронь Боже, не трапилось лиха!

Тарас. Не турбуйтеся, пане, усе буде гаразд! (Виступає).

Заг. (сам собі). Ох лихо, лихо! Діждав ся того часу, що дочку до шлюбу повезли, та щось нема міні ні радості, ні втіхи. Чи я собі хворий, чи може душа моя прочуває яку злегоду, а тільки нудитця моє серце та й нудитця... Сподіваю ся молодих від вінця, і душа моя аж мре! (На бік). А гей, Тарасе!

Тарас. Чого зволите, пане?

Заг. А гукни міні сюди урядника Туркота!

Тарас. Зараз, пане! (Виступає).

Заг. (сам собі). Ох лихо, лихо! І що воно за знак, що й серце міні завмирає і аж тіло на міні тремтить? Та хоча б скорій уже прибували молоді, то може б душа моя хоч трохи заспокоїлась. (Уступають Тарас і Туркот).

Туркот Чого зволите, Ваше Високоблагородіє?

Заг. Гляди міні, Туркоте, щоб там козацтво не дуже то пустувало. Розмісти команду від воріт у дві лави та накажи, щоб як прибуде поїзд, то щоб стріляли в гору, а не під ноги коням, бо коні скажені, то коли б не спудились та не рознесли. А ти, Тарасе, перекажи там Гайдабурі, щоб він із своєю кімлицькою командою не витівав чорт — батька — зна чого: щоб гемонська кімличня з пістолів у поїзд не стріляла і шапок під ноги коням не шпурляла! А як проскочуть молоді у двір благополушно та висядуть з коляси, то тоді нехай кожен витіва, що знає — хоч нехай сторч головою уognище стриба, то міні байдуже!

Туркот. Гаразд, Ваше Високоблагородіє! Усе розпоряжу як кажете!

Тарас. Не турбуйтеся, пане, усе буде благополучно! (Виступають).

Заг. (сам собі). Господи, Господи! Поможи мені цю справу благополучно до кінця довести! Відверни від мене і моїх діток усяку пригоду і всяку злегоду!

Уступають: Диркалиха в дорогому старомодному вборі, Теленьдзеленьчиха наряджена по новомодному.

Дир. Отот, брате, і молоді наші прибудуть. Поблагословиш їх з Мархвою Григоровною, як закон велить, та й за весілля приймемось. А поки що давайте лиш поглядимо поладимо дорожку.

Заг. Ох давай, сестро, випемо, чи не вияснитця у мене на серці.

Дир. (бере чарку). Поздоровляю ж тебе, брате, з розпочинком весілля!

Заг. Ох сестро, сестро...

Теленьдзел. І чого таки ви, Пилипе Демидовичу, усе журитесь? Хвалити Бога усе зроблено до ладу!

Заг. (бере чарку) Ох, голубко Мархво Григоровно! Хто його знає, як іще воно буде... А проте, дай Господи, щоб усе було благополучно! (пе).

Теленьдзел. (бере чарку) Слава ж тобі, Господи, що сподобив мене моїй любій хрещениці у шлюбний час замість рідної матері стати і у закон її увести!

Заг. Спасибі вам, Мархво Григоровно, за вашу ласку і за вашу турбацію. Дай тільки, Господи, щоб ця турбація на добре вийшла!

Дир. Отже, брате, ти таки й справді зовсім засмутився. Бадьор ся, брате! У такий великий час треба-б не поникати головою до долу, а високо чоло держати і всім бадьорости та веселости піддавати!

Заг. Як же мені, сестро, високо чоло держати, коли серце мені вяне?

Дир. Та чого ж таки, брате? Усе здійлось гаразд!

Теленьдзел. Та так гаразд, що більше й бажати нічого!

Заг. (похитавши головою). Ох, не зовсім гаразд, мої голубки, далєбі не зовсім...

Дир. Та щож у нас, брате не гаразд вийшло? Скажи мені з ласки!

Теленьдзел. У чім же не гаразд, Пилипе Демидовичу?

Заг. Ой не гаразд зробили ми, мої голубки, далєбі не гаразд! Мабуть так, що занастили ми вік моєї дитини найлюбішої!..

Теленьдзел. Оце таки лихо!

Дир. Та чи тобі не сором, брате, отаке плести? Де-б радіти душею та перед людьми щастям величатись, а він як раз тут і рознудив ся!

Заг. Як же міні, сестро, не нудити ся, коли скорбота мене вялить?.. Душа моя плаче!.. Мабуть прочувае вона якусь лиху годину...

Дир. Отже годі, брате, химерувати, бо далєбі розсержусь та й полаєм ся ради великого свята!

Теленьдзел. І чи годитця ж таки розумному батькові у такий час казна що казати та на свою голову злегоду віщувати?

Заг. Так ви ж бо згадайте, мої голубки, що з Килиною діетця? Як уздрів я, як її знемощілу під руки з хати вивели, та як її зомлілу у колясу посадовили, то й серце міні впало, і світ міні у вічу кругом покотив ся...

Теленьдзел. Горе та й годі з отакими млявими та недолугими батьками!

Дир. Та посором ся бо, брате, вбиватись через дурницю! Та це ж річ світова! Яка ж таки дівка, до шлюбу идучи, серцем не мліла та душею не вбивала ся? Попонудитця та попоплаче вечір, а завтра проснетця, то все й минетця!

Заг. Ох, як би то так, сестро... (на бік). А що це?.. дівчата весільної співають?...

Дир. Та це вони до огнища прямують, та бач як раз до речі й пісню підібрали.

Заг. Он бач! Та якже гарно співають... Замовкли... (на бік). А йдїть сюди, дівчаточка! Ідїть сюди, мої голубятка!

Дир. Нащо вони здались тобі, брате? (Уступають хуторянські дівчата).

Заг. Ідїть, дівчаточка, сюди ближче! Ідїть, мої діти, та заспівайте міні пісні, та розважте мое серце!

Теленьдзел. Та яка там розвага з їх пісень? У їх весільні пісні такі сумні та нудні!

Заг. Заспівайте, мої голубятка!

Дівчата (співають). Ой кувала зозуленька у садочку,
Прихиливши головоньку ік листочку;

Ой плакала Киличка у світлиці,
Прихиливши головоньку до скамниці...

Дир. (перебиваючи). Годі, годі! Не треба такої сумної!
Теленьдзел. Казна якої завели! Ви б таки веселішої.
Заг. (крізь плач). Співайте мої голубятка! Співайте, мої дітки!

Дир. Другої, дівчата, другої!

Теленьдзел. Веселішої, дівчаточка, веселішої! (Одна з дівчат). Та якої ж вам веселішої? (до дівчат). Ну давайте оцієї заспіваємо.

Ой батеньку мій ріднесенький!
Десь я тобі надокучила,
По твоєму дворі ходючи,
Русою косою маючи,
Твій двір звеличаючи...

(Загреба плаче, Диркаліха і Теленьдзеленьчиха кидають ся до дівчат, махаючи руками).

Дир. Годі, годі — нехай вам абишо!

Теленьдзел. Ідїть собі геть — онтуди до хлопців, що огнище палять! (До Загреби) От стидота! От бридота! Полковник Війська Чорноморського і всячеський кавалір розхлипав ся від пісні, як стара баба!

Дир. Чи ти ба як розрюмав ся — аж захлипаєтця! А спитать би чого розмлявивсь, чого розкис як мокрий віхоть?

Заг. (зриваєть ся з гнівом). Гетьте від мене ік бісовій матері! Гетьте з моїх очей! Дайте міні свою скорботу на самоті виплакати!

Дир. Та чи той же тепер час, брате, щоб рюмси та реви розпускати? Схаменись! Отот молоді прибудуть, то треба ж їх по батьківській приймати та святими іконами благословляти!

Теленьдзел. Заспокойтесь, кумоньку Пилипе Демидовичу! Угамуйте своє серце та лагодьтесь закон справляти!

Тарас (виступає з за рїжка). Пане, молоді їдуть! Уже чутно як конвойні козаки на гасло стріляють, видко як і огонь з за гори блискає! (Загреба, Диркаліха і Теленьдзеленьчиха насторожують ся і прислухають ся. Чутно далекий грук рушниць і мушкетів).

Заг. (хрестить ся). Ідуть! Благослови Господи! Допоможи Господи!

Теленьдзел. Ідуть наші князь і княгиня!

Дир. Ідуть, мої голубятка!

Теленьдзел. Ходіте, Пилипе Демидовичу, в хату — ми ж їх на порозі повинні зустріти!

Заг. Не поспішайте, Маркво Григоровно, іще доволі часу. (До Тараса) Гляди ж міні, Тарасе! Гляди міні, голубчику, щоб усе було гаразд!

Тарас. Не турбуйтеся, пане, усе буде як найкраще! (Виступає. За лаштунками розлягають ся гук, гик і мушкетна грюкотня. Загребка і Теленьдзеленьчиха похапцем ідуть у хату, а Диркаліха зникає у двір. Незабаром уявляється весільне шество: Килина у вінчальнім уборі, з правого боку піддержує її під плече Жмирь, а з лівого Юрко; за ними ідуть: Диркаліха, Гарась, усякі пани, пані, паничі, панночки, а по зад усіх Гайдабура з люлькою в зубах і корбачем у руці. Всі заходять за ріжок, до красивого входу, і зникають, зостається самий Гайдабура).

Гайд. Ну довели ж ми справу до кінця — спарували чортяку з янголям, а тепер на радощах будемо горілку пити та шампані як воду лити... Пху! Аж міні бридко! А Жмирь то Жмирь як голову задрив та як набундючивсь! Та вже ж і шаноби зажив собі, триклятий песиголовець, бо деж пак: і з мушкетів йому стріляли, і „гурра“ гукали і шапками в гору шпурляли, наче й справді якого лицаря вітали, а який же з його лицарь? Він прямо гицель... І душею і статурою гицель, що з залізним гаком по майданах никає та собак живцем за ребра хапає! Він прямо живолуп та й годі! Чи йому ж до лиця така шаноба? Пху! Не хочу і в хату йти, не хочу з ними і горілки та шампанів пити! Моргну Тарасові, щоб відіслав відро горілки до кімлицьких кібіток, та й буду з кімликами всю ніч гуляти! А поки минетця метушня відокремлюється у садок, то може хоч серце відійде. (Виступає. Уступають Юрась і Гарась).

Юрась. Та ти слухай бо, Гарасю, яка кумедія — Андрій Шульпиченко тут!

Гарась. Та чи справді ж?

Юрась. Хрест мене вбий! Як наскочив поїзд до огнища, то я своїми очима бачив як він, іродів син, між тиском народу зіп'явся на горожу та дивитця аж баньки вирячив!

Гарась. Отже знаєш що? Оце він мабуть на капость сюди устрив — щоб Килині більше допекти.

Юрась. Та чорт його й розбере, бо Палажка каже, що він скликає хлопців та дівчат у хутір до старої Скрипілихи, щоб бенкет ушкварить, а Оришка каже, що як висадились молоді з коляси то він відокремив ся від челяди та й затужив на весь голос. Прямо, каже, завив як підстрелений вовк.

Гарась. Е, Юрасю, так то він хоч і гульню заводить, то мабуть з лиха!

Юрась. Та все однаково, чи з лиха чи з ремства, а треба б йому духопелів завдати. Ось давай поставимо своїй челяди відро горілки, та захопимо кого трапитця й з хуторських парубків, та ще й кімликів візьмемо, та таких духопелів йому завдамо, щоб по віки вічні памятав!

Гарась. Та за віщо-ж?

Юрась. Як за віщо? А за те, що він махаєт. Я вже давно на його зуби гострю!

Гарась. Так роби ж, як знаєш, а я до тебе не пристану!

Юрась. Так я й сам упораюсь. Та вже ж і завдам гарту іродовому синові — набюсь як голої вівці! (Виступають. З заріжка уявляеть ся Киля в шлюбному вборі. Вона боязко озираєть ся і зупиняєть ся).

Киля. І між людьми нудно, і без людей страшно... Відпустили мене відпочинути... Ізвінчали, поблагословили на вічну муку, та й пустили у свою світлицю відпочинути... Як же його відпочинути? На самоті мене жах обіймає... Як погадала я про все що здіялось, як уздріла собі свою будущину, та як вирячилась на мене моя лиха доля, то аж обмерла я з ляку... Треба рятуватись... треба тікати!.. Треба далеко тікати, щоб їм і слід мій запав... Боже ж мій, Боже! Куди міні втекти, куди заховатись? За кого захилитись, ким захиститись?. (Поникає головою і задумуєть ся). Ні вже, мабуть, не втекти міні від судженого лиха... Ох, не втекти міні від долі своєї гіркої та нещасливої — треба підкоритись! (Опукаєть ся на дзиглик, сціпивши опущені руки). Так отце моя й доля! Кого любила, кого кохала, той мене зрадив, той мене зневажив і світ міні ізнемилів!.. От де лихо так лихо! Цього лиха на весь вік стало б!.. Так же судило ся на це лихо та ще й друге — за найгіршого нелюба на довічну муку віддатись!... Лишко ж мое, лишко мое тяжке! Як тебе пережити як тебе знести! Та тебе ж ні збути, а ні перебути! Цілий вік жити та по загиблому щастю тужити! Цілий вік страждати і ні

на що не вповати! Цілий вік горя без надії, без відрадоньки! (З перегадом). Ні!.. Ні, таке лихо міні не під силу... не знесу його... не подужаю... не переможу... Господи! Пошли міні наглуу смерть! Прийми мене до вічного відпочинку! Нехай люди живуть, коли їм щастя, нехай люблятьца чи сварятьца, коли їм до вподоби, а я буду відпочивати... Смерти міні треба! Тільки смерть заховає мене від лиха! Вмерти міні — та й конт.. (З перегадом). Тільки батенька шкода... та Андрія шкода... та надій гарних шкода, свого віку молодого шкода... Ой світе мій ясний та світе мій красний, який мій талан нещасний! (Із за ріжка чутно людські голоси. Киля з ляку кидаєть ся туди й сюди). Лишко ж мое — мене шукають!.. Лишко ж мое — куди міні дітись?.. (Присідає за кущем бузку).

Дир. (вибігає з за ріжка). А де Киля? Де наша княгиня дорога? (Озираєть ся). Отце таки лихо — як у воду впала! (Біжить назад).

За г. (вибігає з за другого ріжка). А де Киля? Де моя дочечка любя? Де моя квіточка дорога? Дайте я на неї хоч надивлю ся! (Озираєть ся). І тут немає? Отце таки лихо! (Вертаєть ся).

Киля (виступає з за бузку). Пішли... Мене шукають... шукають, щоб повести за стіл, та посадовити поряд з нелюбом, та гуляти за мое нещастя!... Ні, не сила моя більше терпіти... Не підую я!... Утечу!.. Утечу куди здря, побіжу світ за очима! Краще міні головою об камінь розбитись, краще з кручі та в воду! Утечу! (З за обох ріжків чутно голоси, Киля борсаєть ся туди й сюди). Гукають мене... оступають мене... Господи, оборони мене!... заступи мене!... (Кидаєть ся за куці і зникає).

За г. (до Палажки). Де ж ти і коли ж ти її бачила, Палажко?

Палаж. Та оце недавнечка бігла я до огнища, так бачила, що вона отугички на дзиглику сиділа.

Дир. Отце таки лихо! І куди б їй, здаєтьца, заподіти ся?

За г. Не дай, Господь, якого нещастя... Відверни Господи! (Гукає). Ки — лю! Ки — лю, моя дитино, моя нагідко польова, моя квіточко любя!

Дир. Та ні таки вона мабуть у якійсь хаті приковурилась! Ходім, брате, обшукаємо усі кімнати, а ти Палажко, побіжи в сад та метнись по всіх закутках! (Виступають).

Жмирь. Щоб же воно за оказія така? І що воно за знак?

Теленьдзел. Та не турбуй ся, голубчику, бо вона мабуть у садок прохолодитись вийшла.

Жмирь. Та вона може справді у садок майнула, та тільки задля чого? Коли хочете від мене правди то в мене вже така думка мигнула, чи не з Андрієм бува збіглась?... Бо я так своїми очима бачив, як він отутечки з між челяди визирав...

Теленьдзел. От таки казна що вигдавав... Як тобі не сором?

Заг. Відверни, Господи! Заступи, Господи!

Дир. Та не бій ся, брате! Відкіля б таки лихові взятись?..

Палаж. (вбігає перелякана). Паночку!.. Голубчику!.. хтось гукає з ставу... Кричить — рятуйте! (на годину всі скамяніли).

Заг. (з репетом). Утопила ся! Рятуйте!.. люде добрі! (Кидаєть ся в сад).

Дир. (хрестить ся). Пресвятая владичице, спаси і помилуй нас! (Вибігає).

Теленьдзел. Та не вже-ж таки?

Жмир. Та хиба-ж таки?.. А побігти й собі. (Вибігають. Незабаром за лаштунками учуваєть ся глухий гамір, скігл і репет. Трохи згодом вбігає Жмир).

Жмир. Витягли!.. Ох, витягли, та не знаю, чи живу, чи мертву, бо й непротовпиш ся до неї... Спасибі Гайдабура нагодив ся та й витяг... (З перегадом). Та й завзяте-ж таки дівча! Чи ти ба?.. утопило ся! І віку молодого не пошкодувало!.. Мабуть дуже вже закохало ся в того триклятого Андрія... (Беть ся руками об поли). От тобі і оженив ся на молодій та багатій! Тепер розійдетця про мене така слава, що й по вік не збудеш — утопив, скажуть, своїм шлюбом полковницьку дочку! (Бігає по кону). А худоби повз руки майнуло — сила силою! Самого табуну скільки!.. А товару!.. А овець!.. Усе пропало, усе загинуло — і жінка і худоба! (Трохи згодом). А може відхляне?.. Може відкачають?..

Теленьдзел. (вбігає). Та Боже-ж мій, Боже! Та хто-ж її знав, що вона така!..

Жмир. А що, як? Чи не відкачали?

Теленьдзел. (з несили опускаєть ся на дзиглик). Ох лишко-ж міні, лишко... І як воно такечки склалось?.. І чого-б таки їй топитись, коли сама згодилась?.. Ну коли так уже не хотіло ся за осоружним буть, то сперечала ся б до кінця, побі-

вала ся-б, тужила, репетувала, калавур кричала, то по своєму-б таки й зробила, а то згодилась, та й утопилась...

Жмир. Та може-ж вона відхляне?..

Теленьдзел. (не вважаючи на Жмиря). Та Боже-ж мій, Боже! Та тепер же усю біду на мене складуть!.. (Хлипає).

Дир. (вбігає). Рятуйте, голубчики! Рятуйте, лебедики! Поможіть відволодати! Мерщій запарки грійте! Несіть горілку та натирайте! (Бігає несамовито по кону). Біжіть, люде добрі! Поможіть відкачати!.. (З репетом). Та дайте-ж міні помочі! Та хоч пораду-ж дайте!.. (Вибігає, репетуючи).

Заг. (вбігає). Мерщій! Мерщій на поміч! Мерщій, люде добрі! Рятуйте мою голову грішну! (Бігає по кону). Біжіть люде добрі! Біжіть на поміч! (Розпинає руки). Господи! Поможи міні мою дитину до життя вернуть! (Стає на коліна). Поможи, Господи! Пішки у Київ піду! В ченці пострижусь! Молитимусь у поті чола до останку віку! (Раптом зривається). Калавур! Рятуйте! Хто в Бога вірує — рятуйте! (Вибігає),

Жмир. Оце так що нарobili ми лиха!

Теленьдзел. Побила-ж мене лиха година та нещаслива! Та тепер же увесь світ мене завинуватить...

Гайд. (уступає мокрий як хлюща і тремтить). Бррр-ва! Тільки дарма обмок, як вовк, та змерз як у заброді, а пуття не вийшло! Ке лиш я випю оцю пляшку, чи не нагріюсь. (Бере пляшку і пє з рильця). Так отаке трапилось! Сидю собі на колоді біля ставу та курю люльку, коли-ж дивлюсь, щось біле між деревами — мельк — мельк — мельк, та й опинило ся як раз над кручею! А міні так як молотком у серце стукнуло: оце-ж, кажу, Киля! Не вспів же я й на ноги стать, як вона вже —шубовсь у воду! Та тоді — хлюп — хлюп, плесь — плесь. А я мерщій туди, та й собі з обрива — стриб! Гукаю рятуйте, а сам за нею! вона усе — плесь — плесь, то пірне, то вирне та все далі та далі, та ніяк її не вхоплю, а води міні по шию, а на дні мул — ноги так і грузнуть! Та на силу піймав її, на превелику силу вибрав ся, замалим не втопив ся, а виніс на берег нечувствєнну! (Здрігаєть ся). Брва! А ну ще потягну з пляшки, чи не нагріюсь. (Пє)..

Теленьдзел. Пий, голубчику, то може нагрієш ся!

Гайд. (зирнувши на Теленьдзел). Ага, ти тут, стара пати-ко? Нарobili лиха та й сидиш, прикавурившись?

Теленьдзел. Що це ти, Семене Прокоповичу — перехрестись! Хиба-ж я цьому лихові причиною?.. Хиба-ж моя була воля над Килиною? Адже в неї батько та рідна тітка є...

Гайд. Ні, чортового батька відбрешеш ся! Як би не ти з своїм масним язиком та чортовою думкою, то нічого й не було-б! Бо ти облеслива, як сучка, а прохїрна, як лисиця, а вони всі вірують у тебе, як чорт у суху вербу...

Жмир. Та й справді! Як би не вона, то міні-б і на думку не спало сватати Килину...

Гайд. (зирнувши на Жмиря). Ага так і ти, триклятий живолупе, тут? (Грюкає кулаком об стіл). Кажі міні, іроде, скільки ти помінив ся Теленьдзеленьчисї жеребців дати?

Жмир. (злякавшись). Двох, Семене Прокоповичу...

Гайд. Яких саме?

Жмир. Та отого-ж вороного, що Гарапом звать, та сивого... що такий собі аж пробілуватий...

Гайд. Чи ти ба? (До Жмиря). Так оце ти, іродів сину, за двох жеребців виміндокував собі жінку — га? (До Теленьдзеленьчихи). А ти, стара відьмо, за двох жеребців проміндувала людську душу — га? А де мій карбач? (Зривається з місця, але з несили точить ся назад і з грюком опускається на дзигель). Та я-ж вас, іродове кодло... та я-ж вам... (Скрегоче зубами і гйгоче).

Жмир. Отже й справді треба тікати, бо він скажений!

Теленьдзел. Ходім відціля мерщій — нехай йому грець (Виступають).

Гайд. (хиляючись). Утекли, бісові душі! Утекли! Усі рз-біглись, усіх чорти порозганяли, тільки я й зостав ся! На якого-ж гаспіда я отут сидітиму? Та й на що я тепер отутечки здав ся? (Звісивши голову). Гай-гай! Оттепер у цьому домі окошилось лихо! Оттепер почнетця у полковника сумота, та скорбота, та репет, та тужба щоденна! Тепер тут не до жартів і не до сміхів... Поїду звідсі! Поїду куди здря! Переночую у Манджика в кібітці, та й поїду! (Підводить ся з місця і ковиляється). А Жмир де? А Теленьдзеленьчиха? А Диркалиха?.. Утекли? Чортового батька втечете! (Точить ся геть). Чортового батька! (Зникає за ріжком, вигукуючи: чортового батька!).

Заг. (вбігає). Та Боже-ж мій, Боже великий! Чи вже-ж таки не зглянеш ся та не порятуєш? Рятуй Господи! Рятуй

мене, сироту нещасливого! Спаси міні мою дочку люблю, мою дитину єдину! (Розпинає руки). Господи! Зглянь ся на мене! Усе добро збуду та на церкви віддам! У старці піду, в монастир запакуюсь, молитимусь поки живота мого...

Дир. (тихо уступає, зложивши руки на грудях). Молись, брате, Богу, а надію кинь, бо вже наша дитина переставилась...

Заг. Як?.. Що?.. Ні, сестро, цьому не можна бути... Господь не допустить...

Дир. Шкода, брате, на Бога вповати — вона вже й заклала. (Плаче).

Заг. Та як же це?.. Та що-ж оце?.. Так оце-б то уже й конт?.. Господи! За віщо-ж така кривда, за віщо така зневага тяжка? (Падає на коліна). Господи! верни міні мою дитину! Верни, Господи! Ой верни, Господи, коли є в тебе на світі правда!..

Дир. Не сварись, брате, з Богом і не нарікай на його, бо сами-ж ми цілком винуваті... Аж тепер міні з очей полуда зпала... Загубили ми свою дитину... Позаздрились на чини та багатство... Та Боже-ж мій, Боже! Та цей же гріх цілком на мою душу впаде... Та міні-ж його по вік не відмолити! (Тужить).

З а в і с а.

М. КОНОНЕНКО.

С в о б о д а.

Коли родив ся я на світ,
 Так доглядала мене мати;
 Коли ж підріс—учителі
 У школі стали доглядати.
 Житте плило. Друзя мої
 За мною доглядати стали,
 За ними критики мене
 На шлях бажаний направляли.
 Тепер і критики й друзя
 Свій догляд трохи поменшили,
 За те „блакитні“ догляд свій
 Старанний, пильний „учинили“.
 Біда, біда на світі жить!
 Без догляду не зробиш кроку!
 Умреш—і там земля сира
 Тебе догляне зверху й збоку.

Національно-територіальні межі України і території інших областей Росії.

(Докінченне).

Від Кубани через Чорне Море і Керченський пролив межі української посілоти проходять по території Кримського півострова, через Таврію. У Таврійській губ. в 1897 р. переписом занотовано більше 600 тис. Українців (тепер їх певно більше 680 тис.). По числу української людности сю губернію можна поділити на 4 частини: 1) північну материкову, у якій Українці переважають інші народи: у Дніпровському п. 76% Українців по селах, у Бердянському — 64%, і Мелітопольському — 57%; 2) північно-західню (на кримському півострові) з значним % Українців — у Перекопському — 24% і Евпаторійському — 27%; 3) середню-кримську — з невеликим % Українців: в Феодосійському — 13%, у Симферопольському — 10%, і нарешті 4) південну — з дуже невеликим % Українців — Ялтинському п. 2%. В Криму Українці стрінулися з дужою татарською колонізацією, яка в одних повітах (Ялтинському і Симферопольському) перевищує інші народи, в інших (Феодосійському і Евпаторійському) має „относительну“ більшість, або по числу рівняється з українською (Перекопський п.), — при чім в останніх трьох повітах татарська і українська колонізація складають більшість і переважають вкупі інші народи. Так, Татар по перепису в Ялтинському пов. — 71%, Симферопольському — 51%, в Феодосійському — 45%, Евпаторійському — 40%, Перекопському — 24% і в Мелітопольському менш 5%. Окрім Українців і Татар у Таврії оселилось і чимало інших народів (Великороси, Болгари, Греки, Німці й інші). Великоросів найбільше живе в Мелітопольському (до 32%) і Дніпровському (16%) повіті; вони розсіялись поміж українською людністю, якої у Мелітопольському повіті більше 210-000, а в Дніпровському до 160.000. Українська колонізація Таврії і Криму має тісний зв'язок з чисто українськими губерніями — Херсонщиною і Катеринослав-

щиною. Так, Дніпровський повіт межує з Херсонським пов. (70%) і Катеринославським пов. (74%), Мелітопольський п. з Александровським Катеринославщини (86%) і Бердянський з Маріупольським (51%). В городах Таврії Українці не мають переваги, хоч в деяких із них Українці складають значний %. Чимало Українців в Феодосії, Керчи, Бердянську, менш в Сімферополі і інших містах. Примірна межа через Крим, Таврію проходить так: від Керчинського пролива через повіт Феодосійський, Симферопольський, Перекопський і Евпаторійський. Певна річ, що процес української колонізації в Криму не закінчивсь, особливо через те, що Татари по різних причинах усе по троху покидають Крим і переселяють ся у Турцію.

Із Криму через Чорне Море межі української поселости проходять через Бесарабію і почасти Херсонщину до австрійського кордону біля Новоселиць. В Бесарабії по перепису Українців жило в 1897 р. — 380000 (тепер певно до 425 тис.). По числу української людности сю губернію можна поділити на 4 частини: 1) північну з перевагою Українців над иньшими народами — у Хотинському пов. — 56%, 2) південну із значним % Українців — у Акерманському повіті — 24% (у сьому повіті Українці мають „относительну“ більшість) і Ізмайльському пов. — 17%, 3) північно-східню з меншим % Українців — у Сорокському пов. — 17% і Білицькому — 12% і нарешті 4) центральну з невеликим % Українців — у Бендерському пов. — 9%, у Оргіївському — 6% і Кишиньовському — 2%. В Бесарабії Українці стрінулись з дужою молдаванською колонізацією, яка займає переважно середню частину Бесарабії. Так у Кишиньовському пов. Молдаван 92%, Оргіївському — 81%, Білицькому — 71%, Сорокському — 67%, Бендерському — 53%, Ізмайльському — 47%, Хотинському — 25% і Акерманському — 18%. Усіх Молдаван у Бесарабії по перепису до мільона людности. Бесарабія по народам, які у їй живуть, нагадує в мініатюрі Російську державу, до того багато живе тут різних народів (Молдаване, Українці, Євреї, Великороси, Болгари, Німці, Турки, Гагаузи, Арнаути, Французи і иньші). У Хотинському повіті опріч Українців і Молдаван живуть по селах Євреї — 13%; у Акерманському — Українців 24%, Болгари до 24%, Німці — 18%, Молдаване — 18%, Турки — 4% і иньші; у Ізмайльському — Молдаване — 47%, Українці — 17%, Болгари — 11%, Турки —

9⁰/₀, Німці — 3⁰/₀; у Бендерському — Молдаване — 53⁰/₀, Турки — 17⁰/₀, Українці — 9⁰/₀, Болгари — 9⁰/₀, Німці — 3⁰/₀; у Сорокському, Оргіївському і Білицькому опріч Молдаван і Українців живуть по селах і Євреї — у Сорокському — 11⁰/₀, Оргіївському — 10⁰/₀ і Білицькому — 8⁰/₀. Живуть вони по селах і в иньших повітах, але в меньшому числі. Із попереднього ми могли бачити, що українська кольонізація найсильнійша — на півночі і на півдні Бесарабії і досить значна в деяких місцях на сході й по правому побережю р. Дністра. Так, Акерманський повіт межує з Одеським, Бендерський з Тіраспольським, Оргієвський з Балтським Подолії, Білицький з Балтським і Ямпольським, Сорокський з Ямпольським і Могилівським, Хотинський з Могилівським і Каменець-Подільським, причім в сих повітах Подолії Українців більше 80⁰/₀ (до 89⁰/₀). Хотинський повіт на заході межує з українською частиною Австрійської Буковини, яка вкупі з Галичиною відділена від Російської України тільки державними межами між Росією і Австрією. На півночі від Буковини з Подолією, Волинею і Холмщиною (пов. Новоушицький, Проскуровський Подолії, Староконстантиновський, Кременецький, Дубенський, Луцький і Володимироволинський — Волини і Томашівський і Білгорайський Люблинської Холмщини) межує українська Галичина. На півдні з українською посілстю Ізмайльського повіту (Ізмаил, Килія) межує українська кольонізація в Добруджі, що лежить на правобережжі ріки Дунаю і належить до Руминії. Вище ми говорили, що в иньших пунктах Бесарабії досить значна українська посілість, — о скільки се так, ми можемо се бачити іще з даних людности по городам Бесарабії. В усіх городах, опріч Акерману, Килії, Ізмаїла, Білграда і Бендер — Євреї по числу людности переважають усі иньші народи. В Бендерах — Євреїв і Великоросів нарівно і вони складають $\frac{2}{3}$ людности міста; в Білграді більшість складають Болгари. Акерман і тепер український город, бо Українців у ньому до 60⁰/₀; в Ізмаїлі і Килії Українцям належить ся „относительна“ більшість. В иньших городах Українців не багато—від 150 в Оргіїві, до 4000 в Хотині, 3500 в Кишиньові і 6200 в Бендерах. В усіх городах опріч Акермана, Ізмаїла, Килії, Кагула, Рені і Хотина Українців переважають „русскіє“. Молдаван в городах ще меньше ніж українців, опріч Кишиньова, Більців, Оргіїва, Сорок, Рені і Кагула. В Кишиньові Молдаван до 20000, а „русских“ до 30000, Євреїв-

50000. — Таким чином, серед Молдаван менше горожан, ніж серед Українців. Значить Молдаване, як і Українці сливе без винятків живуть лиш по селах і живуть із хліборобської (та виноградарської) праці. Приблизні межі української посілости проходять через Бесарабію так: від р. Дунаю (від Ізмаїла, або Білгорода) через Ізмаїльський повіт, Акерманський, Бендерський, через р. Дністер, через Тіраспольський Херсонщини (у яким Молдаван 27%), знов через р. Дністер, через Кишиньовський пов., Оргіївський, Білицький, Сорокський і Хотинський через р. Прут (на півдні від Новоселиць).

Проводити межі української посілости в Австрії і Угорщині в наші задачі не входило, і через се ми на сьому й зупинимось.

Із попереднього ми могли бачити, що в усіх повітах, де Українці складали до 50 і більше 50%, а в иньших місцях до 60% і навіть до 66%, — ми, проводячи межі посілости, ділили такі повіти на части, причисляючи одну частину до української території, а другу до території иньшого народу. Значить, коли у якому небудь повіті Українці складають більше $\frac{2}{3}$ усієї людности, такий повіт ми зачисляли до української території, коли-ж у повіті Українців було занотовано переписом менше $\frac{2}{3}$ усієї людности, то територію таких повітів ділили на части. Се — загальне правило. Але із сього правила були зроблені і винятки, коли дані перепису давали можливість їх робити. Винятки такі: Одеський пов. (з 47% Українців) зачислено увесь до української території, бо 1) Українці у йому серед иньших народів складають „относительну“ більшість, 2) на території його живе багато иньших народів і все у невеликому числі і 3) сей повіт має територіальний звязок тільки з Україною. По таким же мотивам зачислені цілком до української території і повіти — Мелітопольський у Таврії, Маріупольський, Бахмутський, Славяносербський у Катеринославщині і Валуйський у Вороніжчині. У сих повітах, правда, Українці складають абсолютну перевагу, бо їх там від 51—58%, але у сих же повітах, опріч Маріупольського, єсть по перепису значний % Великоросів і иньших народів, та вони усі розселились по селах поміж Українцями, цілком оточені останніми і присутність їх через се зовсім не міняє тієї загальної картини, що сі повіти становлять територію української посілости.

З другого боку — ми ділили на часті деякі повіти у Холмщині, Курщині, Донщині, Кубаньщині і Ставропольщині, хоч у сих повітах по перепису занотовано Українців не тільки більше 50%, але й більше 60. Проведені нами межі України звичайно приблизні, що ми і зазначали наперед — перед тим, коли почали їх проводити, починаючи з Холмщини. Особливо такий характер вони мають у губерніях Північного Кавказу, Донщині, почасти в Чернігівщині і Курщині. Дефекти перепису людности по „родному язюку“ сьому причиною. Правда, зазначені нами межі України мають дуже загальний характер, бо у сій статі ми трактували тільки про те, через які повіти проходять межі української посілости. Звичайно і сі відомости цікаві, особливо коли вони до сього часу не були зведені до купи. Але для свідомих Українців пора уже знати не тільки через які повіти проходять межі української посілости, але й поміж якими селами у різних пограничних містах вють ся сі межі. Для сього-ж потрібні спеціальні досліди на містах і збиранне етнографічного матеріалу у пограничних повітах. Останнє значно допоможе виясненню справи про територіальні межі України і властиво тільки се і дасть відповідний матеріал для її розв'язання. Свідомі Українці, певно зроблять усі заходи, щоб здобути сей матеріал, бо знате територіальних меж рідної країни має велике значіння не тільки в наукових, але й у практичних справах. Ми взагалі так мало знаємо про рідну Україну, що можемо тільки дивуватись, як свідомі Українці обходять ся без широкого знання і студійовання з різних боків території і людности України. Трудно вести будь яку практичну роботу на території, котра не відома, або про яку дуже мало знаєш.

До сього часу ми розглядали межі української посілости в пограничних повітах і губерніях, де Українці стрінулись з колонізацією иньших народів. Тепер поглянемо оскільки територія України в зазначених нами межах суцільно-українська і чи нема таких на Україні повітових територій, де Українці складають меньшість. Територія Українців в зазначених нами межах находить ся між 8° зах. довг. (від Пулкова) і 16° східної довг. (24° довготи) і між 44° і 53° півн. шир. (9° широти). Центром української посілости (по числу Українців серед всієї сільської людности) ми мусимо признати Полтавщину і Чернігівщину, (Гетьманщину) що ми ранійше показали на підставі даних перепису.

На території від Полтави, Кобеляк, Новомосковська і Верхне-Дніпровська на півдні до Остра, Чернигова, Сосніці, Новгород-сіверська і Глухова на півночі і від Чигирина, Звенигородки, Умани, Таращі, Золотоноші і Переяслава на заході до Ромен, Сум, Богодухова і Харькова на сході — Українців по селах більше 90%. З таким % Українців на селі є два оазиси — Змієвський п. у Харківщині і Острогожський у Вороніжчині. Сей центр окружає зо всіх боків територіальна полоса з числом Українців по селах 80—90%, причім на заході з таким % Українців ми маємо велику територію (Поділе і частину Київщини). Так, — на півночі круг з 80% Українців іде біля Городні, Овруча, Радомисля, Бердичева, Заславля, Острога і Кременця, на заході — по лінії від Волочиська, Проскурова, Камінця, Могильова до Балти; на півдні біля Александрії, Александровська, Павлограда, Константинограда, Купянська, Старобільська і Богучарська. Оазисів з таким % (від 80) Українців два: на півночі у Гроднянщині і Волині — біля Кобрини, Бреста (Брест-Літовск) і Ковеля, на півдні — північно-західня Кубань (Єйськ і Темрюк). Третій круг — з % Українців по селах 70—80% захоплює такі полоси: на півночі — біля Житомира й Дубна; на півдні полоса іде від Єлисаветграда до Херсона, Катеринослава і Алешек Таврії (до Чорного і Азовського моря), на сході — біля Вовчанська. Окрім сього є два оазиси: один оазис біля Бирюча (Ворон.), а другий — біля Володимира Волинського. Четвертий круг — з % Українців 60—70% захоплює такі полоси: на півночі — по лінії від Новоград-Волинська, Ровна і Луцька до Грубешова, на півдні — біля Ананьева і Бердянська, біля Змієва і біля Грайворона (Курщина). З таким % Українців є два оазиси — у Холмщині біля Влодави і у Донщині біля Таганрога. П'ятий круг — з % Українців в селах 50—60 захоплює такі полоси: на заході — біля Томашова (Любл.) і Хотина в Бесарабії, на півдні — по лінії — біля Мелітополя, Маріуполя, Бахмута і Славянська, а також біля Ростова і Катеринодара, на сході — біля Путівля, Нового Оскола в Курщині і Валук у Вороніжчині. З таким % Українців є оазис у Північному Кавказі — біля Ново-Григорьевська у Ставропольщині. З % од 40—50% Українців є невеликі полоси: на заході — біля Холма, Біли (Сідл.), Більська (Гродн.); на півдні — біля Одеси, на сході — біля Суджі, (Курщ.), почасти Корочі і Рильська.

біля Павловська (Ворон.), біля Каменської (Донецьк. окр.), біля оз. Манича (Медв. окр. Ставро.), біля Кавказської (Кубан.) і Александровська і Проскової Ставропольщини. З меншим % Українців (менше 35) полоса іде у Холмщині, Гродненщині, Минщині, Могилевщині, Чернигівщині, Курщині, Вороніжчині, Донщині, Ставропольщині, Терщині, Кубаньщині, Чорноморії, Таврії і Бесарабії. (Для зручності, коли зазначали концентричні круги української посілости, ми писали назвиська городів, замість назвиська повітів). Зазначені концентричні круги українськ. посілости проведено на підставі даних про число Українців у повітах. Але коли напр. у Роменському пов. (Полтавщ.) Укр. більше 90%, а в Путивльському (Курщ.) 55%, то се не значить, що у першому українська посілість — суцільна, а в другому розрізнена иньшим народом; ні, — сі дані лиш показують, що на межі з Роменським пов. українська посілість Путивльщини також суцільна, як і у Роменщині, а на межі Путивльського пов. з Сівським і Рильським (на півночі) територія також заселена суцільно — Великоросами, як і в Сівському пов. Орловщини. Значить на півдні Путивльського пов. живуть Українці в числі до 90%, а на півночі його у такому ж числі живуть Великороси. Таку саму картину ми можемо бачити і в иньших місцях, опріч деяких повітів на півдні України (у Херсонщині, Таврії, Катеринославщині, Харківщині), на Волини, по части Донщини і в губерніях Півн. Кавказу. У сих останніх місцях серед української людности розсіяна кольонізація иньших народів, яка і оточена кругом українською людністю.

Иньші народи живуть по селах переважно на заході і півдні од зазначеного центра української посілости. В Київщині (особливо північній і західній), в Подолії і на Волини живе чимало Євреїв (5—15% сільської людности), а в середній Волини живуть опріч того Німці (1 до 14%), Поляки (1—9%) і Чехи. Можливо, що Поляків тут в дійсности менше, ніж числить ся по перепису: Українці католицької віри по перепису могли быть занотовані, як Поляки. В Балтському і Ольгопольському повіті живуть опріч того й Молдаване (3—5%). На півдні України (в Херсонщині, Катеринославщині і північній Таврії) живуть по селах люде самих ріжних націй. В північній і західній Херсонщині (опріч Тираспольського пов., якого зараз не маємо на увазі) — живе чимало Молдаван (2—12%), у південній Херсон-

щині, особливо у Одеському п. живуть і Великороси, Німці, Болгари, Євреї, Молдаване, Сербі, Вірмени, Греки й інші. У південній Катеринославщині також живе чимало Великоросів, Німців, Молдаван, Євреїв й иньш. У Бахмутському, Славяносербському пов. Катеринославщини, в Мелітопольському Таврії Великороси складають сливе $\frac{1}{3}$ частину сільської людности повіта, причім вони розселились в ріжних їх частинах; в иньших повітах Катеринославщини і Таврії Великоросів значно менш (4—11⁰/₀); у Маріупольському пов. чимало Греків (більше 20⁰/₀). Єсть чимало Великоросів і в Змієвському і почасти Волчанському пов. Харківщини, про що ми докладно писали вище.

До сього часу, для вияснення питання про національний склад людности по повітах України в зазначених межах ми користувались даними виключно про сільську людність, яка зберегла національну прикмету — мову і по якій властиво й можна судити, який народ заселяє територію того чи иньшого повіту. Місто (город) мусить бути осередком культурного життя повіту, а коли воно такої ролі не відіграє, то воно стає для села чужим до того часу, поки город буде примушений стати близче до села і стати на чолі культурних справ і потреб його.

Цікаво в коротких рисах переглянути дані про людність в городах України, для вияснення питання, оскільки вони хоч стихійно зберегли український характер. Почнемо з великих городів. Великі осередки науки, культури, або промислу й торгівлі — Київ, Одеса, Харків, Катеринослав, Ростов і Миколаїв (з людністю більше 100000) городи переважно „російські“. В Києві, Харкові, Ростові, Миколаїві „руським“ належить ся абсолютна більшість, в Одесі і Катеринославі — „относительна“. (Цікаво, скільки залічено до „руських“ землячків на „ко“ і „енко“!?!...). У Києві — на 248000 душ по перепису — Українців — 55.000, (Євреїв до 40.000, Поляків до 17000), у Харкові на 173000 душ — Українців 45000, у Одесі на 404000 душ — 37.500 Українців (Євреїв більше 134.000), у Катеринославі — на 112.000 душ — Українців — 17.000, (Євреїв — 40000). Стільки ж Українців примірно і в Ростові (на 130.000). У Миколаїві на 92000 душ — Українців 7000, (Євреїв — 18.000). З иньших городів (губернських) в одній тільки Полтаві Українці мають абсолютну перевагу над иньшими народами — в Чернигові вони мають перевагу „относительну“. В Херсоні „относительна“ більшість належить ся „руським“

(Українців 11000, Євреїв — 17000), в Житомирі і Каменець-Подольську найбільше Євреїв, — причім у Житомирі Українців менше, ніж „русских“. Таким чином із всіх губерньських городів — тільки Полтава цілком український город. — Коли ж ми переглянемо дані перепису про людність в городах повітових, то картина значно міняеть ся. В Полтавщині во всіх повітових городах більшість належить ся Українцям, опріч Кременчуга, у якому по числу людности переважають — Євреї. У 10 повіт. городах Чернігівщини (4 городів північної Чернігівщини — Новозибкова, Стародуба, Суража і Мглина — сюди не залічуємо) усюди Українці значно переважають иньші нації. Во всіх повітових городах Харківщини теж Українців найбільше. В Київщині — картина трохи иньша. У Василькові, Каневі, Таращі, Звенигородці і Чигирині переважають людність иньших націй Українці; у Бердичеві ж, Черкасах, Умани, Липовці, Сквирі і Радомислі — найбільше Євреїв. В городах Подолії український елемент ще слабійший. Тільки в Ольгополі і Ямполі, та в зашт. гор. Старій Ушиці і Вербовцю і міст. Сальниці і Хмельнику Українці переважають иньші нації, в городах-же Балті, Брацлаві, Летичеві, Могильові, Проскурові більшість належить Євреям. В останніх городах їх теж „относительно“ найбільше, — а про те в Вінниці, Гайсині, Литині і Барі Українців сливе стільки, скільки і Євреїв і тільки останнім Українці трохи уступають. Великороси переважають Українців тільки в Новій Ушиці. Поляків дуже мало в городах. Подібна картина і на Волини. Українці переважають иньші нації тільки в Кременці, в останніх городах більшість належить ся Євреям. В Овручі, правда, вони мають „относительну“ перевагу і Українці тут їм лиш трохи уступають. Великороси („русские“) переважають Українців в Дубні, Ковелі, Луцьку, Новоград-Волинську, Володимиро-Волинську і Ровні. Поляків в городах Волини менше, ніж Українців і взагалі їх тут не багато. — Иньшу картину ми бачимо в Херсонщині. Так в Александрії і Ананьіві — найбільше Українців, причім у першому вони переважають Великоросів у 3 рази, а в другому у 5 разів. В Єлисаветграді Українців сливе стільки, скільки й Великоросів. В зашт. гор. Бобринці, Вознесенську, Ольвіополі, Очакові, Овідіополі, Бериславі — Українців більше, ніж Великоросів. В Дубосарах Українців в 10 раз більше, ніж „русских“. В гор. Тірасполі, Григоріополі, Маяках і Новомиргороді — переважно Великороси. — По-

дібну картину ми бачимо і в Катеринославщині. Так, в г. Александрівську, Верхне-Дніпровську, Ново-Московську і Бахмуті—Українців більше, ніж Великоросів, — в Славянську і Павлограді Українці і Великороси живуть сливе в однаковому числі (їх рівно), а в Маріуполі—Українців мало: там переважають Греки і Великороси. — В городах Донщини і Кубани більшість „руських“, опріч Єйська і Темрюка, де найбільше Українців. Про число української людности в городах Холмщини, Гродненщини, Курщини, Вороніжчини, Таврії і Бесарабії ми докладно говорили, при перегляді даних по отсім губерніям. Таким чином, повітові городи у центральній Україні (Полтавщина, Чернігівщині і Харківщина) ще зберегли український характер; у західній частині України — в городах більшість переважно складають Євреї, а у південій Україні — єсть кілька городів, де більшість належить ся Великоросам. А проте, на підставі приведених даних повітові городи ми можемо вважати стихійно-українськими: вони ще зберегли національний характер. Не такий характер, як ми бачили вище, мають великі городи. Певна річ, і в сіх городах більшість — по походженню, українська але багато там і таких земляків (освічених і „дибулізованих“), що вважають рідною мовою язык „русский“. Шкода, що при обрахунку перепису не посчитані окремо „Великороси“ і „Рускі“, — тоді можна б зясувати слабкий результат довгий час проваженої політики „обрусенія“. Певно, придбанне по кількості остільки мизерне й не велике, що „игра не стоит свѣчь“. Про якість сього придбання ми й не будем говорити, бо яку-ж можуть мати моральну серед громадян і культурну силу для народа ті добродії, що стеряли звязок з живим народнім організмом. Нема ґрунту, нема й сили. Все одно, що дерево тільки перенести його на другий ґрунт, і воно почне нидіти.

Але перегляд даних про число української людности в городах з одного боку, і константоване того факту, що сільська людність не тільки стихійно зберегла національну прикмету, але й поширила територію української кольонізації з другого, — наводить нас і на иньші думки. Студійоване даних перепису у тротязі статі нам показує, що в національному українському організмі відбувають ся два процеси: „относительне“ зменьшене українського елементу в городах, і колонізація селянами нових територій, — причим в сьому ділі селяне виявляють велику природню стихійну силу: без огня і меча вони завойовують нові су-

межні землі, оселючись на них хуторами й селами і тим значно поширюючи українську посілість і колонізацію на сході і півдні. Коли перший процес свідчить про якийсь недуг, хворобу національного організму, то другий навпаки свідчить про стихійну силу народу — неорганізовану, але дужу, що виконує подію історичного значіння для майбутніх поколінь. Перше свідчить, про слабкість української інтелігенції, можливо, про не велике число культурних Українців, свідомих своїх національних обов'язків, друге — про силу титана, що робить своє діло без проводирів — несвідомо, але таке діло, яке тепер культурні народи намагаються робити по плану — здобути територіальний запас для виявлення національної енергії майбутніх поколінь.

Зненавидівши і зневірившись у своїй інтелігенції (панстві 18 і 19 століття), народ почав несвідомо робити одну можливу для нього національну політику (захоплювати нові землі), ставши може інстинктивно на традиційний шлях „бродників“ 15 і 16 століття. Останні, утікаючи від національної неволі і соціального і економічного гнету Речі Посполитої, оселялись на нових місцях, почували себе вільними, багатіли і через кілька часу, коли то потрібно було, зуміли шаблею одстоювати не тільки свої землі, але й усю національну територію. Інтелігенція 18 століття, як відомо, відсахнулася від народу. Колиж мала патріотичні почуття і любов до України, то можливо, що се в неї було головне через те, що вона мала тут великі маєтки з кріпаками та шкодувала за тією владою над краєм, який вона попереду мала, та потім стеряла, поміж собою гризучись. При Катерині 2-ій вона лиш молила, щоб за нею остали ся маєтки з кріпаками та щоб їй дано було дворянські привилеї. — Через се не диво, що народ пішов старим традиційним шляхом „бродників“: йому нічого не лишалось. Сильніші народні елементи кинулись набути як можна більше землі. Одні в самій Україні почали скуповувать земельку у зледащілого чужого і свого панства, — другі, не маючи можливости зробити се на Україні, кинулись здобути те саме на нових місцях сумежно з Україною і навіть далеко від неї. Народ під тягарем економічних і соціальних обставин мусів кинутись до землі, бо вона єдиний для нього спосіб стати багатим і через се більш менш незалежним. Українець у протязі довгої історії клопотавсь за тим, щоб бути індивідуально незалежним (до національної або краєвої незалежности він доходив тільки в попе-

редні віки). Але й багатство не давало селянам незалежності. В останні часи (особливо з початку 70 років) селяне побачили, що навіть невеликі чиновники можуть поневірятись так само і над богатими, як і над бідними — і вони почали, що єсть сили, здобувати „относительную“ незалежність своїм дітям иньшим шляхом. Вони почали давати дітям освіту. Полтавські ж і черніговські козаки домагаючись її, иноді мусять тепер спродувать земельку, яку вони здобули тяжкою працею, затративши велику енергію. Сильнійші елементи селянства, зневірившись у панстві, попереду почали здобувати економічну силу, щоб потім перетворити її у культурно — освічену. Домагаючись бути багатим для себе, затрачуючи потім багатство на користь дітей (освіту) роблячи властиво для себе, сї елементи тим самим не свідомо проводили діло національне, виховуючи національно-культурних провідників народа. Так само духовенство і панство українське, намагаючись оставити дітям теж саме соціяльне становище, або й здобути ще і ліпше, теж старали ся дати просвіту своїм дітям і тим самим виконували задачі і потреби національного організму. Тай справді сї класи все таки чимало дали діячів для визвольного українського руху. Сей процес перетвореня економічної сили в культурно національну уже почав ся (в половині минулого столітя) у значно слабійшій економічно Галичині, завдяки иньшим політичним обставинам тієї країни і по части, можливо, завдяки рішучій політиці галицьких вшехполяків польонізувати українське село. Тойже процес на наших очах починаєть ся у бідній і забутий Холмщині, як видно із кореспонденцій „Ради“. Останне ми готові уважати вістником згаданого культурного оживленя українського народа на всій його території, свідками якого через кілька часу ми можемо бути. В 17 столітю, як доводять праці проф. М. Грушевського, національне відродженне почало ся в Галичині і йшло на Україну з заходу на схід. Чи не починаєть ся тепер той же самий процес, але з иньшим змістом — культурно-національним. Принайменше політика денационалізації українського народа, яка велась в 19 столітю значно тяжше, ніж політика з тою метою в 16 і 17 столітю, мала чималий успіх, до того часу поки не завершилась різким без усякої потреби актом 1876 року. Можливо, що завдяки сьому акту український рух, з осередкувавши ся въ Галичині, і почав розширять ся, поглиблять ся і набувати силу. Всякий гнет викликає потребу боротись.

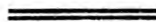
Але в процесі колонізації селянством нових територій ми готові вбачати і однобічність несвідомої діяльності народу. Через се, можливо, сей процес має такий титаничний стихійний характер, що він однобічний, бо стихія іде тільки в одному напрямку, а некультурна маса способна робити велике діло тільки стихійно. Коли ми поглянемо на дані про заняття українського народу (про що ми думаємо докладно говорити в особній праці) то побачимо, що Українці переважно працюють коло хліборобства. Торговлею і комерцією переважно займається єврейська людність, управа і просвітні інституції і иньше, що має урядове значінє в руках — русских (се Великороси і свої „Малороси - землячки із ріднимъ „русским язиком“), промисловість у руках чужих. Землеволодінє велике в руках Росіян і Поляків, тільки по части в руках Українців. Робота на промислах — в руках „русских“ (певно Великоросів і своїх же Українців — безбатченків). Таким чином виходить, що Українець і хлібороб — се синоніми. Тому що в останні 20 літ державна фінансова політика велась не на користь хліборобства, то коли ся політика не буде переіменена, швидко може настати той час, що терміни „Українець і бідар“ теж будуть синонімами. І тоді ся стихійна некультурна сила буде способна тільки на розгром усього і користного для неї, а не на будованє своєї сталої культури.

Причини однобічності національного економічного процесу ми вбачаємо в тому, що українське селянство і панство (по хуторах) кохають ся тільки в сільському господарстві. Сей промисел правда основа економічного господарства для всього світу і навіть для всякої країни, але коли людність якого краю тільки й живе з нього і не має других способів заробити, не має „обробляючої“ промисловости, то сей промисл через кілька часу доведе людність до нужденности і бідности. Земля не росте, а приріст людности у певний час почне ослабляти силу хозяйств, коли він не найде виходу своїй енергії в иньшій крім хліборобства праці. У тих же країнах де праця на промислах, у торговлі захоплена иньшими народами, бідніти почне та нація, той народ, що працює біля хліборобства. Робочі на фабриках, заводах і в торговлі швидко здобудуть ліпше економічне становище, ніж хлібороби, — бо перші живуть у великих осередках людности, а останні розсіяні по селах. Селянство не призвичаїлось ні до торговлі, як слід, ні до фабричної промисловости, і навіть відносить.

ся до сієї праці з якоюсь неохотою. Панство-ж, стерявши уряди, проявило байдужість і інертність до розвою промислу (до заснованя фабрик і заводів) і звичайно не могло приучити селян до иньших заробітків і праці. (В останні часи воно починає кидатись до сього, та тільки вже маетки заставлені дуже). І маємо тепер важку для очей картину; більшість селян — діти природи, не спроможні до иньшої праці крім хліборобства, а українські властителі великих маєтків — в більшости своїй з заложеним майном і малими доходами — безпомічні і безземельні ревуть тепер неначе зубри. Через те що наша панська інтелігенція живе по хуторах уникаючи культурних центрів, через що й не виробила громадських інстинктів, а селяне крім як до хліборобства не зміли приложити ні до чого рук, ні до торгівлі, ремесла, промислової праці, то в більших містах (городах) Українці й лишили ся в меньшости. Значінне ж великих городів, як культурних осередків для цілого краю, або навіть для того чи иньшого району — зрозуміло для кожного. Стеряти такі центри — се все одно, що зубожіти культурно. Коли-б з великими українськими городами стояла так справа, то національний би організм треба серіозно лічити від хвороби культурного пониження. Коли ж ми приглянемось до складу українських великих городів, то побачимо, що у них живе чимало інтернаціональних елементів, або людей другої нації, які на Україні *volens - nolens* відіграють значінне інтернаціоналів. Перш за все в великих (в меньших повітових городах) багато живе Євреїв, які при ліпших обставинах будуть вважати Україну своєю батьківщиною, а культурнійші і освічені єврейські елементи будуть працювати на користь українського народу, розвою його культури духовної і матеріальної. Для такого вивода єсть симптоматичні дані і тепер. Чимало Євреїв, невідомо служить українському театру і взагалі має спочутте до українського письменства і культури. До того ж Євреї сливе у всіх народів відіграли більшу або меньшу ролю у національному відродженню. Напр. в Германії в течії „Молода Германія“ в 20 р. минулого століття Єврейям належить ся дуже почесне місце (Гайне, Берне і иньші). Коли український культурний рух хоч трошки уметь ся у „колодочки“, буде мати силу, Євреї зараз же стануть до послуг української культури, як культури рідного їм краю. Через се на наш погляд присутність Євреїв у великому числі не являєть ся фактором денационалізації українських вели-

ких городів. Українці, що визнають себе „руськими“ по недосвід-ности або ради „лакомства нещасного“, се елемент денационалізації в значно більшому розмірі, ніж присутність в городах Євреїв і иньших народів. Але бувають часи, що сліпі стають зрячими, уперті — податливими, недосвідні — свідомими, мляві — рішучими і байдужі — діяльними. Усе більші і більші культурні здобутки будуть показувать денационалізованим елементам, де вони живуть і на користь якого народу мусять бути повернена їх праця. Тоді і не буде того, що есть тепер, що цифри суперечать дійсности. Українці по роду, по племені залічені до Великокоросів, бо мова материна чи „бабина“ стала їм не „рідною“, а мова школи і канцелярій — стала ріднійшою, ніж рідна. Тоді — і вкраїнська більшість в городах не тільки буде в дійсности, але й зазначена і занотована у цифрах.

Зазначені нами два супротивні процеси в українському організмі ще й тепер відбувають ся і дають не ті наслідки, які бажані для здорового організму. І може ще чимало пройде часу, поки національний організм вилічить ся од своєї хворобы — денационалізованої інтелігенції. І сей організм поздоровішає тоді й не пропадуть і зусилля українського народу здобути собі економічну силу і наслідки сих зусиль — колонізація нових територій.

М. Старицький.

З ОСТАННІХ ПОЕЗІЙ.

Всему кінець... надії вже нема...
 Кудись везуть... сумні якісь розваги...
 В останній раз витаюсь з усіма —
 І одірвать очей не маю зваги...
 Прощайте-ж ви, ріднесенські краї
 Осяяні, оздоблені красою,
 Де в боротьбі точились дні мої,
 Де ворог наш знущав ся наді мною!
 Де задрість зла вергала з-за кутка
 На страдника і стріли і каміння,
 Вербуючи із дружнього гуртка
 Поплечників — без серця, без сумління
 Гнобителю природних наших прав...
 О, скільки бід, розрад і катування
 На тім шляху тернистім я дістав—
 За серця жар, за вибухи змагання,
 За сіянку моїх питимих мрій,
 Сподіванку народнього пробудка!
 Не раз мене всипав накльопів рій
 І від кого-ж? Від брата - недолюдка!
 А спільники, що в супрязі були,
 Дивили ся байдуже на цькування...
 Але тепер всі рани зажили,
 Німіють враз болящі почування,
 А йно росте незміряна любов —
 До всіх моїх колишніх супостатів,
 До друзяків, що били-б певне знов
 І плямили ще більше у сто кратів,
 До спільників тяжкої боротьби,
 До рідних дум, до пісні голосної,
 До стогону бездольної юрби,
 До реготу сваволі навісної,
 До нив, степів, омочених плачем,
 Обвіяних зітханнем хирне-кволих,
 Упораних тяжким нужди бичем,
 Насичених кривавицею голих...
 До зір ясних, до сонця, до тепла,
 До заверюх, до збуреного моря...
 Пробачте-ж сей останній вибух горя,
 Простіть за все, не памятайте зла!!

СЕРЕДНІ ВІКИ і їх поет.

IV. Божественна комедія).

(Докіаченне).

Опис раю в Дантовій поемі полягає — пригадуємо се — на Птольомеевій системі будови світа, по якій земля творить недвижний осередок усього світа, а довкола неї в концентричних сферах підіймаєть ся девять рухомих небес, поперед усього сім сфер планет: місяця, Меркурія, Венери, сонця, що старою астрономією зачислявало ся також до планет, далі Марса, Юпитера і Сатурна. По над тими сімома сферами здійсмаєть ся осьма сфера постійних звізд, девята тзв. Кришталева небо або Primum mobile і нарешті десята, огниста сфера, так зване емпірейське небо, якого центром єсть Бог. Він також недвижний, але від нього виходить усякий рух на світі. Отсі всі круги аж до найвисшого переходить Данте під проводом Беатрічі. Опис того ходу починаєть ся ось якими рядками:

Пресвітлість¹⁾ Того, що усе ворухить,
Проймає всю вселенну і яснїє
В одній частині більш, у другій менше.
Я в небі був, що найбільш того світла
У небі має, і такеє бачив,
Чого ніхто, вернувши відтам, словом
Сказать не може ані не зуміє.
Бо до мети найвисшої зблизившись
Наш розум позлубляєть ся так дуже,
Що пам'ять відтам не знаходить шляху.

Вихідною точкою його мандріки в небесні сфери був один момент екстази, який він описує ось як. На візване Беатрічі він вдивляєть ся в сонце, яке тепер не разить його.

Не довго я глядів, тай не так мало,
Щоб не зусдрів, як раптом искри присли,
Мов від заліза, що в огні нагрілось.

¹⁾ В оригіналі gloria — разом і слава і світлість.

І враз здалось міні, що день із днем
Злучив ся, мов би Всемогучий небо
Ще другим ясним сонцем прикрасив.

Се Беатріке стояла, в вічні круги
Втопивши зір, і я звернувся до неї
Очима, відвернувши їх від сонця.

І вид її впливав отак на мене,
Як Глявкови було, коли зів зілле,
Що божеством морським його зробило ¹⁾!

Данте дивується сьому своєму захватови, та Беатріче вияснює йому, що він уже не на землі, а з скорістю блискавки перелітає небесні простори. Данте почуває себе як пливак на безбережному морю:

Пливу по хвилях, де ніхто не плив ще;
Мінерва дме, веде нас Аполлон,
А девять муз, то девять зір Ведмеда.

Беатріче обертається до нього словами:

„З подякою зверни свій ум до Бога,
Що дав нам долетіть на першу зорю“.

Ся перша зоря, найблизша до землі, се місяць і Данте з звичайною середньовічною наївністю запитує свою провідницю, що значать ті плями на місяці, в яких люди бачуть пам'ятку Каїна. Беатріче всміхається на се, запитує його, як він сам думає про се, а він каже, що причина явища мабуть та, що тут мішається густійше з рідшим. І знов Беатріче всміхається і довгими схолястичними сільогізмами доказує йому його помилку, але вбачає причину в самій божеській натурі світла, що неоднаково проявляєть ся в різних тілах.

В третій пісні Данте у-перве бачить душі святих, їх лиця були як образи відбиті в зеркалі. Беатріче каже йому, що се такі святі, що не вповні встояли ся в своїх обіцянках Богу.

¹⁾ Грецька легенда про Глявка рибака, що ловлячи риби в морі бачив, що деякі кинені на траву підскакували сильно і падали в воду. Бажаючи знати, що додало їм такої сили, він почав гризти ту траву і почув у собі непоборний потяг до води, скочив у море і зробив ся морським божеством.

Данте заговорює до одного духа і дух дає себе йому пізнати як Піккарда, сестра Корса Донаті, який силою витяг її з монастиря і примусив узяти шлюб з нелюбим чоловіком. Він запитує її, чи ті, що живуть тут у тій „найповільнійшій сфері“, тужать за висшим місцем? Вона відповідає, що сила любови зовсім заспокоює їх бажання.

„Колиб ми висше бути забажали,
То те бажане не було би згідне
Із волею Того, хто тут вмістив нас“.

На Дантове запитане вона оповідає йому своє земне жите: вроджена побожність завела її до монастиря в ранній молодости

Та вирвали мене мужчини, звиклі
На зле більш як на добре, з келій любих, —
Бог зна, як від тоді уплив мій вік.

Беатріче толкує йому далі, що в небі нема постійних кругів, що всі святі живуть у однаковім блаженстві, а тільки для його змислового ока являєть ся певне степеноване.

Духи як іскри тисячами оточують їх хід: Данте почувває горяче бажане дізнатись і від них дещо нового. Перша така іскра, що від Дантового запитаня ще більше розясняєть ся, озиваєть ся до нього:

Я цезарь був, тепер Юстиніян;
Чутем найвисшої любви пронятий
З законів зайве я й нусте усунув.

Він оповідає, що зразу вірив у те, що Христос мав лиш одну, божеську натуру, поки патріарх Аґапїт не звернув його уваги й на людську натуру Христову. Тільки почувши себе в повній едности з церквою він узяв ся до законодатного діла. Далі розмова сходить на біжучу італійську політику і Юстиніян говорить про Карла Великого, про Гвельфів і Гібеллінів, про ролю Франції в Італії як чоловік добре начитаний у біжучих газетах.

Піснь сьома займає виклад Беатрічі про конфлікт Бога з природою і з чоловіком і про те, як Бог волів дати своє власне ество, свого сина на смерть, ніж би мав просто дарувати людям їх провину. В пісні 8 Данте долітає на планету Венеру. Тут знов біля нього збирають ся блажені духи і він розмовляє з Кар-

лом Мартеллем сином Карла II короля неаполітанського і зятем Рудольфа Габсбурського. Данте дає йому питане, чому з солодкого, доброго насіння виростає іноді гіркий плід? Не будемо слідити за сею дискусією, яка доходить до досить драматичної діспути. До нього наближається інший дух (пісня 9), Куніцца, сестра відомого тирана Еццеліно да Романо, яка зачинає свою промову ось як:

„В тій часті того псованого краю,
Італії, що між Ріяльтом й Бренти
Та Пяви жерелами розложив ся,
Стоїть горбок, не дуже то й високий,
Де ще не давно похідня горіла,
Що люто нищила ціле около ¹⁾
Вона і я — ми із одного корня;
Я звала ся Куніцца й тут сіяю,
Бо сеї зори блиск мене зміг в жизни ²⁾).

Вона пророкує велике горе Падуї, поражене Падуан, убійства в Фельтрі та поражене Феррарців. По її віддаленю Данте сходить ся з духом Фолькона з Массілії. Він признаєть ся до своїх молодих любовців, поки не вступив до монастиря і додає добродушно:

Тут ми не жалуем, лиш успіх маєм
Не за провину — ся не йде й на думку, —
А за для сили, ще вела й все знала.

В десятій пісні Данте описує круг Сонця, в який уходить тепер, і свою стрічу з Томою Аквінським, який привитавши його представляє йому інші „сонця“ середньовічної теології: Граціана, Петра Льомбарда, премудрого Соломона і інші світла. Одинадцята пісня починаєть ся прецікавою рефлексією Данта, яку репродукуємо тут:

О глупотна турбото всіх смертельних,
Якіж зрадливі всі ті сіллогізми
Тих, що у низ твої звертають крила!

1) Себто її брат Еццеліно.

2) Пані Куніцца коштувала, як виходить із сего рядка, не мало любовців у житю, та се не перепишло їй зробити ся святою.

На право сей іде, той на лікарську штуку¹⁾,
 А инший на попівські хліби,
 Сей ловить власть інтригами й насилем
 Той на грабіж, другий на горожанський
 Гешефт, а инший відданий розпусті
 Теряє сили, инший все дармує;
 Та я, свобідний від усіх тих річий
 Із Беатрічею був там у небі
 Де славно так усі мене приймали!

Справді, не мала статісфакція, та на жаль дуже мало кому доступна. Тома Аквінат у тій пісні величає св. Франціска з Ассізі і жалується на те, що з так святого пня так мало виростає гідних його паростий:

Є ще такі, що боячи ся шкоди
 К пастирю тиснуть ся, та їх так мало,
 Що не багато на їх крій сукна йде.

Дванадцята пісня містить похвалу св. Домініка і його компанії в боротьбі з ересями; про спосіб тої домініканської боротьби, що доходив до крайніх жорстокостей, Данте говорить лише легким натяком:

„З ученістю сполучуючи запал
 І чин апостольський у світ він кинувся
 Як потік з гір, що з повних жерел буха;
 І в ерестицькі хащі він з розгоном
 Ударив, і то там найнасилнійше,
 Де найсилнійший опір показав ся.

Вірнійше було б, як би Данте порівняв сю домініканську течію не з потоком, а з огнем, ще почавши палити „хащі ересів“ мало що не дійшов до спалення самого пня людської цивілізації.

Тринадцята пісня занята викладом сидеральної астрономії, певно дуже вчена і дотепна на свій час, але менше цікава і не скрізь зрозуміла для нас. Викладає, розуміється, Тома з Аквіну. Данте не без іронії характеризує сей виклад ось якими віршами:

¹⁾ В оригіналі: ad aforismi, — так називав ся класичний підручник старої медицини, написаний Гіппократом.

Від центра в круги, а з круга знов у центр
 Порушуєсь вода у круглій ванні
 По тому, як похнуть з нутра, чи з боку.

Душа Тома замовкла нарешті, а слово забирає Беатріче
 і звертає питане в инший бік:

„Скажіть йому, чи блиск сей, що ним тут
 Осяяна суть ваша, вам на віки
 Останеть ся, так як тепер він сяє?
 А як останеть ся, скажіть, коли
 Ви знов одінетесь в тіла видимі,
 Чи блиск отой вам не заступить очи?“

Голос подібний до голосу ангела, що благовістить Марії,
 вияснює се питане. Весь круг душ розпалюєть ся ще більшим
 світлом радості, ніж яснів доси. Данте глядить на Беатріче
 і в тій хвилі незрима сила уносить їх обое в висшу сферу.

У п'ятнадцятій піснї описана Дантова стріча з його предком
 Каччіяґідою. Він являєть ся Дантови в формі живого топаза
 і починає говорити таке, чого Данте, зовсім не розуміє — се
 з конечности, додає Данте, бо говорив такі річи, що перевисша-
 ють усі понятя смертних. Потім одначе він низив ся до мови
 зрозумілої смертним.

Благословенний Ти, о Триединий,
 Що сімю мойому вказав таку ласку!

Данте запитує його, як він зветь ся і одержує ось яку від-
 повід:

Потомку мій, якого я ще ждучи
 Втішав ся, я колись був корінь твій.
 Той, по яким весь рід ваш назву носить,
 Той, що вже звиш сто літ покутну гору
 На першім гзимсі обходити мусить
 Се був мій син, твій прадід. Ти й повинен
 Ту довгу муку добрими ділами
 Йому вкорочувать. Фльоренція
 В старих ще мурах проживала тихо,
 Була твереза й чиста. Не було там
 Тих ланцюжків і чівок золотих,
 Ні дам у черевиках дорогих

Та поясах, що більш впадали в очи,
Як сама постать. Ще дочка при самім
Уродженю не турбовала батька,

Бо вчасне замуже і посаги
Зовсім не переходили ще скромну міру.
Доми ще пусто без жильців не стали,

Ще не спроводав ся Серданапаль,
Щоб показати нові чади в кватирах.
Учелятойо¹⁾ ще не сіпалась

Буть висша понад римський Монтемальо²⁾;
Та як потім перевершила зростом,
Так незабаром упаде глибоко.

А Бемінчона Берті я ще бачив
Вперезаного в кість і шкіру; жінка
Його при зеркалі румянитись не вмiла.

І Нерлі й Веккія я бачив, як
Ходили в неподежених кожухах,
А їх жінки сиділи при куделях,

Щасливі! Кожда з них ще мала певність,
Де буде гріб її, й не пустувало
Супруже ложе через ф'ранкську слабiсть.

Одна раз в раз колиски пильнувала
Приспівуючи мовою м'ягкою,
Якою в перве родичі втішались;

Друга, прядучи лен біля кудели
Оповідала про старі події
Троян або про Рим і Фіезоле.

Такі Чянгелля, Ляно Сальтереллі³⁾
Були б тоді правдивим дивоглядом
Так як тепер Корнелі й Цінцінат.

В такiм покійнім, гарному життю

¹⁾ Учелятойо — гора на північ від Фльоренції, з якої видно все місто.

²⁾ Монтемальо або Монтемаріо — гора на північ від Риму.

³⁾ Відомі в Дантових часах фльорентійські джигуни та донжуани.

Міщан, в такій любезній вітчині
Та в чесному сусідстві привела

Мене Марія у тяжкім породі
У вашім древнім баптїстерї
Мене хрестили на ймя Каччягіда

Брати були Моронто й Елізео;
Із Валь ді Падо взяв собі я жінку,
З якої й твій виводить ся придомек¹⁾.

Під цісарем Кіндратом я служив
І він надав міні рицарський пояс, —
Се заслужив я чесними ділами.

З ним я ходив бороти ся з неправим
Законом тим, де з Пастуха вини
Люд присвоїв собі все ваше право.

В тім бою ся мене юрба погана
І розвязала з тим зрадливим світом,
Якого лєсть поганить многі душі, —

І так замучений я тут знайшов спокій.

Шіснацята пісня занята дальшим сповіданем Каччягіди
про стару Фльоренцію і має лише льокальне значіне; в сімнаця-
тій пісні той же предок віщує Дантови його будущу долю:

Як Іпполїт, що віддаливсь з Атен
Задля лихої мачухи — зрадницї,
Так мусиш ти Фльоренцію покинуть.

Там того хочуть, заходи вже роблять,
І швидко вчинить той, що про се мислить
Там, де Христа щоденно продають.

Розпустять вісти, й скривдженим, як завше,
Вину припишуть, але пімста вваже
На кривду того хто її голосить.

Покинеш все, що ти кохав найбільше, —
Се буде перший постріл, що дотягне
Тебе із лука твогого прогнання.

¹⁾ Назва Аллігері, льомбардського походження.

Зазнаєш ти, як солоно смакує
Хліб в чужині і як то важко й тяжко
Чужії сходи в верх і в низ топтати.

Та найважкїшим каменем наляже
На тебе товариство глупе й підле;
З яким ти разом в провал сей звалиш ся;

Воно безтямно, глупо і безчесно
Тебе ме шарпати; та троха потім
У тих, не в тебе, виски зчервонїють¹⁾.

Нерозум їх поводження тебе
Так нарозумить, що признаєш кращим
Творити партію собі самому“.

Лишаю на боці дальшу часть сего віщовання і наведу ще
слова, якими той же предок прощає Данта:

І він сказав: Сумлїне неспокійне
Чи через власний чи громадський сором
Все чутиме у твоїм слові гіркість.

Та ти про те нічого не затаюй,
Все вияви, що бачив і зазнав,
Хай чухаєть ся той, кого свербить.

Бо хоч гірке при першїм покоштунку
Те, що ти скажеш, то протравлене
Воно полишить житедайну страву.

Мов вітер, що найвисші верховїття
Найдужше гне, так буде поклик твій, —
А се основи чести немалої“.

У 18-ї піснї Данте вже в сфері Юпітера. Тут він бачить
ангелів, що мов пташки літають у повітрі і порядкуючи ся в дов-
гі ряди творять образи букв, то D, то I, то L, а далі й цілі афо-
ризма в родї: „Diligite justitiam“ Нові ангели й святї душі роб-
лять що раз по инші комбінації та узори в тїм родї, — картина,
взята Дантом певно з якогось земного маскового балю. Йому яв-

¹⁾ Мова про партію Білих, з якою Данте пішов на вигнання
та швидко порвав усякі зносини, вони ж у р. 1304 і 1305 без-
успішно пробували оружною силою вернути до Фльоренції.

ляєть ся небесний орел зложений із великого множества святих,
який говорить своїм пташачим дзьобом :

„Я справедливий був і був побожний,
За те й піднесений до сих пишнот,
Яких самим бажаннем не осягнеш.

Данте запитує в того орла про те, що його мучить і що
орел, читаючи в його душі, висловлює ось як :

„Над Індом десь уродить ся людина,
Ніхто їй там не скаже, не читає,
Не пише ані разу про Христа ;
Та добрі всі її діла й хотіня,
О скільки розумом людським збагнути,
Жите й язик її від злого вільні.

І вмере вона без хрещеня, без віри, —
Чи може засудить її суддя правдивий ?
І де вина її, що прожила без віри ?“

На се питання той сам орел відповідає :

Хтож ти такий, що хочеш суд судити
Над тим, що миль на тисячу далеке,
Тісним розсудком, що на пядь сягає ?
Земнії твори, тупоумні духи !
Найвисша воля сама в собі добра,
Не відступна від себе, бо вона
Найвисшее добро. Що з нею згідне,
Те й праведне. Сотворене добро
Її до себе притягнуть не може, —

Вонаж його своїм проміннем творить“.

В двадцятій пісні небесний орел вичисляє свої складові
частини : його око, се Давид, цар і співак. Брови зложені з п'ятих
огнів : Траяна, що потішив бідну вдову, жидівського короля Гіс-
кії, що йому за його молитвою Бог причинив 15 літ життя, Кон-
стантина, що переніс столицю з Риму до Візантії, „аби вступи-
ти ся пастирови“, тоб то зробити місце папі.

Тепер він знає, що те зло, що вийшло
З його добра, йому хоч не шкідливе,
Та всьому світу вийшло на погубу.

У 21 пісні описано стрічу Данта з Петром Даміаном, славним аскетом із XI віку, що при кінці свого життя був вибраний єпископом. Не мило згадує він про се своє підвисшене :

„Не много вже міні життя лишилось
Як вибрали мене і зтягли
Під капелюх, що нині переходить

Все з злих на гірших. Був колись Петро,
Був і „сосуд великий“ святого Духа ¹⁾,
Оба худі і босі мандрівці.

Та нові пастирі, їх з права й з ліва
Піддержують і водять, бо тяжкі,
І ще й їх шлеп носить за ними треба.

Своїм плащем вони вкривають коний,
Так в одній шкірі ті два звірі ходять —
Терпливости небесна, ти й се терпиш!“

У 22 пісні до Данта наближається св. Бенедикт Нурсійський, основатель славного монастиря Монтекассіно (529 р.); він також жалується, що хоч за життя збудував драбину до неба (*scala coeli*), то тепер

Ніхто з землі й ноги не піднесе,
Щоб по драбині тій іти до неба,
І мій устав лиш пергамент псує.

Ті мури, що колись були аббатством,
Тепер розбійницьким притоном стали,
А ряси — міхами з зіпсутою мукою.

Преінтересна в 24 пісні поява св. Петра:

З поміж світил, що там були найкращі,
Зійшло одно, таке блаженно-ясне,
Що не було яснійшого від нього.

І тричі доокола Беатрічі
Обтанцювало з так розкішним співом,
Що не збагне його моя уява.

¹⁾ Апостол Павло.

Вонаж : „Світило вічне того мужа,
 Якъму дав Господь ключі небесні,
 Що нам до сих чудес відперли браму.

Вона просить св. Петра, аби проекзаменував Данта, чи він правдиво любить, правдиво вірить і правдиво надіється. Петро задає йому ось які питання : „Що таке віра?“ Данте покликаючи ся на слова ап. Павла відповідає :

„Віра, се суть усіх сподівань наших,
 І доказ того, чого ми не бачим“.

Петро признає рацію сій дефініції; починаєть ся дальше екзаменоване, яке кінчить ся формальним визнанем віри Данта :

„Вірю в одного предвічного Бога,
 Що сам недвижний, рушає все небо
 Любовю й тугою.

„Вірю в три первовічні особи,
 Вірю, що в них одна суть, а потрійна,
 Так що про них і „суть“ і „єсть“ умісне.

Св. Петро задовольєть ся сею відповідю; екзамен скінчив ся успішно для Данта.

В дальших піснях описана дальша вандрівка через кришталове й емпірейське небо аж до того найвисшого місця, де Дантови в морі світла являєть ся лице самого Бога в формі круга зложеного з трьох ріжнобарвних, а про те однакових кругів. Данте заглиблює свій зір у той образ і —

Тут щезла міць фантазії велика, —
 Та вже всю волю в мене, все бажане,
 Мов колесо розмахане в розгоні,

Ворушила любов, що движе сонце й зорі.

Сим і кінчить ся та одинока в історії людської творчости поема.

ЗДОБУТТЄ ЄРУСАЛИМА.

Р О М А Н

VI *).

Якось по півдні Гелій йшов дамаським шляхом, простуючи до домику Кіті. Йому довелось перейти повз невелике мусулманське кладовище, де червоні, жовті й фіолетові „гаїки“ хитались від вітру над могилами, наче аеростати, готові відлетіти, і депурпурові шапочки дітей пестрили оселю смерти як анемони й адоніси в цвіту. Над могилами муринки розтягали матерії, наче балдахини; продавці трунків і нуги весело дзвонили своїми шклянками; поважні законники, в ясных „гандурах“, лїниво пошожали, перебираючи складеними за спиною руками чотки з амбри. Тонні гаремні панї, сидячи на килимах, підобгавши ноги, кивали одна другій з одної могили на другу, їли, курили, балакали, дихали повітрем і кропились рожевою водою. Іноді приязно схиляючись до кам'яних нагробників, неначе шепчучи їм щось, потім задумано прислухались, наче хотіли пізнати замогильні таємниці. Дивлячись на се „св'ято мертвих“, Гелій думав: „Цікаво, що весь сей нарід оживляєть ся тільки стикаючи ся зі смертю, невже ж смерть солодша від життя?“

Він знайшов Кіті більш блїду нїж звичайно; вона сидїла в садї під оливою. Гора паперу лежала перед нею на столї.

— Як, ви вже встигли все переглянути? Ви дуже втомляєтесь, мій друже; ви сьогодні дуже блїді.

— Я хотїла швидче скінчити працю... Завтра я відїзжаю, — додала вона з легким тремтїнням губ.

Серце його стиснулось, і він тяжко сїв на лавку поруч неї.

— Ви відїзжаєте?.. Чому? Вона зробила невиразний рух.

— Чому ви мені такий жаль завдаєте?..

— Що робити, мій друже! Ви маєте дуже добре серце, ваш розум ширяє дуже високо, щоби помітити те, що дієть ся на

*) Див. кн. II—XI.

вкруги. Але я все зрозуміла, я їх добре знаю. До того ж, пан Цорн зробив честь, власною особою упередивши мене. Я повинна їхати.

— Але чому? Що ж сталось?..

— О, мій друже, ви певно догадуєтесь. Я багато думала і тепер пересвідчилась, що дуже помилилась, лишаючись тут, не вважаючи на всякі натяки. А все ж таки мені було так гарно, так солодко після страшних кошмарів спочити трошки під захистом вашої приязни, серед тихих олив. Є ще в мене мій бідний, дорогий, там на занедбанім, вохкім кладовищі; я б не хотіла розлучитись з ним, доки дерева знов не зазеленіють, щоби насадити садок на його пригрітій сонцем могилі. Я думала: „Тут, в сім мусулманським передмісті я нікому не стану на перешкодї, про мене забудуть; я надто незначна, щоби довго зацікавлювати їх“. І ще раз помилилась! Виявило ся, що наші „мало не щоденні“ зносини ображають їх моральне почуте. Як би я була діяконісою — я не обмовляю Цецілії, — а ви пастором, ми могли б бачити ся, і ніхто в сім не знайшов би нічого поганого. Але на лихо, я кафе-шантанна сьпівачка, а ви, мій дорогий вчителю, поганин, якого трудно повернути. Відносини таких людей, „як ми“, без сумніву нечисті і заплямлені „тілесною близькістю“, як каже пан Цорн.

Гелій всьміхнув ся, а потім роздратовано закричав: „Та невжеж тепер ви по старому станете звертати увагу на таке говоренне?.. Мене мало цікавлять їх думки про наші відносини! Насамперед вони помиляють ся, се очевидно; але коли б навіть і не помилялись, — його голос став м'якшим, — Кіті, мій честний товаришу, що ж тут поганого? Ні, я не хочу, щоб ви відїзжали, особливо через них. Ви чуєте, я сього не хочу! Ви добре знаєте, що я не можу без вас жити“. І благаючи він стиснув її маленькі ручки в своїх.

— О, — зітхнула вона, і її губи затремтіли, — я відїзжаю не по своїй волі. Мое життя розбите й знеславлене. Неприємности більш або менш серйозні, нові обмови, після безлічи їх — все се мене мало вражає. Як я і відїзжаю, то тільки для вас. Єрусалим ніколи не простить вам моєї присутности тут.

— Оставайте ся, оставайте ся, щоб там не було; мені вас так треба!..

— На що я вам?.. Перед вами розстеляєть ся прекрасне, широке життє... Не калічте його через мене. Я сього не варта. Подумайте, мій друже, ви маєте праці, родинне огнище, жінку, дочку.

— Гм... праці! Якими кепськими видають ся вони мені тепер! Що ж до жінки, вона, ви добре се знаєте, ніколи мене не розуміла.

— Може, ви самі не дбали, щоб вона вас зрозуміла.

— Можливо; в її очах я не значу нічого.

— Спробуйте, навіть коли б се було дуже пізно, навчити її розуміти вас або, принаймні, постарайтесь підтримувати добрі відносини. Крім того ви несправедливо гніваєтесь на свою сімю. Ви ображаєте Цецілію і збільшуєте її горе своїм реґегатством. Ходіть хоч иноді на її збірки, і бувайте, як ранійше в церкві. Се коштує всього кількох хвилин... Обіцяйте мені се.

— Чи не пастор Цорн подиктував вам сей наказ?.. Далі...

— Так, я кажу далі, бо хочу вас прохати ще про одно: ви повинні зректи ся католицтва, зробити се при переповненій церкві, і при всіх оголосити, що прилучаєте ся до протестанства. Для вас, мій друже, се буде тільки формальність, неважна церемонія, а для них — дорогоцінна подія, яка відновить рівновагу навколо вас. Боже мій, невже ж вам тяжко повторити кілька фраз? Адже ж і лишаючись поганином, ви найправдивійший християнин!

— Ні, — відповив хутко Гелій, відсовуючись від неї, — ніколи!

— Благаю вас. Я всю ніч думала про се, перегортаючи сторінки, повні краси й жаху. Я боялась за вас. Хиба ви можете видати сю книгу без їх дозволу! Вони завиють як вовки і розшарпають вас. Навпаки, як ви сповните їх бажанне, пастор зараз же знайде спосіб оголосити з висоти своєї катедри, що „Відродженне паганізму“ праця безумовно побожна. Послухайте мене, прошу вас.

— Не можу!.. Не вважаючи на брак деяких прикмет, релігія моїх предків вчить принаймні героїзму мислі і ентузіязму серця. Се мені дорожче тепер від усього. Ранійш як би Цецілія попросила мене, я може і вирік ся б — для неї я був готовий на все... її релігія була моєю; земля, на яку вона ступала, була моєю вітчиною. О, я дуже ще добре памятаю нашу шлюбну по-

дорож по Сирії. Вона забувала там і свого Бога і свою Біблію; мені не один раз трапляло ся на споді своєї торби знаходити маленьку, чорненьку книжочку. Я любив її читати. Цецілія клала свою голову мені на плече, волоссе її лоскотало мою шию, і мені тоді здавало ся, що ся маленька, непоказна, сувора книжочка і її короткі, образіві вирази розливали сьвітло навкруги нашого шатра і відкривали нашим серцям нові закони щастя. І думав я, що наша любов буде чиста, скромна і близька до природи. Але тепер один вид сих книжочок мене лютить і дрочить. Я знахожу їх всюди: на горі, внизу, складеними в купи, одна на другій, по всім домі. Часто під ноги попадають ся сі дешеві томики, котрих навіть старець не захотів би. Всі сі Біблії, в своїх чорних полотняних оправах, з хрестом на хребті, з гострими кутками і жовтими берегами, нагадують мені пастора Цорна. Він і його християнська мораль зливають ся, однаково обурюючи мене. Ах, як я розумію Арабів, які не хочуть сеї сухої релігії, умовної, яка ненавидить простір і зверхню розкіш, вважаючи саму себе досить богатою. Хиба не цілком природно окружати себе земною розкішю, яку дістаємо з небесної скарбниці?

— Одначе ви ж самі висловляли противні думки. Сьогодні ви роздратовані й несправедливі. Я недосить осьвічена, щоб полемізувати з вами, але є одна найкраща книга в сьвітї — Новий Завіт. Тільки з його мій бідний, дорогий небіжчик черпав свою безмежну любов, і коли мені бракує розради й відваги, то я знахожу їх там.

— Ах, Кіті, чому ж я не знав вас ранійше! — Він присунув ся до неї.

— Не жалкуйте, ранійше я була зовсім не така, і як би ми зустрілись, то певно не зрозуміли б один другого.

Вони замовкли, обхоплені тишою, що панувала навкруги. Осінній вітрець шопотів між деревами; дрібне, тверде й срібне листе сипало ся на волоссе і чорну сукню Кіті. Погонич ослів висьпівував псальми, переходячи шляхом, а в сусіднім полі безліч пушинок будяка, розвіяних вітром, крутились в повітрі, наче сіра вуаль.

Гелій згадав Істар.

За ними, на подвірі, вимощенім плитами, стара Арабка заходила ся коло солення оливок. Важким каміннем вона душила їх і повною жменею кидала в бочку з ропою, куди вони мягко

падали. Різкий стук каміння чергував ся з м'яким плюском води. Відусіль, зблизька й здалека, зо всіх подвір'я, доносив ся такий самий шум. То грубий і гнітючий, то ніжний, і пестливий, він розлягав ся в прозорім повітрі, в яким чутно було молитви, наче пульс життя не сегосвітнього.

Гелій уступив. „Куди ви думаете рушити?“ „До Порт-Саїду“. Що ви там будете робити?“ „Те, що й раніше: сьпівати в кафе-шантанах“. „О, ні, мій друже, тільки не се; я дуже-б страждав би від думки про се. Я не дозволю вам їхати“. Він схопив її ручки.

— Чому? Що значуть слова, коли серце чисте? Я ж казала вам, що мій бідний, дорогий небіжчик мене уратував, уратував на завжди, запевняю вас.

— Ви також, Кіті, можете мене уратувати, зоставшись тут.

— Ні, я вас занапащу. — Вона тихо взяла від нього сво руки. — Мені ще треба піти туди, занести йому кілька квіток. Справді, я дуже вдячна, що вони хоч не закрили передо мною дверей сього кладовища, але коли я зостанусь... хто знає!..

Вони дивились один другому просто в вічі, і глибока туга заволоділа ними перед немилосердним сьвітом. Кіті хутко отямилася, встала, поправила сукню й волоссе. Всі дрібні срібні листячка впали навколо неї. Вона стояла вся чорна і наче відразу виросла. Вона вже не була бідним, самітним і плачливим створіннем, як тоді, на кладовищі, але жінкою відважною і спокійною, знайомою зо всяким лихом і готовою сьміливо зустріти його.

Гелій, сидячи на лавці, навпаки почував себе слабим, нещасливим, розбитим, без енергії і безпомічно вдивляв ся в будучність. Він хотів учіпити ся за Кіті, укритись в її обіймах, сховати голову на її грудях і сказати: „Останьтесь, благаю, останьтесь, щоби захистити мене від нетерпимости чужовірців і їх злоби. Невжеж ви не розумієте, як я самітний, розчарований, бажаю ласки? Останьте ся, щоби бути моєю потішницею, моєю старшою сестрою, моєю коханою. Ви будете втерати мені сльози, осьвіжати моє чоло, заколисувати мене, як бідну, хору дитину. Останьте ся, щоби допомогти мені носити серце, яке втерля всяку надію“.

Але одчай, що обхопив душу, і жалість до самого себе так його гнітили, що він не знайшов слів. Вона простягла йому обидві руки і тільки що зірвану оливну галузку. Знов вони дивились один на другого очима, повними сліз. Тоді він скочив, божевільний, задихаючись від горя, і, міцно стиснувши її в своїх обіймах, цілував губи, лоб, волоссе, а потім побіг білим від пороку шляхом, не наважуючись обернути ся, не насмілюючись зупинити ся.

Нарешті, прибіг на узбіччє і впав.

„Який я тепер самітний, який самітний! Навіть і се щастє вони від мене відняли!“ І він довго плакав.

Підвівши голову, він побачив перед собою Єрусалим, від якого його відділяли широкий рів і стежка. Вечір вже настав, вечір жовтий і понурий, який, здавало ся, висів на зубцях кріпости. Навколо панувала пустка. Над ровом, у всю довгість стіна була вкрита покидами. Чорна вода сочила ся з бійниць, гори сміття падали з басейнів, а від часу до часу стерво кинуте з-за стінних зубців падало на купи сміття.

Кістяк верблюда з піднесеними в гору ногами білів на нагорку, і три сірі шуляки, устромивши голови з заплющеними очима, тихо хитались на його ногах, як на жертці. Смердячі покиди нищили принаду тиші; се нудило Гелія, нудило власне життє, що ставало перед його очима, як кладовище, де гнили трупи його ілюзій і кохання. Але нагло, за сірим валом, в його пам'яті почав виявляти ся иньший образ. Се була тераса, де рокзинув ся „ага“, потопаючи в пахучій тиші квіток. — Як, мабуть, солодко засипляти так безжурно, з почуттєм вічного забуття, вічного спокою!.. — шопотів Гелій.

І туга за смертю обхопила його.

Сумна думка про можливість увільнення зміцнила його, він встав і попрямував до Дамаської брами, де побачив на шляху, на сьвіжім повітрі, серед хаоса перин, самоварів, пятокнижія і талмудів, жидівський табор. Се були бідні польські виходці, що втікли з Росії і шукали притулку на землі своїх предків, але знов вигнані Турками з Єрусалиму, чекали коло „свого міста“ щоб Бог змилував ся над ними. Надходив вечір шабашу, і вони запалили на старій скрині, наче на вівтарі, семисьвічник. Стоячи навколо неї, завинені в савани, простягнувши руки до Єрусалиму і устромивши пильні зори до перших зірок, вони,

з риданням благали: — Поспішай, спасителю Ізраїля! Поспішай, Господь Сіону, увільнити нас! Зворушений Гелій думав: „Я подібний до них, моя душа блукає і не знаходить вітчизни“. І довго ще, поки він ішов кривими заулками мусульманського кварталу, поклики Жидів переслідували його: — Поспішай, поспішай увільнити нас, Господь Сіону!

VII.

Лютеранство зазнало серйозних невдач. Розвиваючись в промисловості і комерції все більше й більше, воно з де якого часу через релігійні послаблення похитнуло свій моральний авторитет. Налякані суворостю сього культа, який не визнавав ні плотського кохання, ні оздоб, ні одної з радощів життя, мусульмане, після кількох викладів катехизису, відмовлялись від хрещення. Другі, фахові прозеліти, які вже підставили чоло, дуже пізно помічали, що пастор обіцяв лише небесні скарби, і повертались до монахів, що принаймні постачали їм хліб щоденний і дзвінку монету.

Протестанство втратило багато у Арабів, як „християнство для бідних“. Навіть прокаженні уникали його, і в новім лєпрозорії, збудованім коло ставку Санхеріба, яким керувала сестра пастора Цорна, не знаходило ся хорих; через те, при візитах туристів або офіційальних переглядах доводило ся відшукувати нещасних в норах або придорожніх ровах. Вони згоджувались найматись по годинам, на добу, але ніколи на ніч. Коли надходив вечір вони з уподобою змінювали чисті сорочки на брудне шмаття, і юрби їх хутко шкандибали до верхівя Сіону: їм подобались більше ніж ліжка і євангельські обіцянки їх злиденні барлоги, де принаймні вони могли думати, як хотіли, і свобідно обніматися під зоряним покровом.

Та й в притулку для сиріт почались неприємності. Один хлопець повісив ся на дереві, молоденькі дівчата втікали звідти, перелізаючи через стіни, а в кінці, на сором і горе всіх вірних, минулого тижня Ажуна, молода арабська діяконіса, вихована сестрою Шарльотою, „дитина гріха й кохання“, була вкрадена грецьким монахом. В сю хвилю вони в Ливані віддавали ся гріховним втіхам.

Засмучена Цецілія думала про все се, сидячи за своїм робочим столом, на яким роскидані були всякі побожні брошури

і аркуши чистого паперу. Се був день, в який вона редагувала „Ерихонську Трубу“, і сиділа підперши чоло одною рукою, з пером в другій, придумуючи яку-небудь релігійну історію. Але думки її вперто повертали ся до упадку віри, розпалюючи в ній злобу проти чоловіка, який і не думав каятись в своїх гріхах і все менше й менше цікавив ся лютеранством. Між тим, як його навернення в ту або иньшу віру, без сумніву, притягло-б і иньші заблудні душі: він мав багато симпатій в Арабів, а в корпорації жебраків і прокажених існувала навіть легенда, що він пророк.

Цецілія здвигла плечима. — Які забобони!

Нагло шум важких, певних кроків примусив сильнійше забити ся її серце, і на порозі з'явив ся пан Цорн, блідий і обурений. — Господи, що ще трапило ся? — скрикнула вона, здригнувши ся.

Не говорячи ні слова, він сів в крісло і обтер чоло. — Що трапило ся, пане пастор? В ім'я Бога, що трапило ся? А те... а те... І не маючи сили вимовити ані слова, він вказав їй на обгортці „Наукового Вістника“ рядок, чорних букв, зазначених нігтем.

Шопотом, не насьмілюючись вимовляти голосно, вона читала: „Відродженне паганізму“, Гелія Жамена, частина перша.

Обурені вони дивились один на другого. Стурбованне пастора було таке велике, що він зняв свої чорні окуляри; його очі з почервонілими повіками, налиті кровю, визирали, обведені глибокими западинами, зробленими сталювою оправою. „Божевільний! Він не знав, що робить! Хоч ми все-таки повинні були підозрівати се, пильнійше стерігти його і вирвати бур'ян, поки ще не пізно. Замість знищення поганьства на славу істинного Бога, захопленне паганізмом, пророком якого він зробив себе. „Відродженне паганізму“... один сей заголовок се найвисша степень богохульства! Ні, ні, не читайте, не розкривайте сеї книжки, не поганьте своїх зорів... Се апотеоз всіх жахів, се культ Пана і оргій, що віджив на горах, під зеленим листям, навкруги джерел, в глибині печер. Се славленне Ваала — сонця і Астарті—місяця. Ніколи ще ніхто не доходив до такої нахабности і такої безсоромности! Поганець дійшов до того, що прорікає будуче царство поганства й упад християнства. Подумати

тільки, що він писав все в сім, благословеннім домі, очищенім нашими молитвами... писав на горі тоді, коли ми були заняті добродійністю і славили Справедливого". Німа від жаху Цецілія дивилась на нього. Він казав далі:

— Я почуваю себе знищеним, як під ударом молота, і мені хочеться кричати, як Давид: „Доки, Предвічний, Ти будеш гніватись? Доки, Всемогутній, Ти станеш заливати нас жовчю?„ Минулого тижня вкрадено Ажуну, а тепер се! Без сумніву, Господь прогнівав ся, і ми винні в сій новій богозневазі. Я не досить пильнував, не досить був енергічним; але тепер мені увірвав ся терпець! І шпурнувши „Вістник“ на стіл, пастор Цорн встав, схопившись одною рукою за серце, а другу безпомічно витягнувши, і заходив, стукаючи закаблуками, по рожевім й чорнім мармуру з видом воїна-християнина.

Знесилена Цецілія, сидючи за своїм робочим столом, заливала сльозами папір, призначений для релігійних оповідань. — Ні, так не можна сьміяти ся над Христом, так над Ним не сміють ся! У мене вже готова тема дальшої проповіді. Ви певно догадуєтесь, яка? І зупинившись, пан Цорн заговорив грізним і патетичним голосом: Горе соблазну! Але горе особливо тому, через кого повстав соблазн! Краще було-б, привязавши на шию жорен, кинути його в море. Коли рука спокушає тебе, одрубай її, як око — видери його, як нога — відкинь її далеко! Краще вийти безруким, кривим, або кульгавим в Царство Небесне, ніж горіти в вічнім огню. Коли брат твій занятий нечесними справами, віддали його з твого дому, жени його з-за свого столу, віддай його вічній тьмі і огню гиєни; бо краще занепасти тисячу злих, ніж звести одного з малих сих!..

Зледеніла від біблійних острахів, Цецілія впала до ніг пастора, опустивши голову на вколішки і простягнувши руки з благаннем: „Змилуйтесь, змилуйтесь, пане пастор, в ім'я Боже. Подумайте про сором, який впаде на мене й мою дочку... Подумайте про горе мого бідного батька, не викреслюйте мого мужа з посеред нас і не виганяйте його з нашої церкви! „Улещений і зворушений таким благаннем, пан Цорн помякшав: „Встаньте! Ще раз я стримаю своє обурення, бо ви дочка священика і колишня діяконіса. Але я роблю се на двох умовах: перше, ви повинні перешкодити продовженню „Відродження паганізму“, друге... Я не стану пояснювати се, ви догадаєтесь самі, коли я

скажу, що тепер сей чоловік для мене більше не існує, що я викреслю його імя з моєї памяти, і що лишаючись в очах сьвіта панєю Жамен, для мене і для Бога ви знов станете сестрою Цецілією. Чи розумієте ви мене і чи обіцяєте? „Іх зори зустрілись; вся червона Цецілія опустила голову: — Обіцяю, — сказала вона тихо, — най буде його сьвята воля!

VIII.

Почала ся війна, війна глуха, нишком, в яку Цецілія вклала всю свою впертість, а пастор Цорн все своє пересьвідченне праведника. Гелій почував, що за ним стежать, що його ловлять і загрожують. Тепер йому не дозволяли втішати ся самотою в кімнаті верхнього поверху. Кожної хвилини він знаходив на бюрку брошури біблійного товариства: „Сила молитви“, „Наверненне мужа - поганина“, „Води хрещення й милосердя“. Числа „Єрихонської Труби“, де „Ісус Навин“ друкував свої казання, а „Сааронська Лілія“ свої релігійні оповідання, знаходили ся між його паперами. Євангельські тексти були наклеєні навіть на животах його ідолів, а книжочки Нового Завіта стирчали між горщиками з квітками. Користуючись присутністю Сіони, яка змякшувала батька, Цецілія під час сніданку й обіду читала голосно божественні книжки, і Гелій виходив з їдальні хоч з порожнім шлунком, але насичений до знудження такими релігійними лекціями. Вечорами, лежачи на терасі, він чув стогнання й зітхання жінки, яка сиділа на нижнім помості і то співала псалми, то прикликала Бога змилювати ся над її чоловіком. І його обхоплювало шалене бажанне покинути все, побігти не оглядаючись, укрити ся на яким небудь острові, в пустині, в найстрашнійшій місці, аби тільки йому більше не говорили ні про Бога, ні про Біблію. Коли часами, на обличчі Цецілії він бачив правдивий сум, помічав справжні сльози, він жалував над їх спільною сумною долею.

„Для чого б я дбав про релігію і мучив ся догматами? Кіті мала рацію: я слухатиму Євангеліє, піду до церкви, коли вони так вже цїнять се, я можу відректи ся навіть від своєї релігії. Цецілія буде щаслива і, хто знає, може знов полюбить мене, і я відновлю спокій“.

Одначе зараз же думка про пастора Цорна, який майже жив в його домі, але не вклоняв ся йому на улиці, стримувала його запал.

Одного часу Гелій помітив, що рушали шухлядку, де він замикав свої рукописи. Один розділ з „Відродження паганізму“ щез. Тоді він став замикати двері на замок і жив завсіди під загрозою, що його зламають.

Інші неприємности теж не давали йому спокою. Релігійні орди, прибувші з Ємену, поросходили ся по Моавії. Повстання й сьвященна війна оголошувались серед бедуїнів, і пустиня стала неприступнійша від обложеного міста.

Не надіючись повернути ся до Арабії, Гелій відпустив Слямїна, але той постійно вертав ся, остільки-ж нахабний, оскільки раніше був покірний і ласкавий. Тепер він пригадував старі довги або обвинувачував пана Жамена в своїх теперішніх злиднях. Він втеряв з-за нього малярство ікон і місце товмача-драгомана. То марево засліпляло його очи, то пропасниця паралізувала язик, його мати заслабла на холеру, жінка на нервові припадки. Він не мав ні одної „гандури“, щоби накрити плечі, ні одного „таларія“, щоби повісити на шию своїй дитині. І Гелій давав йому гроші, не вважаючи на те, що для сього змушений був позичати їх у швайцарського банкіра за проценти, які після останньої публікації вченого, піднялись від 30 до 40. Одного разу Слямін з'явив ся з фальшивими грубої роботи глиняними статуями, запевняючи, що знайшов їх в Моавії. Гелій загрозив йому турецьким пашою і вигнав за двері.

Слямін став кричати про пімсту, одначе від того часу більше не показував ся.

Гелій знов взяв ся за книжки. Але минулої охоти до них в собі не знайшов. Він не вірив більше ні в красу життя, ні в користь боротьби. Його енергія була розбита і розвіялась через збільшену ворожнечу, що оплутувала його зо всіх боків; його запал вянув, гинув з-за ненависти, яка увійшла в його дім під виглядом побожності. До всього того втома від подорож тепер давала ся в знаки. В висках у нього стукало, жили натягли ся як струни, і коли спека звисала над банею, йому здавало ся, що всі сонця Арабії стопили ся в зливку золота, що тяжко впав на його череп, і то запалювались, то згасали на заплушених повіях. Цілими годинами він сидів онімільий перед чистим папером і засипляв з дивними снами, перериваними екзальтацією і мареннями наче в пропасниці, засліплений уявами, а часами поринаючи в безпросвітну тьму. Він прокидав ся з невиразною тугою

і страшним ясновидінням, а коли, відчинивши двері, бачив „Хрестну Путь“, яка біліла від брами св. Стефана до бані лепрозорія, йому здавалось, що він пізнає одне з своїх власних пристановищ, свою Голгофу. Тоді, щоби забути ся, Гелій накидав бурнус, закутував голову і йшов тиняти ся по таємних базарах, куди блакитне світло проникало крізь отвори склепінь і де в півтемряві таверн дим гашіша й пахощі нарда заспокоюють людей облудними снами.

Іноді він сходив в заулки нижнього Єрусалиму, де за кратками „мушарабіса“ божевільні дівчата своїми пальчиками, ніжними, як пелюстки квіток, ощипували пахучі галузки.

Одного вечіра, вертаючись звідти більше втомлений і з більшою відразою, ніж коли небудь, він знайшов базарні кратки замкненими, і йому довело ся зробити великий закрут. Під темними склепіннями кажани метушилися від одної стіни до другої; розриті собаками гори сміття, здавало ся, ворушилися від живої черви. Якісь привиди то з'являлись з темних заглиблень, то спускались по незримих сходах, наче провалюючись крізь землю. Наркотична, непевна тиша обхопила улиці. Почувало ся, що всюди вас стережуть і переслідують. Гелій шукав дорогу на помацки, крізь всіляких темних предметів, і його думки теж на помацки несли ся до одчаю.

Він пригадував всі свої неприємности, свари, самоту, всю хитрість, що сітю роскинула ся навколо його, і особливо зміну, що повстала в його домі, де він мусів завсіди жити настороженим. „Та щож я їм зробив, за що вони отруюють моє життє, прислухають ся до кожного тьохкання мого серця, вражають мій мозок? Що я зробив Цецілії, за що вона не впускає мене до своєї кімнати і доводить до одчаю? Все се з-за догматичних питань! Як би я справді був невірним, „бусурманом“, як вони мене прозвали, а то ж, в істоті, ми віримо в те саме, бо жадаємо добра.... Ні, не безбожність вони мають мені за гріх, а мої почуття, мою горячу жадобу життя, мій запал до любови. Вони шукають правди в доктринах, а я, на жаль, в природі. Ось мій злочин“.

Але нагло думки його були перервані довгими дивними стогнаннями. Він підійшов до великої критої будівлі, подібної до в'язниці, куди через невеликий отвір з улиці проникало трохи світла.

Там в темряві, крутило ся щось фантастичне й zarazом сумне і випускало жалібний лемент. По троху, звикнувши до темноти, Гелій розібрав, що там діяло ся.

Він стояв перед мильним млином, в яким старий, сліпий верблюд, привязаний до дерев'яного хреста, крутив жорен. Один кінець хреста вривався йому в плече; з широко розкритої рани сочилася кров, а з порожніх ямок очей великі сльози падали на його дріжачі губи, під якими жовті, попсовані зуби пережовували давно проковтнуту їжу.

Великий звір, виснажений і сліпий, без перестанку крутив жорен, то зникаючи в цілковитій темряві, звідки видко було тільки його довгу суху шию, то з'являючись в отворі, — і наповняв півтемну улицю своїм жалібним лементом. Обхоплений тугою Гелій присів на стовпчик, против мильного млину і пригноблений думав:

„Людство схоже на се звіря. Ми, засліплені, бігаємо навкруги хреста, не маючи віри, щоби підтримати його“.

IX

Слямін, витративши гроші, получені від Гелія, і певний, що вже більше нічого не дістане від нього, відчув жорстокі „турботи сумління“, не знаючи правдивої віри. По черзі Грек або Римлянин, в залежності від зменшення або збільшення своїх фінансів і нагород за хрещення, він тепер відразу пересьвідчився, що вічне спасення в протестанстві.

Він пішов до пана Цорна, якого часто зустрічав в сарацинським домі, і плакав перед ним зо всією жадобою своєї душі і голодом свого гаманця.

На найблизших зборах у Цецілії, пастор зворушуючим голосом переказав сю прегарну новину, бо вона торкала ся навернення не тільки драгомана пана Жамена, але всього його генеальогічного дерева, такого рясного, що Слямін заплутувався між його численними галузками і не міг зрахувати числа найдрібніших листочків, навіть рахуючи їх з помічю дзвінкої монети. Дами почувши таку приемну новину, зраділи до сліз і одностайно заспівали псальом:

Єрусалиме, вихваляй Передвічного!

Сіоне, прослав Його!

Потім почали зберати несподівану жатву і в своїй святій горливості зайшли так далеко, сперечаючись в своїй вірності, що пасторови Цорнови доводилося повторяти:

— Тихо, дорогі сестри! Я благаю, пильнуйте більше порядку в думках і почуттях ваших сердець!

Пані Нікодем призначили роздавати страву, пані Фішер — одіж, пані Сімон — гроші, Цецілії — Біблії; решта дам пропонували свої хати, ліжка, посуд, аж до скромних оздоб з камяного вугля.

Вони занедбали навіть чарки малаги з печіннем, бо до їх святої радості прозелітства примішувало ся горде почуття перемоги над латинянами і схизматиками, разом з задоволенням підняти ся в очах своїх одновірців і далеких жертвователів.

Правду кажучи, про Сляміна з родиною йшла дуже погана слава: підозрілі драгомани, фальшивники старинностей, малярі св. образів, масажисти при публичних лазнях, зводниці, вищипувачки волосся, плачки, мужчини й жінки були варті один другого; але хиба Ісус не відчинив дверей свого царства митникам й розпусним дівчатам. Чи ж можна бути суворійше від його?

Другого дня пастор Цорн власною особою взяв ся за посвяченне Сляміна, навчаючи його догматам катехизису; він не перестав захоплюватись сим адептом, ревність якого до нової віри і жах перед старим поганьством, дали його тему для проповіді і нагоду додати, між иньшим, що „останні будуть першими“ і що служник варт більшого, ніж хазяїн“. В душі він мріяв збити з маляра св. образів лютеранського місіонера.

Одного разу під час жорстокого каяття, Араб признав ся, що займав ся підробленням.

— Се дуже погано; ну, а що ти зробив з своєю роботою?

— Я спродав її в колекцію пана Жамена...

— Підроблене! В колекції пана Жамена є фальшиві предмети. — Від стурбовання пастор впустив окуляри і закрив Євангеліє. — Чи ти мені правду говориш? — Хиба б я почував турботи сумління, як би був безгрішний! Але ж Ісус мене простить, чи так? — Розумієть ся. Але що власне ти підробив? — Глиняну вазу.

— Одну?

— Так, одну... але ні, три... чотири... десять...

І крізь смиренно спущені вії Слямін спостерегає зле сховану радість пастора.

— Для чого ж ти се зробив?

— Щоби заробити грошенят... Мій колишній хазяїн був дуже щедрий і давав дарунок за кожную дрібницю. Ах, се був час

мого добробуту! Але тепер... тепер, вчителю, я не маю ні одного „пара“. Ось, наприклад, сьогодні в ночі моя жінка знову плакала від голоду: — Мовчи, — сказав я їй, — читай Біблію!.. — Вона не заспокоює голоду, — відповіла жінка. — Як, грішнице, — сказав я, — пан Цорн щодня навчає що вона наш вічний хліб і жерело найчистішої води... Чого тобі ще треба? — Ах, — казала вона, — мені більше подобало ся, коли ми були католиками. — Нещасна, чи не хочеш ти примусити мене знов підробляти? — Бог з тобою! Але ти признай ся у всім нашому доброму й багатому вчителю-пасторови, і він, напевно, нагородить твою душу... І пан Цорн справді нагородив душу Сляміна. Коли другого дня Араб відповідав катехизис, пан Цорн сам його перервав:

— Чи не підроблював ти чого-небудь иньшого, опріч глиняних ваз?

— Ні... лише вази... Хліб наш насущний даждь нам днесь і остави нам...

— Чи не підроблював ти відломків кольон? — Ні... та що.. так і кольони також... І остави нам довги наші... — З написами? — З написами... Яко же і ми оставляем должником нашим"... — А ідолів ти не підроблював?.. — І ідолів, і чаші, і амфори... Ах, я великий грішник!

— Аміль! Ну признавай ся у всім; кажи мені всі свої гріхи... Христос тебе простить! Від сього дня теолог став ліценціатом семітської мови. Замість посвячення маляра св. образів в істину, він як поводитир каравани, водив Араба по рухливим піскам його брехні. Задоволений і щедрий сповідач збуджував уяву Араба і побільшував його сьміливість. Тепер Слямін навіть не удавав, що каєть ся в своїх гріхах, він гордив ся ними; він не мізерний фальшивник, він артист! Тепер йшла річ не про кілька дрібничок, а навпаки про всю колекцію. Се він робив розкопи і майже запевняв, що вчений ніколи не відвідував Моавії і не тримав в руках лопати. І в своїй помсті він забував Гелія, втішаючись східною забавою — брехнею.

Катехизис, прозелітство, євангельські навчання і зібрання в Цецілії тепер зовсім не цікавили пастора Цорна. Замкнувшись у себе, він записував фантазмагорії Сляміна, зладжував з них статті для нового номера „Єрихонської Труби“ і цілком був захоплений ними.

В лютеранськiм товариствi сей скандал переважив i iсторiю з Китi, i появленне в друку „Вiдновленне паганiзму“. Боже-вiлле Єрусалимцiв потекло зо всiх бокiв. Кожний давно вже пiдозривав щось недоладне, всi були певнi що то були пiдроблення. Фiшер, Нiкодем, Сiмон i англiканський пастор кинули ся розглядати власних iдолiв, i в розпалi суперечок забули знов одiти iм споднi. До того ж сонце розпалювало всi мозки.

Одначе инодi розпаленi голови прояснювали ся i вони вагали ся вважати Слямiна правим перед таким вченим? Але чи мiг чоловiк, непосв'ячений Богом, володiти незаперечним знанням? Чи не свiдчить його остання книжка, як вiн помиляеть ся? Зараз же пригадували, що один з усею своєю родиною хотiв прилучити ся до протестанства, а другий вiдпав вiд своєї релiгiї i грiшив проти шостої заповiди. Щоб бути справедливими, признавали ся, що докази маляра св'ятих образiв були недосить очевиднi. Постiйно мiняючи свої оповiдання вiн прибiльшував то в один, то в другий бiк, инодi ж притиснутий до стiни, блещучи очима й тремтячи вiд каяття, вiдкидав всi свої брехни, запевняючи, що пiд час розкопiв пана Жамена зручно пiдсунув двi або три фальшивi вази, тiлько для того щоби заробити на пакуваннi й доставi. Але ж всiм вiдомо, що Левантинець не може однаково повторити те саме оповiдання. Се значить iти проти власної природи. Таким робом очевидна брехня Слямiна була признана найпевнiйшим доводом його правдивості, i вага, при участi бакалiйника й пастора, перетягла ся в бiк драгомана.

Одначе не бракувало й великодушности. Замiсь того, щоб обвинувачувати Гелiя, його милували; замiсь того, щоб принизити, його пiдносили. Звернули увагу на його добру волю, вiд-важнiсть i некорисливiсть. Очевидно, вченому було не дуже приємно бути одуреним своїм служником; але, в ґрунтi рiчи, бути одуреним — не злочин. Може, пан Жамен навiть не узнавав сього. I ось над ним уболiвали; вiн задихав ся пiд тягарем милосердя.

Цецiлiя сама керувала нападами. Нещасний був невартий навернення!

Сидячи против його за столом — єдине мiсце, де вони зустрічались — i бачучи його волоссе сивим, вона з жалем думала:

„Бiдний, бiдний, вiн навiть не наважуєть ся заперечати пасторови його статей“.

Але як що Гелій не відповідав на сю літературу, то тільки тому, що кинув до кошика, навіть не переглянувши, число „Єрихонської Труби“. Він знав все, що діяло ся навколо, але не надавав сьому ніякого значіння. Що Слямін справді підробив кілька ваз, які були в його колекції, про се вчений не сперечав ся; одначе, він був певний, що мав иньші предмети, які не побували в руках маляра сьв. образів. Він, розуміть ся не міг занести їх до свого катальогу або вимагати нагороди. До того, Гелій, за виїмком одної серії, щоб вернути видатки по розкопам, завсіди роздавав свої знаходи. Ся справа видавала ся йому новим розцвітом єрусалимського божевіля і він не хотів навіть боронити ся ні пером, ні словами.

Але надійшла зима, а з нею й прощі. Тоді вже не сонце розпалювало всі голови, а дим від фіміяму і подих фанатизму окутували мозки.

Пан Цорн прийняв у себе кількох орієнталістів, блеснув перед ними своїм педантичним насмішкуватим знанням. Він їм видав ся надто вченим для сьвященника і вони величали „паном доктором“. Він уже бачив себе професором семитської мови на якому небудь факультеті і мріяв тоді оженити ся з розвідкою — річ неможлива для пастора. Він помножив свої статті, його нападам не бракувало дотепности, на його звернули увагу, і йому вдалось умістити свої розправи на сторінках „Наукового Вістника“, співробітником якого був і Жамен.

Католики вхопили ся за сю справу з запалом і, головне, з насмішкуватою зичливістю. Пана Жамена ошукано? Се мало правдоподібно. Він був дуже добрий знавець. Крім того, хиба не відомо все, що він робив протягом кількох місяців в Моавії, де весь край майже належав до його, де дякуючи пустим пророкуванням, він втихомирив забобонних бедуїнів? Хиба він не оженив ся колись з жінкою з протестантської громади? Ренегат і блудник хиба він був здатний до гіршого? Протестанти, Жиди, Латиняне й Греки зеднались в спільній ненависти против його. Спокійний сього року Єрусалим не бачив ані одної релігійної свари, яка б забризкала кровю вівтарі.

Слямін став славною особою. По відвідуванню Гробу Господнього туристи бігали відвідати його. Сперечали ся між собою за честь мати його товмачем давали йому на памятку обручки й кинжалі. Один Француз навіть возив його до Парижу;

він їздив фіякром навколо ставу, танцював в „Moulin - Rouge“, фотографував ся. В міру того як він забріхував ся, він сам починав вірити своїй брехні. Він з переконанням захоплював ся собою і щиро жалкував свого колишнього хазяїна, до якого не почував найменшої мстивости. Він вернув ся до Єрусалиму з повними кишнями свого модного вбрання і потопив в Середземнім морі своє удаване каяття і намір прилучити ся до протестанства з усією родиною.

Се примусило декого задуматись, а пан Фішер насьмілив ся скромно зауважити, що трохи поспішили з висновками, але лихо вже було зроблено.

В Європі сполошили ся; музеї й факультети захвилювались. Моавійське питання ще раз стало предметом суперечок і полеміки. Воно мало і завзятих прихильників і лютих ворогів. Те що одні вважали незаперечно автентичним, на думку иньших було очевидно неправдоподібне. Не могли зрозуміти мовчання Гелія Жамена, він же не розумів, як можна сумнівати ся.

Приятелі писали йому: „Приїзжайте, поясніть, бороніть ся, нарешті!“

Він приїхав і заявив: „Мені нема чого пояснювати й боронитись. Про мої розкопи можно прочитати в кожній бібліотеці, де заховують ся мої статті й тези. Поганець, що колись служив у мене і увільнений тепер, претендує, що заповнив музеї своїми підробками. Се можливо було б як би Моавія замість храмів мала самі фабрики, замість диких кочових бедуїнів — вмілих фахових робочих. Чому ви не хочете їх відшукати? Я не конфіскував Арабії, вона належить до тих, хто має відвагу ризикувати життем. Візьміть приклад з мене, поїдьте туди. Замість того, щоб дискутувати тут, з склянкою сьвіжої води на столі і головою в тіні, їдьте терпіти спрагу, наражаючись на соняшні вдари, пропасниці, зустрічи з зміями, хижими звірами, серед пісків і зради! Хиба ваша погоня за істиною менша від бажання комфорту? Хиба любов до таємниць давности не переходить за поріг ваших дверей? Зробіть як я: пожертвуйте молодістю, спокоєм, гаманцем і здоровлем. Гляньте, пайове, мені сорок років, а я весь сивий; я мріяв про спокій, а мое життя було вічним хвилюванням; я мав маєток, тепер я бідний. Почувши, якими підозріннями мене осипано, я запитував себе: чи не лишила пустиня в глибині мого мозку всі свої самуми й міражі? І він відіхав до Сіону.

Його бажання сповнили і послали дві групи, щоби дізнатись про все на місці.

Перша оселила ся з комфортом в найкращім отелі і обмежилась збиранням всяких балакань про моавійські розкопи і Гелія Жамена. З їх протоколів виходило що колекції фальшиві що фабрики фальшивих старичностей де небудь є, але тільки невідомо, де саме.

Друга група перейшла Йордан, маючи багато зброї, шатрів, харчів і фотографічних апаратів. Гелій пропонував себе за провідника, але йому відмовлено, підозріваючи його в змові з бедуїнами. Воліли Сляміна. За кілька тижнів караван повернув ся, зрадецьки обворований, змучений, знесилений пропасницями і недостатками, не дійшовши до місця розкопів. Присягали ся, що в такій країні, де є тільки пісок, сонце, розбійники і хижі звіри, треба назавсіди зрехти ся думки знайти фабрику ідолів.

Моавійське питання вважало ся вичерпаним. Де-які музеї поховали свої колекції, иньші лишили їх. „Науковий Вістник“ просив пана Жамена залишити співробітництво, тоді як „Географічне Товариство“ навпаки, на знак свого поважання хотіло доручити вченому дослідження Палестини.

Але Гелій був дуже прибитий. Повернувшись до старого, порожнього кварталу, в свою хату на горі, він віддав ся спокою, самітний в башті з слонової кости, не цікавлячись більше ніякими чутками, не відповідаючи на напади, розкривши свою душу для журби, яка підіймала ся в його відчинені двері з „Пути Скорботи“.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА.

I.

Настав грудень. Ще в осени Сіону віддано до монахинь „Святого Серця“ в Бейрут. Цецілія не наважила ся стати на перешкоді сьому; змучене обличче чоловіка і постійне мовчання його лякали її.

В великім сарацинськім домі не давали більше милостини з того часу, як пастор перестав відвідувати його; Цецілія блукала, зітхаючи, наче в тюрмі, з неспокойною душею і зорами горі. У останню неділю перед Різдом вона поїхала до Фішерів у Вифлеем, щоби гідно приготуватись до народження нашого Спасителя: без ялинки, свічок і псалмів вона не могла собі

уявити ні Різдва, ні „зміцнити свого серця“, як написано у св. Павла. Все се повинно бути сього вечора в кожного християнина, коли сам Господь сходить з неба в образі дитини. В широкому синім фартусі, Цецілія сиділа біля столу, на яким стояв в діжці з червонавою землею невеличкий зморщений кедр, принесений паном Фішером і його сиротами з Гебронського гаю. Вона золотила горіхи і срібнила помаранчі; вмочивши їх в чашку з яєчними білками, вона качала по металевому листі і обережно притискала блискучий порох своєю хусткою. Золото й срібло липнуло до її тонких пальців. Кілька кедрових голок упало на її русяве волосся, і вона здавала ся молодшою і спокійнішою, як в ті дні, коли під наметом пасіфлори плела тернові вінки. Поруч неї пастор Цорн, який обернув ся в „маленьку дитину“, вирізував зірочки і наклеював паперові флаги. Іноді лікти їх стикали ся; вони, всьміхаючись, відсовувались і дальше робили свою працю. — Я не маю більше помаранчів, спочину трохи, — сказала Цецілія. — Ах, як гарно пахне Різдво і Шварцвальд! Я бачу себе в домі сьвященика! І закинувши голову на спинку стільця, вона з втіхою вдихала пахощі салі.

— Се від мого пирога, дитино моя, — відповіла пані Фішер, задихаючись, з блискучим обличчям, замішуючи в мисці деревляною ложкою якесь брунатне тісто. — Ну, я більше не можу, і так гарно! Діти мої, як ви хочете замісити ваші бажання в тісто, то можете! Тобі, Цеціліє, першій! Пані Жамен злегка почервоніла, трохи помісила і передала ложку своєму сусіді. Їх пальці стикнулись, і обидва здригнули ся.

— Ах, ви! Що ховати, — ми все одно пізнаємо ваші бажання! — кричав пан Фішер, стоячи у горі драбини, де він силкував ся умістити непокірного ангела на вершечку дерева.

— Ніколи в світі! Се знищить всі чари, — сказала Амелія, — я зараз піду пекти пиріг і запечу ваші бажання. Наші сирітки швидко прийдуть. Уявляю, як вони будуть задоволені!

— Без сумніву... Але до чорта, скільки сей пустунчик-ангел завдає мені клопоту... Його неможливо повісити рівно... ноги до гори, крила вниз... Хиба так пристало небесному посланцеві! — і пан Фішер сьміяв ся своїм трохи грубим, але добродушним сьміхом.

— Того року Сіона допомогала мені; вона була зграбна, як малпа. Бідолашна! Не знаю чому, але сььогодні я все думаю

про неї. Цікаво, чи зраділа вона, коли одержала нашу посилку? Вона тобі не писала, Цеціліє?..

— Моя дочка мені ніколи не пише; вона листується тільки з батьком. Він навіть не завжди показує мені її листи... Заспокойтесь, вона про нас і не згадує.

— Ось як! Але сей янгол... Чорт його знає, що з ним! І незграбним рухом пан Фішер скинув довге золоте пасмо, що оздоблювало кедр, і воно почепила ся на плечах Цецілії і пастора.

— Не ворухіть ся, діти, тільки не ворухіть ся, інакше ви роздерете мое пасмо... Та подивись же на них, Амеліє... Справді, можна подумати, що вони створені один для другого... Ах, мої бідні, коли я згадаю, як ви могли-б бути щасливі в се чудове сьвято Різдва!.. Але моя радість зіпсована й неповна, а на серці важкий гніт, наче я зів'ї всі медові пироги, що приготувала жінка... Бачиш, Цеціліє, я не знаю, чи тобі треба лишити ся, чи покинути його? Йому закидають багато, але в істоті він не лихий. Він любив тебе, ти сьому не можеш заперечити... ах, дуже любив... Я памятаю той день, коли...

— Досить, Фішер, мовчи! Ти швидко почнеш робити як твій янгол, — скрикнула Амелія, випростуючи свою зморщену як у пелікана шию і вдаряючи його по литках деревляною ложкою. — Ти добре знаєш, що пути Господні не довідомі і що кожний день несе свої турботи...

— Так, ти маєш рацію! Ну швидче, наші сироти з нетерпливістю чекають.

Місіонер зліз з драбини. Цецілія нахилилась, щоб підняти горіх, що впав з столу. Пасмо з блискучого паперу роздерло ся, і його кінці валялись на підлозі. — Ах, яке душне повітря! — сказав пастор Цорн.

Він пішов відчинити вікно.

— Так, дуже душне... мені голова розболілась... я почуваю пропасницю... додала пані Жамен, проводячи рукою по чолі.

— Нічого, дитинко, я зараз тобі дам ложечку хини... І пан Фішер поплескав її по щоці.

Коли пастор повернув ся на своє місце, різдвяне повітря вийшло в відчинене вікно. Цецілія кінцем свого синього фартуха обтирала золото, що прилипло до її пальців.

II.

Гелію тяжко було самому в опустілім домі на передодні Різдва і він поїхав до своїх приятелів в Танкредію.

Була чудова тепла ніч, небо так визоріло, що повітре видавало ся плином, в якім плавали зірки.

В збройовній салі Гелій кинув ся на подорожне ліжко. Панцери, розвішані на кольонах, і щити на стінах блищали, дякуючи сьвітлу, що проникало крізь півокруглі вікна і грало на чорних мармурових плитах салі з білими мальтійськими хрестами. При тремтячім блиманні зірок граф Іблін чистив металеву зброю своїх предків, а лікар д'Аменже, непорушний, як привид, лежачи на канапі, втішав ся раюваннем серед зеленого диму. Здалека, як раз против Гелія, Єрусалим, затягнений туманом, невиразно маячив на сріблястім фоні неба, наче малюнок у молитвеннику. Вифлеємський шлях, що йшов у підножа замка, оживляв ся; йшла юрба. Можна було виразно відрізнити плесканне сандалій прочан і мірні кроки турецьких салдатів. Тріск чоток заглушав ся брязкотіннем багнетів, а команда змішувала ся з наказами ватажка процесій. Співи, укупі з гірким запахом кадил, проникали до салі.

— Хвала в вишніх Богу і на землі мир!

Гелію стало гірко на серці.

— Хиба-ж се не іронія? Вони славлять мир, ідучи під конвою мусульманських салдатів, які в церкві повинні перешкодити братовбивству во ім'я хреста. Ах, Христе, Христе, як хибно вияснюєть ся твоя божественна ідея, навіть тут, на місці твого страждання! А одначе такого ж самого незрівняного вечера янголи провістили пастухам, які пасли отари, що на сій рівнині небесна благість зійшла на землю... Від того дня культи може й змінили ся, але серця лишились незаймані. Хто проповідує релігію, проповідує ненависть і нетолерантність; і як колись навколо вітарів Іагве або Ваала приносили ся людські жертви, так і тепер вбивають один другого біблійними текстами і душать думки певнійше, ніж мертвою петлею. Ах, чи швидко настане щаслива доба, коли справжньою релігією буде признана та, в якій всі вони зеднають ся єдиною думкою: „добрість“ і єдиною доктріною: „любов“.

— ... мир, в чловѣцех благоволеніє, — доніс ся з улиці голос соліста.

— І я був колись людиною зичливою, — зітхнув Гелій. Я бажав тільки того, що мені здавалося кращим, в чім я бачив істину, і все таки не знайшов спокою. Одні жалують мене, другі погорджують мною, жінка зріклася, примусивши розлучитися з дочкою, і навіть в праці — я не знахожу більше втіхи!

Богемон впустив з рук зброю, яка загреміла сталювою лукою, і заходив по салі. Потім він раптом зупинився перед Гелієм і уважно розглядав осяєне зоряним сявом обличчя, зблідле, змучене, майже прозоре, подібне до алябастрової урни, в якій вмістилися всі людські страждання.

— Ах, мій бідний друже, вони вас розпинають! Всі ці фарисеї, книжники і лицеміри змовилися, щоби розпяти вас. Слямін — Юда, а пастор — Пілат! Горе, чому ми живемо не в лицарські часи! Тоді я увільнив би вас з їх рук і пригвоздив би поганців до кольон моєї збройової салі. Але де знайти тепер хоробрих і великодушних паладинів, лицарів Франції і Гробу Господнього, які поривались сюди вмерати за ідею?

Він знов заходив. Настало мовчання.

Процесія і військовий ескорт давно пройшли; з улиці доносилися тільки бистрі кроки тих, що забарились, і повільні відсталих.

Сумний запах мірри ще витав по салі. Лицар підійшов до вікна, і спершись на лутку, любувався легендарним містом, залитим сявом зірок.

Єрусалим, який маячив в півокруглім вікні, був схожий на прозорий малюнок, наклеєний на скло. В долині все поринало в тиші, а навкруги розходився запах, не той містичний, гіркий, а солодкий і млосний. Крокуси і лілії, які вирости на червоनावій землі єфратських лук, сеї ночі посилали пахощі зіркам.

Нагло коло брами розляглися бистрі вдари молота.

— Хто там? — скрикнув граф, виходячи на балкон.

— Лікаря, лікаря! — Куди? — В Вифлеєм, до пастора.

В мент Гелій опинився поруч з Богемоном. — З ким нещасте? запитав він з невиразним передчуттям. — З дружиною пана Жамена. — З моєю жінкою!.. Швидче, д'Аменже, швидче! І він зараз же скочив на коня, що стояв на подвірі. Цецілія захорувала, вмирає... може вже вмерла. Мстивість зникла, всі страждання забуті, і яскраві, наче блискавка в темряві ночі, хвилини щастя повстали в його пам'яті.

— Кохана! Кохана!

І з жаром, який розпалив його кров, всі назвиська давньої любови почали зривати ся з його уст.

У Фішерів його не чекали, послали по найблизшого лікаря, але не вважали потрібним упередити мужа.

— Моя жінка! Моя жінка!..

І штовхаючи присутних, він кинув ся до одного з ліжок в спальні Фішерів.

Очевидно, Цецілію покладено на швидку, її сукня валяла ся на долівці, горсет кинуту на залізну перечку, а одна панчоха, яка мала ще ніжні, округлі форми ноги, висіла на солом'яній рамці з біблійними текстами.

— Що з тобою, моя дорога, що з тобою? Цецілія відповіла стогнаннями і конвульсіями, а її руки, схрещені як для молитви, конвульсійно стискали ся, від чого ліжко тремтіло.

— Боже мій!.. Цеціліє!..

І він з жахом бачив, як її обличчя хутко чорніло, а холодний піт виступав між її ясним волоссям. — Вона отруїлась; через мене вона себе вбила!.. І ошалівши від турбот сумління, він припав обличчям до узголов'я ліжка.

— Вона не отруювала ся... ось сей нещасний замість хини дав їй арсеніку, — сказав лікар, переступаючи поріг спальні. — Відійдіть, я огляну її.

Гелій підвів ся і побачив Фішера, зовсім вбитого на стільці; він стогнав:

— Господи, Господи, змилуй ся, змилуй ся! Біля його на вколішках, обхопивши одною рукою його стан, другою втираючи сльози, наче маленькій дитині, стояла Амелія.

— Ах, бідний старий, бідний старий, не плач! Ісус прийде до нас на поміч!.. Ісус спасе її! Ах, і чому ти не надів окулярів!

Тепер Гелій все зрозумів: місіонер знов помилив ся. Він згадав першу візиту до Вифлеєма, шлюбну подорож до Ливану, де він пізнав про своє відлучення від церкви, і що власне в сім домі зруйнувало ся їх щастя. І з гірким жалем він думав:

„Ах, чому я не вмер тоді, чом не отруїв ся? Цецілія мене ще любила і певно оплакувала б.“

Д'Аменже доторкнув ся до його плеча.

— По мене пришли дуже пізно... Мені тут нема що робити... Я відхожу...

— Ні, ні, докторе, се неможливо! Я не пущу вас... Урятуйте урятуйте її!.. Я маю так багато сказати їй... так багато... І він учіпив ся за лікаря.

— Тоді швидче...

— Будьте ласкаві, підіть всі... перед усім се моя жінка.

І він знов припав до узголю, поки д'Аменже випроваджував всіх.

Цецілія лежала спокійно, вже майже мертва, і здавало ся наче вона заснула.

Вмерти! Цецілія може вмерти, не помирившись з ним. Вони розлучать ся назавжди як вороги. А всі сі роки, прожиті вкупі, любовні ночі, щасливі дні, хиба вони нічого не значать? Невже все се безповоротно знищено дрібними сварками, релігійними і догматичними суперечками?

Цеціліє, моя кохана жінко, моя дорога, чи ти чуєш мене?.. Скажи, що ти мене любила!.. Скажи, що ти не забула нашого кохання!.. Подумай про Сіону, подумай про моє горе...

І він покривав поцілунками і сльозами схрещені руки Цецілії. Все тіло хорої затремтіло, але обличче з закритими повіками було непорушне. Тоді в серці Гелія теж щось закрилось; сльози висхли, і він нічого не знайшов сказати їй. Він дивив ся навкруги. Потинковані стіни, вікна з кратами, рамки з кольорової соломи, два залізні ліжка з шпитальними ковдрами паралізували його стурбованне, і злиденна обстановка видавала ся йому гіршою смерті. Він знов побачив панчоку, яка втратила вже форму, над біблійним текстом, і Гелій механічно прочитав: „Вони будуть, як два голуба в обителі Господній.“

Він знов побачив Фішерів, сьмішних і нужденних... але принаймні вони ділили і горе і радість і не розлучали ся. Він їм заздів...

— Молитва... пастор, ялинка... — марила Цецілія. Гелій відчинив двері. Увійшов пастор, вбраний в тогу. Він був блідий; Євангеліє злегка тремтіло в його руках.

Принесли стіл з різдвяним кедром, на яким запалили всі сьвічки. Погано припяте золоте паперове пасмо знов упало, і обидва його кінці волочили ся по підлозі.

Запах меду, помаранчів і смоли наповняв всю хату.

Засмучені Фішери і здивовані сироти стовпили ся навкруги. Схилившись над вмераючою і простягнувши до неї руки, пастор читав молитву.

Потім всі присутні підвели очі до ялинки і засьпівали гимн Різдву і Відродженню. Обкладена подушками Цецілія уважно дивилася на янгола, розвинені крила якого торкалися низької стелі. Вогники сьвічок і блиск оздоб відсьвічувались в її скляних очах; здавалося, вона все забула: і чоловіка й дочку і пастора, все, що було близьке її серцю, все що зникає перед таємним і чистим раюванням, що проникало в неї з наївними словами псалма і одноманітною мелодією гимна. Потім, поволі, з легким тремтінням повік, її очі закрились, тіло витяглося і вона відійшла в кращий сьвіт, поки тяглися співи.

Гелій розглядав пані Фішер, яку мав за нужденну і яка тепер стояла перед ним велична в своїм горі, поруч неї стояв бідний місіонер, людська розпука якого зливалася з певністю в небесне пробачення; навіть пастор перемагав своє горе, щоб хвалити народженне божественної дитини.

І Гелій запитував себе: „В чім таємниця їх сили? В уміркованні їх духа чи в певности своєї правости? Їм не треба ні храмів, ні уборів, ні диму кадила, ні музики органа. Вони вирощують свої серця, не ставаючи на вколішки, і може, вони справді міцні, коли служать Христови, який сказав самаритянці: „служити духом і істиною.“

І, знов обхоплений одчаєм, Гелій з риданням припав до трупу своєї жінки.

— О, Цеціліє, Цеціліє, як би ти зуміла полюбити мене, я б теж виріс духом і істиною і не був би чужим при твоїй агонії!

Йому не хотілось лишити її тут і він хотів зараз же забрати її, щоб побути на самоті.

Цецілію покладено на носі і накрито білим простиралом. Араби-носії понесли небіжку; Гелій слідував позаду. Утреня кінчалася. Тисячі вірних виходили з ясель, повертаючись до Єрусалиму. На паперті і улицах був такий натовп, що довелося вжити війська.

Місяць яскраво сьвітив; але все ж таки були запалені смолоскипи, які осявали юрбу фантастичним блиском. Яничари не були в спроможності стукати алебардами по вкритім народом бруку, і шалено розмахували ними над головами юрби з криком: — Дорогу, дорогу єрусалимському патріархови! — Дорогу французькому консулови!.. — Дорогу кіпрському біскупови!.. — Дорогу коптському архимандритови!..

І процесії йшли одна за другою, блещучи золотом і дорогоцінним камінням. Патериці, мітри, тіяри штовхались і буркотіли один на другого серед салдатських багнетів і прапорів прочан. Се був швидче нахід варварів, ніж релігійні процесії, і мешканці дивилися на них, вмостившись на дахах, попереду забарикадувавши двері й вікна, наче під час братовбийчої різанини.

Ніхто не уступався з дороги перед скромними ношами без оздоб і зброї, а коли два прочанини — суперники мало їх не перевернули, носії почали кричати: — Дорогу! Дорогу смерти!

Смерть? Хто говорить про смерть в сю щасливу Різдвяну ніч? І процесії зупинялися; хрести схилялися над небіжкою, туристи тулилися до стін.

— Дорогу смерти! — І ноші пропущено.

Багато монахів пізнали ренегата, але з поважання до смерти прокльони захолюли на їх устах і ненависть змякшувалася в їх зорах.

Процесії зедналися знов, співи співалися далі, кадила задимили, і скромна похоронна процесія посувалася серед диму сьвічок і мірри, між абісінськими сьвящениками, подібними до біблійних царів, галилейськими жінками, що нагадували мадон, і сивобородими старцями, що видавалися чарівниками.

— Слава в вишніх Богу і на землі мир!

Мир віродився і в серці Гелія, мир легкий, як повітря, ясний, зітканий з зоряного пилу, і в його душі зазвучали голоси серафимів:

— І на землі мир, і на землі мир!

Коли вийшли з міста, щоб не зробити закруту, носії зійшли з шляху і попрямували полями, де, як колись давно, пастухи пасли свої отари. Гелій йшов по мягкій червоновій землі, топчучи асфоделі і вифлеємські астри. Здалека ще доносилося „кіріє елеїсон“ і „алилуя“ прочан і над головами юрби, крізь блакитнавий димок ладану можна було розглядіти срібні алебарди, золоті мітри і патериці з дорогоцінним камінням.

Коли увійшли в село, навколо похоронної процесії запанувала тиша.

Розмиловані теплом, запашною нічю, арабські носії забули, що несли небіжку, і заспівали під такт колісання ноші:

Дайте прекрасній спочити.

Справді, мої сестри,

Дайте спочити тій,
Якій так хочеть ся спати.

Тоді Гелію здавалось, що Цецілія не вмерла, що вона була тільки обхоплена чарівним сном, який зменшував земне горе споминами щастя й любови. Ті ж самі чари обхопили його, і йому здавало ся, що можуть ще повернути ся минулі дні.

Він бачив Цецілію під шпитальним наметом; сонце грає на її пальцях, а в очах сяє щось небесне; вона плете тернові вінці, він прибиває до них хрести; між їх головами тремтить галузка пасіфльори, а віддалік бренить маленька бедуїнська сопілка і змушує тріпотіти серця їх незазнаним почуттем... Потім галилейські поля... Вони ідуть серед жита й квіток... Від коней розходить ся запашне дихання... Її амазонка ясного шовку пливе по ячмінному полю... Блакитна вуаль розвіваєть ся в тихім повітрі, як привітний димок, який запрошує до спочинку...

Він згадав її на Тиверіядським озері, осяєну надзвичайним сяєвом, з обличчем уважним і лагідним; потім в Бальбеці, коли спирала ся на його руку боязка й тремтяча... В Ливані, коли вона їхала верхи, нагадуючи собою сирійську принцесу, в Біблосі, де лежала обличчем в гору, серед квіток, купаючи свої довгі золоті коси в сьвященнім жерелі... Пригадав день хрестин Сіони... Цецілія сидить на верхіві горбочка, під столітнім кедром, голки якого вкривають її золоте волоссе і сіру сукню. Біля воріт вірменського монастиря горить лампада перед Розпяттем, і молоденький грецький послух дивить ся на їх... Його повні, червоні губи говорять про жадобу життя, а очі блищать, як лампади любови. По тім... ніщо...

Дайте прекрасній спочити... знов заспівали носії.

Чари щезли. Цецілія вихопилась з його обіймів і впала в труну...

„Так,— думав Гелій,— дайте їй спочити, вона вмерла“... І все таки його думки уперто продовжали блукати шляхом споминів. Нема... нічого... Захват його почуття ослабнув, серце його розбито, любов, що розцвіла на поганській землі, завяла під тінню хреста і зледеніла коло могили. На горячий заклик його душі, на благання його розпаленого тіла вона відповіла побожними словами.

Чи міг він гнівати ся на неї за се? Чи не пережив він весь тягар сеї помилки? Чому він тоді не відіхав, коли відчув небезпеку, що росла навколо його? Чому він примусив її лишити

ся в сім сумнім і пишнім місті, яке стримувало її любовні захвати і запалювало його думки і бажання життя? Чому він не повернув ся до Ливану або до Франції, поки ще не було пізно? Хиба ж не через чуже кохання й поганські чари? Що причарувало його: Астарот, Моавія чи просто Істар? Чи не повинен він був пожертвувати своєю славою вченого (о! яка дурниця!) для спокою домашнього огнища, своєю пристрастю до авантур для подружних обов'язків?

Може він не досить уважав на неї? Хто знає? Вона плакала, так само як і він, від самоти, нудьги, розчарування, протягаючи руки до иншого кохання. Почувати, вірити й любити так — хиба се злочин? Він докоряв їй, що їй бракує зрозуміння й пристрасти. Але сам він скільки разів жахав її своїм пристрасним захватом, скільки разів ображав її переконання, почуття, звичаї, віру, яку вона мала від иншої раси, на жаль, інстинктивно ворожої його расі. Отже, обидва вони страждали цілком однаково, не маючи спромоги зменшити свій тягар, поділити ся горем.

— Прости мене, Цеціліє, прости, і най земля буде тобі пером!..

На біле простирало нош Гелій кинув кілька галузок крокуса і вифлеємських астр. Над ними, в блідім сьвітланку блищав Єрусалим, як химеричне місто мира й милосердя.

III.

Після похорону на протестанським кладовищу, яке сього разу було геть усе оздоблене анемонами і асфоделями, — Гелій поїхав по дочку. Для них почало ся нове життя в старім сарацинським домі, в високім мертвім місті. Від Цецілії нічого не лишило ся. Плетення, Біблії, євангельські тексти Гелій замкнув в кімнатах небіжки, в першій поверсі, лишивши для себе і для Сіони тільки тераси, де вони в мріях сиділи вечерами, і будуар мушарабіса, де вони дрімали в день.

Хутко оселя прибрала свій давній вигляд. Журавельник, васильки і розмарин цьвіли на терасі. Поруча сходів були оздоблені ясьминами, а на широкім подвірі, по яким ніхто не ходив, розросли ся різні виткі рослини, вкриваючи своїми галузками потинковані стіни й плити.

Ніколи ще весна не наставала так рано. Навіть сіроватий Сіон неначе помолодшав; так само молодий вигляд преобразив

Гелія, який з ніжною мелянхолією запитував себе, яким робом створінне, яке так багато займало місця в його житті, могло в кілька день щезнути з його серця?

Здавало ся, що небіжка забрала з собою всі неприємности й горе. Покій сьвятої ночі дав йому заспокоєнне і він не почував тепер ні пригнічення душі, ні переслідування розуму, ні тягара клімату на плечах. І під білим волоссем його обличче сяло спокоем забутого горя.

Головнійше від усього було те, що хтось його любив, розумів, був дзеркалом його думок і тремтячою арфою його почуття. Вся його любов, так довго стримана, вся його пристрасть зосереджувалась в глибині його серця; він переніс на 12-літню дочку, всі свої надії, змякшені і очищені скритим жалем, що він так пізно оцінив все, що мав в ній.

Більше вони не розлучали ся. Вони не знали, що діяло ся на сьвітї. Вона не ходила ні до школи, ні до церкви. Батько вчив її життю, приучуючи чарувати ся всім не довговічним. Він вчив її, що на сьвітї існує тільки одна крихка річ — наше тіло, один жебрак — наш розум.

Часто з ранку вони виходили тримаючись за руки, вона в чорній сукні, він з креповою стяжкою на білім плащі до Яфської брами, на зустріч весні. Вона йшла з вифлеємських лук, з садів Соломона, Требінтської долини, ся дика, коротка ефраїмська і юдейська весна; вона зявляла ся на головах біблійних дїв і спинах патріархальних ослиць. На площі, за міськими стїнами, блещучи росою, в рожевім туманї зорі, вона чекала, поки її впустять до міста. Нарешті турецькі салдати розчиняли залїзну браму; жінки проходили з вигнутим станом, випуклими грудями, всьміхаючись з за квіток і кидаючи салдатам мимохідь замісь платні пахучі квітки. Від міської стїни аж до перехрещення улиці Давида і Християнської шумливо бігла суцїльна квітчаста ріка, живий сад, надзвичайно ріжнобарвний який хвилював ся в такт ходи жінок і то блищав в промінях сонця, то поринав в тїнь під аркадами. Потім квітчасті декорації спускали ся нижче. Араби присїли на почїпках вздовж стїни коло своїх пахучих кошиків і гандлювали квітками. Весь Єрусалим змагав ся купити весну, оздоблену квітками. І далї все квітки й квітки! Тепер черга за ослятками. Вони зникають під дорогами, прикрашеними шовком; вони так

наладовані рожами, що дістають їх зубами, трошки повернувши голову.

Гелій і Сіона забрали з собою досить, щоби засипати терасу. Іноді вони ходили до Могребінської брами, самої скромної і самої низької. Товар не міг проходити нею, але жінки з околиць приносили в міхах воду з Сіоламського жерела або в амфорах козине молоко. Вони йшли з високо піднятою головою, з диким блиском очей, вимахуючи рукавами. Від їх блакитних убрень пахло козами і материнкою.

Побачивши їх Гелій відчув як прокидають ся спомини, що дрімали в його душі.

Але Сіоні більш подобало ся блукати в таємничих присмерках базарю; східна уява наповняла її головку легендами. Коли вона ступала по міцно пробитій землі, не чуючи власних кроків, здавало ся їй, що йде розстеленим футром. Іноді темно-рожеві проміння сонця крізь отвори осявали перехожих, які видавали ся їй то блискучими янголами, то демонами, що зникали у тьмі.

На ліво й на право містили ся крамнички, як звірині берлоги, що поринали в блакитнавім сутінку, повні чорних дивоглядів. В робітні фарб'яра совались людюїди, покрівавлені, і варили в діжках щось м'яке, роздуте наче дитячі трупи. Сі трупи, що лежали поруч, буркотіли і випускали з себе струмочки пари, які вили ся наче змійки, а чортятки з дуже білими зубами розливали якийсь адський напій і носили на долоньках горяче вуголле. Далі, з блискучим оком привязаним до чола, Вулькани спаювали ляпми, гострили кинжалі, оброблювали залізо і виковували на ручні; а в парфюмерії мужчини в воскових машкарах роздавали жінкам в покривалах чарівне корінне й зілле.

Боязко, але в надзвичайнім захваті Сіона ласкаво тулила ся до батька, який втішав ся невинною радістю її уяви. Майже завжди вони доходили до мильного млина в узькій заулку, де як в вязниці старий сліпий верблюд крутив ся навколо хреста. Сіона тремтіла від жалости до бідного звіра, а Гелій випроставшись, з задуманим зором казав собі: „Хрест, який я носив, уже не ранить мене“.

Вони вертали ся до дому ясними і спокійними улицями, що йшли у гору сходами, наче до неба. Ні квіток, ні жінок не

було на базарі; на землі валялися потоптані пелюстки, і Єрусалим ліниво засипляв о півдні, серед дихання весни.

Настало літо. Гелій знов взяв ся за свої книги, а Сіона стала його секретарем. І він вчив її історії народів, життєвої філософії, Євангелію любови і душевного суму, з яких складається велич людини. Часто Сіона не розуміла справжнього значіння слів, але любила чари його захопленого голоса і гучного ритма фраз. Тоді, схвильована невідомими вражіннями, які він в ній збуджував, вона здригала ся всим тілом і кидала ся з вохкими очима батькови на шию:

— Дорогий таточку, ти не знаєш як я тебе люблю! Обіцяй, що ми ніколи не розлучимо ся... — Ніколи, моя дорога! Ти мені уратувала жите... Без тебе твій батько вмер би від горя. — Ти зовсім щасливий тепер, татуню! — О, так, і не бажаю нічого більше!

Вона плакала від радости, а він гойдав її на руках і любував ся білявою головкою з тонкими рисами обличчя, дуже похожего на Цецілію.

Він думав: — Ах, коли вона має обличчя Цецілії, чому не має її серця? Життє було б для неї більш легке! Бідна дитинка, вона має мою мрійну душу, і я бачу в ній завязки будучого страждання. І забуваючи власні нещастя, він бачив ті, що чекали його дочку.

IV.

По троку Гелій втертя веселість, яка було вернула ся до його. Все лихо, заподіяне Цецілією, яке, здавало ся вмерло разом з нею, відродило ся в непереможнім смутку, який мучив його, як повільна затяжна хвороба.

Навіть Сіона не могла його розважити, і їх гулянки по Єрусалиму були йому болісні, бо викликали тяжкі спомини. Тільки вечорами на терасі він знаходив спокій і забуттє. Простягнувшись на килимі, він курив своє „наргіле“, а Сіона сиділа поруч, обнявши його руками. В тиші вони розглядали місто і любували ся зірками. Єрусалим поринав в надзвичайній біли, і в сім подвійнім спокої неба й землі Гелій почував, як все в нім слабшало: сумлінне, втома життєм і марні бажання любови. Йому здавало ся, що одна половина його істоти одірвалась

і важко падала в безодню Голгофи, а друга вільна на завжди від турбот, летіла до зірок. Він згадував агу, який так спокійно засипляв на сій самій терасі серед квіток і пахощів, і думав: „Вмерти, вмерти б так в безтурботнім вечернім спокою“. Але коли дактилева пальма Соломона хитала ся з металевим шумом, коли арабійський вітрець доторкав ся до обличча Гелія і розвівав його бурнус, тоді в хаосі марев спомини про Моавію пробігали перед його очима.

Сіона, наче вгадуючи батьківську тугу, казала: „Тату, я бачу гори Моавії; підем в пустиню“... І він їй відповідав: „Так, правда, підем звідси! Тут ми бідні, там будемо багаті. Я куплю тобі гарну „сімару“, коральови оздоби на волоссе і золоті обручки в вуха. У нас будуть отари; ти збератимеш верблужу вовну, яка лишаєть ся на чагарниках в виді гарних русявих кучерів і ми слухатимемо сьпіви очерету; ти мене будеш поїти з своїх пригорщів і вийдеш заміж за красуня-бедуїна, який забере тебе місячної ночі і посадивши перед собою на сідло, швидко привезе до свого запашного шатра. Так, правда, підем звідси; покинемо сей сьвіт і се місто; відречем ся від науки, істини, усьпіху, коли тут немає щастя. Вернем ся до природи! Будемо мати прості бажання і спокійні душі!“ І вони малювали ріжні пляни; балачкою з дочкою Гелій вгамовував свою тугу.

В ранці вона йому казала: Ну, що ж батьку, ми сььогодні продамо дім? Ти ж знаєш, що ми йдемо в пустиню.

Але тепер, коли треба було наважити ся, його опановувала втома, відвага зникала перед пригодами, які його чекали; до того ж якесь невиразне почуте втримувало його, тягло назад і назавжди приковувало до Сіону.

Одного разу по півдні, на передодні Велькодня, коли в Єрусалимі було повно прочан, Сіона просила пустити її з Вифлеємлянкою на сьвято „Сьвятого Огню“, якого ще ніколи не бачила. Як тільки дочка пішла, Гелій пожалував, що пустив її, бо ся церемонія грецької церкви, яку уставлено в III віці, хоч і дуже ефектовна, але зазначаєть ся дуже свобідною візантійською обрядністю. З самого ранку всі православні: Росіяне, Вірмени, Копти, Болгари, Серби, Сирійці, безладною юрбою поривають ся під склепіння базілики до Гробу Господнього, з свічками о 33 галузках — роки Христа. Там, тиснучи й штовхаючи один одного, обливаючись потом, що заражав повітре, вони

чекають забобонні і екзальтовані появи божественної іскри, що сходила до самого Гробу Господнього. Потім, в надзвичайнім захваті, вони, як звіри кидають ся до отвіру, крізь який „єпископ огню“ передає небесне полум'я, і одержавши його, ошалілі поривають ся до виходу, щоб швидче занести до дому божеське світло, від якого тепер будуть запалюватись всі ляпади перед образами. Крім сього чистого й глибокого символа — вічного світла, що виходить з могили, — вогню надають і иньші прикмети і там відбувають ся иньші церемонії, які нагадують давні сатурналії і самий поганий „агап“ Манихеян. Серед вогників, парування і шуму дикої марячої юрби, після незвичайних поклонів і поцілунків, неплодні жінки стають плодючими, а чоловіки вилічують ся від своїх недугів.

Сього вечора Сіона не прийшла посидіти з батьком на терасі. Він покликав її, але не дістав жадної відповіді. Стурбований, він пішов її шукати. Довго не знаходив, але нарешті побачив її в коморі, де вона лежала обличчям вниз, між двома глечиками з оливками, коло невеличкого вікна з кратами, крізь яке дивив ся місяць.

— Що ти робиш тут? Чому не відповідаєш, коли я тебе кличу? — запитав він, присівши коло неї. Але вона мовчки відвернула ся з видимою відразою. — Та що ж з тобою, моя дорога? Ти лякаєш свого батька!

Він хотів взяти її руки, але вона їх видерла. Тоді, схилившись, він повернув до себе її голову і оглянув при тремтінні світла місяця. Сіона була бліда й сумна, а її червоні очі розпухли від сліз і були повні такого одчаю, що в Гелія захололо серце. — Ти не хочеш поділитися своїм горем з батьком? Вона підвела ся, обхопивши його шию руками і заридала... Трохи заспокоївшись вона постогнала: — Ах, тату, для чого ти мені збрехав? Чому вчив мене, що життя гарне, а любов прекрасна?... О, тепер я знаю, що таке любов!.. Се... се брідка й брудна річ!.. І її дитяче тіло здригало ся від огиди; вона розказала, задихаючись висхлими устами, як підчас церемонії „Святого Огню“ трапила разом з мамкою в коло коптських і сирійських священників, які скакали, піднімаючи свої сутани, і як між жару свічок і запаху ладана, між „кіріє елвісон“ і „алилуя“, один священник з довгими, як у жінки волоссям, схопив її в свої обійми, вкусив за губи і доторкнув ся до її тіла. Тільки почувши

її страшне голосінне, турецькі салдати втрутилися і оборонили її. І коли вона, майже непритомна від сорому й жалю, запитала Вифлеємлянку про значіння таких бридких річей, та їй відповіла: „Се коханне!“ — О, тату, і се коханне! І ти так само кохав?.. І на розчарування дочки батько не вмів нічого відповісти. Він не знаходив потіхи ні для себе, ні для неї. Він стогнав, з очима, повними сліз: — О, Єрусалиме, коли я вичерпаю чашу твоїх болів?

Другого дня Сіона з ранку лежала хора, і лікар д'Аменже констатував тифну горячку. Лицар і Гелій цілий місяць по черзі сиділи коло ліжка хорої. Вона одужала, але змарніла, була до всього байдужа і обернулася в жінчину.

Гелій зрозумів, що не міг лишити її в себе, в місті, де навіть церков не свобідна від розпусти, і відіслав дочку в пансіон.

V.

Гелій лишився цілком самотнім. Він хотів забутися за працю і замкнувшись в верхній хаті, серед камнів і пергаментів, писав далі свою книгу. Але перед рукописами і документами його мозок був мертвий, зруйнований, як і його серце, а серце більш зруйноване, ніж його дім.

Єдиний спогад постійно переслідував його: спогад ідола. Він силкувався вигнати його з своєї пам'яті, геть з очей, почувачи в душі якийсь забобонний страх, якусь глуху злість. Хиба всі нещастя не за нього повстали? За для нього він відвернувся від Єрусалиму і рушив здобувати Моавію. Він притягав Гелія своєю поганською красою, своїми божеськими обіцянками, але в решті не виповнив їх і ледве підняв таємничу завісу. Тепер, не маючи ні молодости, ні маєтку, ні певности, Гелій уже не міг бігати за ним. Одначе спомини перемогли його, і під їх впливом Гелій дістав з залізної шафи відломки базальту. Зараз же його страшна самотність оживилася диханням божества і забувши весь сьвіт, Гелій, нахилившись над столом, любувався, не одводячи очей, гієрогліфами, вибитими на животі ідола, гієрогліфами, що утворили його славу і причинилися до його упадку. Пестячи рукою чорний камінь, він переживав те, що трапилося з ним дванадцять років назад: його сподіванки, шукання, дні без надії, ночі без спочинку і нарешті великодній ранок, коли в час Воскресення Христа в своїй салі, осяєній проміннями сонця, він розбудив Астарот від її довгого мертвого сну. Він пригадав також свою урочисту прогульку по Єрусалиму, по Хрестній

Пути і навколо міських стін, де з переповненим надлюдською гордістю серцем, він співав серед радощів християн свою поганську алилую: Астарот воскресла, і я її жрець!

А потім скільки радощів вона йому дала, скільки раювання, яке повне життє! Вона розкрила йому двері ідеальної пожадливості, засипавши зірками крила його думок; його розум ширяв над сьвітом і нещастями! Ні, вона його не обдурила, не вона була причиною сього нещастя, навпаки вони повстали мабуть від того, що він перестав шукати її. Ах, як би знайти сю велетенську базальтову статую, хто тоді вірив би брехні Слямїна? Правда, його супротивники, навіть самі завзяті, ніколи не насьмілювалися заперечувати автентичности відломків сього ідола. Ах, як би його знайти, оволодіти їм в повні!

І знов Гелій читав і перечитував: „Я... цариця Моавії... тобі... Астарот-Карнаїм, з твого наказу, о богине богинь... поставлений... і зарізаний... у твоїх ніг“... Ідол уявлявся йому не розбитий, потрошений, в відломках, серед решти руїн, як було в дійсности, а такий, як сотворила його уява поета: богинею кровожадною, яка всьміхаючись, стояла в пустині, осяєній місяцем. Він шептав в захваті: „О, ти, Астарот-Карнаїм, о ти подібна до місяця, ти також мене зарізала у власних ніг, але все-таки я люблю тебе!“...

Але, чи не здурили його гієрогліфи? Чи справді вона та біблійна Астера, емблема радості, образ якої розвішували на високостях, в зеленій листві дерев, Істар Египтян, що дає любов до могили, Астарту Фінікіян, Афродіта Греків, Венера Римлян? І обхоплений чарами сили її імен, Гелій знов розпочинав свої епіграфічні досліді, записував папер, стіл і навіть стіни дивними гієрогліфами, які нагадували відьмацькі формули. Асір приніс страви, до яких Гелій майже не доторкнувся; тримаючи блюдо, Араб робив знаки від злого духу і думав: „Я був пезний, що як тільки молода хозяйка поїде, диявол повернеться“. І наче для того, щоб очистити мозки від бісівської намови димом тютюну, він йшов на цілий день до турецької кавярні коло Яфської брами.

Запал Гелія трівався кілька днів. Одного разу, переглядаючи свої теки, він знайшов полотно Слямїна з загадковим малюнком: голова чорної статуї, оздоблена рогами Амона, відляєть ся на візантійським тлі, як на місячнім диску. І сей образ нагло злив ся з другим. І тепер, коли стоячи на терасі, простя-

гнувши руки до Арабії, Гелій прикликав Астарот, він сам не знав, кого кличе: богиню чи жінчину.

Се була жінчина. Тоді чари щезли, вона обернула ся в відломок звичайного каменя з погано вибитими первісним струментом гієрогліфами. Гніваючись на себе і на неї, він знищив свої рукописи і наказав Асірови забілити стіни. Але не позбувшись решт поганських забобонів, замість того, щоб замкнути відломки ідола до залізної шафи, він поставив їх коло рам дверей, може сподіваючись, що частина „щастя Моавії“ притягне йому його вповні.

Так, се була жінчина. Моавітянка, поривчиста, як вітер пустині і темна, як шатра Кедара. Вона так як і богиня, піднявши трохи своє накриття, щезла від його пристрасних шукань.

Впавши без сил на канапу, з втомленою душею і жаром в крові, Гелій бачив її в низу, на подвірі: вона закинула голову на запашні квітки і порівнювала перед дзеркалом блакитні зірки свого чола з небесними світилами; він чув пестливу музику її босих ніг по ступеням сходів; він почув її перед собою, мовчазну і жорстоку, як вона тягне його до своїх уст. А то він уявляв її серед лук, де освіжала своє чоло повязкою з очерету і співала сумні і жалісні пісні. Так, се вона, з запахом газели, гнучка, як хижий звір, вся нага і тремтяча під дорогоцінними оздобами; се вона, закутана в довгу блакитну „сімару“ то схиляється над глибокою криницею, то дримає на високих ношах; се вона, сувора й пожадлива, жорстока й божеська, дика й покірна, несьвідома й чарівна; се вона, яка збуджує в нім весь запал чоловічини, вченого і поета. І стогнучи, він кликав: „Істар! Істар!“

Коли він отямив ся після жахних мрій, незносний одчай оволодів Гелієм. Він почув відразу до всього: до життя, до праці і особливо до свого кабінету з запахом смерти й салітри, навколо якого панувала тиша старого безлюдного кварталу, до зпущеного величезного дому, мовчання цвітучих сходів, темних склепін, подвіря вимощеного плитами рожевого мармуру, до ніш, мушарабісів, до блакитної криниці, словом, до всієї будівлі, збудованої для щастя і втіхи яка лишається самотною позбавленою шелестіння одіжи і веселого сьміху.

Він майже жалував, що не чути більше лютеранських гимнів і кроків пастора, і самотність так пригнічувала його, що він часто наказував Асірови: Приходь курити свій „наргіле“ до мене.

Вечорами він примушував його лягати на одній з нижних терас і, прислухаючись до його дихання, думав: „ось мій вірний слуга, який не покине мене і коли-небудь закриє мені очі“. Потім він примушував себе працювати, але його думки розлітали ся, як дим, а марність існування давила його всім своїм тягарем.

„Наука, слава, захват ідеалами, яке все се божевільне! Я бідний божевільний віддав дванадцять років життя, проживши їх серед поточених червами пергаментів і відломків, що пахнуть салітрою. Мое волоссе побіліло під поцілунками попілу, мій мозок висх в обіймах мерців, а я і не зазнав справжнього життя! Я не намілував ся жінчиною! Ах, жити, пережити все жите втішати ся власною міццю, жити знов щоб любити! Бо крім кохання все суєта і не одно здобутте не варто здобуття жінчини! А поки я тут пропадаю з розпуки житте минає, минає...“

Одного разу, коли він проходив Сіонською брамою, прокаженна поцілувала край його плаща. Він був схвильований і всю ніч крутив ся на своїм килимі, щасливий і жалісний: він знав, що в Єрусалимі є жінчина, яка любить його, і що вона прокаженна...

Настало сьвято Байрама, яке сього разу припало в літі, і всі кочові племена з околиць спішили на що-річний ярмарок. Лінивие місто дочекало ся свого. Всюди помітна була радість життем і запал до веселощів. Іслам triumфував, а християнство скромно вертало ся до монастирів і замикало ся в своїх церквах.

З кріпости Давида греміла гармата. Тамбуріни й сопілки гуділи на улицах, „мушарабіси“ відкривались, обризкуючи рожевою водою перехожих, які замінили савани „гандурами“ і пестрими „гаїками“; юрба роскошувала серед могил, розсипаючи живі квітки в широким садах смерти. Запах квіток зливав ся з запахом пудри і нарда і розносив ся пекучими вітрами, які наче занесено Бедуїнами з пустині.

В сарацинськїм домі від спеки тріскались стіни, пупінки квіток розкривали ся і їх поволока летіла в повітре, а плоди гранатника наливали ся, наче важкі груди.

У вечорі, в останній день Байрама, Гелій вертав ся такий сумний і змучений, що перед темним домом не почув навіть хвилювання довго жданого щастя. Штовхнувши хвіртку, яка зачи-

нилась від власного тягару, він побачив в кількох кроках від себе людську постать, що притулила ся до криниці. Довгий блакитний вуаль вкривав її од голови до пят... Спочатку йому здало ся, що се галюцінація і похитнувшись Гелій заплющив очі, але й коли росплющив їх, то побачив з під одіжи сандалії, а на них пять маленьких розмалеваних мушль. Чутно було тихе брязкотінне під вуалем. Він підійшов тремтячи.

— Хто ти?— Не відповідаючи, постать зробила крок до його, вся якось дивно задзвеніла, і його охопило запахом сонця, газелі і материнки. — Чого ти хочеш від мене? — запитав він так тихо, що ледви почув звук власного голоса. Вона відкинула накритте. Срібна повязь обхоплювала її чоло без зморшки й думки; золоті диски, наче півмісяці, блищали в ухах; коральові серця притримували тремтячі ніздри, готові відлетіти, і в сім суворім обличчі з уважним поглядом, з великим і пристрасним ротом було щось божеське і zarazом звіряче щось таке, що не підлягало ні змінам, ні часу.

Він любував ся нею з неймовірним захопленням.

— Се ти чи инша? Вона зробила загадковий рух. — Коли се ти, чому прийшла так пізно? З тим самим загадковим рухом, наче кажучи: „чому тебе се обходить, коли я все таки тут“, підійшла вона до його з розкритими обіймами, наче віддаючи свої високі груди і гнучкий стан. Її зуби блищали, як емаль, між повними устами. Він бачив блакитні зірки на її чолі, на підборідді і вузький рівчачок, що спускав ся до інтимної краси її тіла.

Йому здало ся, що він пізнав її: „Істар!“ і він простяг до неї руки.

До тераси доносив ся шум триумфуючого Єрусалиму, півмісяці заблищали на далеких мінаретах. Десь близько луснув гранат, і його рожеві зерна впали на плити. Задихаючись від кохання, Гелій шептав: „О, моя богине, я знав що ти прийдеш!“.

Всі повязки й цехини дзвеніли, і в спустілім домі, як і в порожнім серці Гелія, задзвеніла шлюбна мелодія.

VI.

В ночі вони вийшли на терасу. Всі верхівя сусідних гір були осяєні сьвяточними багаттями. Флаги спокійно висіли на баштах міських стін; серед холодних нагробників видко було шатра, червоні від огню багать, навкруги яких блищали шаблі танцюючих тіней. Близше, з рівних четверокутних дахів білих

домів підіймався до неба блакитнавий димок від вітарів, ширючи над містом ніжний чарівний запах. Греміла „дарбука,“ ракети злітали, доносили ся повільні звуки флети і ляскання в такт долонями, а часом одна Мурилка, вже без покрову, наче базальтова статуя, танцювала „танець живота“ і завивала, дивлячись на зірки. Інші жінки вторили їй, і їх голоси лунали в сій блискучій і пекучій ночі, як голоси бажань.

Моавитянка встала і тихо почала ходити по терасі. Зовсім гола під своїми дорогоцінностями, вона куталась в ясний шовковий плащ Цецілії, який в хвилю пристрасної подяки Гелій дістав з Ливанської скрині. Вона то приближала ся, то віддаляла ся маленькими ритмічними кроками і терла офарбленими пятами, похожими на дві помаранчі; обручки, як цимбали, дзвеніли на чиколотках її ніг. Плащ то закривав її, як „сімара невинности,“ то обнажав її тіло і висів од заду як роздертий вуаль богині утіхи. До запаху її тіла домішувався запах кедрів. І Гелій думав, зачарований і змучений: „Ах, бачити двох жінок в одній, зєднати в однім обіймі чисту лагідність Цецілії і животну пристрасність Істар. Йому було шкода Цецілії; він згадував вечори, коли впоєний поезією Сходу і Біблії, стискав в своїх руках руку сплячої жінки. Згадував інші ночі, коли йому доводило ся слухати псалми, щоб одержати поцілунок, щоб побороти її байдуже тіло йому треба було зрєкти ся віри. Забутте про котре він думав що погасло, запалювало ся в глибині його серця, старі рани розкрили ся, і дивлячись на Істар, що переповнена пристрасстю й красою, посувала ся в нічнім сутінку, він плакав над своїм минулим коханням, розбитим серцем, солодощами зниклих ночей і над своїм щастем, кинутим на вітер.

Нагло зявив ся місяць, заливаючи місто злотистими хвилями. Тамбурини й флети голоснійше залунали. Жінки завили, собаки загавкали, і на всіх дахах затанцювали привиди. Аравійський вітер поривчасто промайнув, замітаючи християнський квартал, до темних храмів і ворожих монастирів; божевілле мусульманського міста унесло ся з запахом вітарів і пекучим подихом пустині.

Істар простягла ся під проміннями місяця. Розкинувши крилами руки, з грудями, похожими на гранати, з обличчям тужним і серйозним, уважно дивлячись на ясний диск місяця, вона віддавала йому свою наготу.

Гелій встав. — Принаймні вона не дасть мені більше страждати! І схопивши Істар на руки, він підняв її над поручами, і з триумфальним, відважним рухом показав місту: — Ти переможений, Єрусалиме, ось твоє божество!

Плащ Цецілії надував ся, як парус при погожим вітрі.

VII.

Вранці Гелій прокинув ся з таким спокоєм у всім тілі, наче він зараз скупав ся в цілючій джерелі, а його душа унесла ся до якогось ясного берега. „Вона повернулась, вона повернулась! Вона відізваля ся на мій поклик! Я більше не самітний; ні, я більше не самітний!“ І ще дрімаючи, він не рішав ся розкрити очі; його руки шукали поруч себе гнучке, тепле тіло коханої. Її не було; на її місті валяла ся поламана обручка.

„Певно, вона спустила ся до криниці полюбовати ся собою. І спершись на лікоть, він прислухав ся. Жадного звука не доносило ся знизу, ані брязкотіння цехинів. — Істар! Істар! Але дім лишав ся мовчазним, сіонський квартал зпустів. Страшне передчуття заволоділо їм, і він на силу дотягнув ся до краю тераси.

В блідім сьвітанку півмісяці на мінаретах, які забуто погасити, ще блищали, але з міста не доносило ся ані звука: ні пісні водовоза, ні дзвіночка продавця кавунів, ні лайки Бедуїнів. З своїми білими банями Єрусалим, що отямив ся від чару, був подібний до величезної білої могили.

Шатра, які вчора розкинуто під стінами, щезли; прикривши очі рукою, Гелій побачив далеко довгий ряд рудавих аркад, що сунули ся до Іордану. — Туга за вітчиною, певно, обхопила її, і вона з ними відіхала, — сказав він з одчаєм.

Він повернув ся до килима, від якого несло запахом її тіла. Тоді він нагло помітив, що два шматки базальту, частина „щастя Моавії“, що були коло дверей, зникли.

Тоді він зрозумів все.

„Вона приходила, щоб відібрати їх мені; вона тільки для сього і приходила.“

І знесилений він вгав на подушки. Він не пролив ні одної сльози; йому здавало ся, що його серце луснуло, як пухир з жовчю; горіч наповняла його всього і підходила до уст. „Мое життя подібно до моавійського ідола... Я володів тільки частиною його як в науці, так і в коханні...“ Цецілія розкрила мені своє серце, але відмовила ся підставити губи для поцілунку... Кіті,

яка могла б мене потішити, не мала відваги лишити ся. І навіть ся блукаюча діва, яка віддала мені своє тіло і тремтіла в моїх обіймах, належала мені ще менше, ніж інші, тому що її думки невідомі мені, я навіть не знаю її справжнього імени, не знаю, чи се та, що мене колись любила... Так, частинки й відломки, ось моя доля!“

І поки Гелій дивив ся перед себе в просторинь, він побачив над банею салі єдину в Єрусалимі дактилеву пальму, що, коли вірити легенді, виросла з кісточки, яку Балкіс, цариця Савська кинула з палацу Соломона. Поволі, задумано хитала ся ся пальма, наче розумний і поважний старець, що багато бачив і замислював ся над суетою сьвіту сього, який дає людям щастє.

Гелій, оглядаючи її, подумав про царя Соломона, який після того, як мав 700 підложниць і 300 жінок, сказав: „Женщина гірше смерти.“ — Так, — повторив Гелій голосно, — женщина гірше смерти! І змучений думками він заплющив очі.

VIII.

Се стало ся в Велику п'ятницю, по півдні.

Закутаний в білий бурнус, з дамаським вуалем на голові, Гелій ішов по сходах, обхоплений запахом квіток, що стояли на поручах. Довго і ніжно оглядав він сарацинський дім, подвірє, вимощене рожевим мармуром, стіну, що нагадувала сніжний вуаль, тїнисті склепіння, мушарабіси, де все здавало ся таємничим. Потім він грюкнув хвїрткою, пройшов подвірє, що поросло буряном, і темний коритар, вийшов на широку, порожню і ясну площу Давида і присїв на стовпчик. Він був більш блідий, ніж звичайно: страждав дуже від битя серця. Навкруги росцвітала весна, сувора й коротка, високого, мертвого города. Польовий мак і ромашка цьвіли між блискучих камнів, овес хилився коло басейнів, фігові дерева давали тїнь. Гелій пригадав один великодний поранок, схожий на сей сумний вечір, коли він порівнював себе з сим горбочком, а свою дочку — з ромашкою, що росла між плитами. Він мучив ся, що повинен був все се покинути. Швидко, одначе, він отямив ся, встав і в останній раз вдивляв ся у все, що він тут так любив: тишу, сьвітло, руїни, всю сю знищену велич, всі сі поховані мрії, і віддалив ся повільною, але певною ходою, наче ніс з собою спокійну могутність Сїона.

На Християнській улиці всі магазини були замкнені, мешканці і прочане молились в церквах. Без перешкоди він дійшов до темних крамничок малярів ікон де він не бував уже кілька років. Одну хвилину він вагався. Але майже зараз виставився і спокійно пішов далі, з спущеними очима, з виразом розчарування на обличчі, і разом з таким величним видом, що здавалося, білий вуаль і фалди бурнуса відбивали його сяєво.

Схований в своїй клітці за восковою решіткою Слямін, який вже давно підупав, оглядав заулочок з права на ліво, чекаючи покупця, чатуючи на здобич. Нагло його прудкі очі зупинились з дивним виразом. Він зблід, а його плечі так здригнулися, що свічки, які висіли навколо його, застукотіли одна о другу, наче комиш від вітру. Він хотів сховати ся в глибині своєї крамнички, але не міг одвести очей від ясного й сумного обличчя, що наближувало ся в півтемряві склепінь. Гелій спокійно йшов далі, коли Слямін, відштовхнувши свічки, вискочив з своєї клітки і впав до його ніг: „Пане, змилуй ся, пробач мені!“ Гелій інстинктивно відступив і хотів піти далі, але Слямін учіпив ся за його і цілував його руки. — Пане, пробач мені! Як би ти знав який я нещасний, ти пробачив би мені! І він підняв своє зістаріле обличчя, виснажене якимсь таємним недугом і залите сльозами. Їх зори зустрілись. Безмежна добрість сяла в очах Гелія. — Я тобі давно пробачив, — сказав він тихо, — живи спокійно! І зійшов по сходах Гроба Господнього, щоб піти по Хрестній Пути.

Важке вражіння робила вона тепер. Назустріч Гелію йшли покаянні прочане, одні з Гефсиманії, другі від мійських стін, які вони в екстазі каяття обходили по три, по п'яти і навіть по семи разів. Всі були в тернових вінках і несли хрести, де-хто такі великі, що часами вони бороздили землю. Одні в саванах, інші в покутних сорочках, змарнілі, втомлені, вкриті потом і порошком, босі, з кровю на чолі, з подряпанними руками, з тремтячими губами, з душою, яка відлетіла від тіла, і з тілом, зігнутим під тягарем ноші, посувались вони, нічого не бачучи і не чуючи, наче лунатики. Нагло поруч з Гелієм впала жінчина. Він підняв її і посадив на камні край дороги; своїм дамаським вуалем втер її обличчя і пішов далі.

Ніколи дорога не видавала ся йому такою довгою. Він присів на розхитані щаблі і притулившись головою до

стіни перебирав як в тумані всі спомини свого дитинства. Маленький домок, мати, хрещеного батька, притулок для сиріт, стару Біблію і ерусалимські реліквії, а в ушах його дзвеніла загадкова фраза: „О Діво, дочко Сіону, щасливий смертний, що покоїть ся в тіни твоїх стін!“ — Так, повторив він голосно, — щаслив смертний, який покоїть ся! — Він встав. Тепер йому здавало ся, що його голова теж окровавлена терном і що мученичий хрест отягчає його рамя. І, з очима, піднятими до арки „Се Чоловік“, він прошептав: „Ах, Цеціліє, Цеціліє, твоїми пальцями, осяєними проміннями сонця, ти зпліла мені вінок, що подряпав мое чоло, а сам я, сидючи коло тебе під наметом пасіфльор, розп'яв себе на хресті!“ Він дійшов до брами св. Стефана, коло якої, приваблені процесією прочан, сиділи прокаженні, у всій непринадности своєї вбогости.

Пригнічений тягарем власного горя, Гелій уникав їх поглядів і пройшов байдужо мимо, але почув, що бурнус його за щось зачепив ся. Се прокажена схопила край бурнуса і притиснула його до губ. Тільки дякуючи сьому він її пізнав, бо хвороба так знівечила її обличче, що навіть очі стали якоюсь слизью де ледве можно було розглядіти останні відтінки божевільної ніжності. Він зупинив ся і з очевидним стурбованнем розглядав страшне обличче. — Вона одна мене щиро любила!

І він шукав, щоб її подарувати на спомин. Його кишені були порожні і він сумно пішов далі, коли помітив на своїй руці золоту шлюбну обручку. Він хутко скинув її зі схудлого пальця і кинув в чашку прокаженої: „Ось мое справжнє весілле! Я женюсь з проказою і смертю!“

І він побіг до Кедронського мосту, щоби зійти на Оливні гори, які височіли на другім березі.

В Гефсиманії францискани і прочане сьпівали сумні пісні і курили ладан. Але Гелій сквапно пройшов вище, до другої Гефсиманії, більше вбогої, з простою живою огорожею з олів, без розмальованих стін, без капиці, без кадил. Він сів під столітними деревами, де, як запевняли, Син Божий колись сумно спочивав. Против його тягли ся яскравим, білим пасмом висячі кладовища, а за ними грубі, ледве помітні стіни міста, як діядема мертвих кісток в величезнім савані. Кільки прочан, в богомільнім захваті, тягли ся ще у підніжжа міста і доносив ся голос „останнього пророка“, який покликав: „Горе вам, племя

горде, що вірить химерам! Єрусалим — Молох він годуєть ся одчаєм і сльозами!“ — Так, — повторив Гелій, — він Молох! І він відвернув ся.

Внизу на узбоках Скопуса і Сілоама була юдейська весна... Женщини йшли від джерела з амфорами на головах, і рукави їх розвівали ся вітром... Вифанським шляхом проходив караван верблюдів, наладованій пальмами для великоднього сьвята. День тихо кінчив ся. Теплий вітрець пробігав по верховю олив, може тих самих, які тремтіли при стражданнях Христа. Навколо Гелія росли дрібні рослини з жовтими або з червоними чашечками: краплі поту і крови агонії Христа, як казали легенди. І він заздрів спокую сеї агонії і думав: „Він знав, що входить в славу свого батька і що ті, з ким він розлучав ся, були иншої плоти і иншої крови; а я, я не знаю, куди йду. Я покидаю на світі кохану слабу дитину!“ І він плакав, закривши обличче вуалем.

Знов спокійні віти столітних дерев затремтіли від вітру, дрібне сріблясте листя сипало ся на білий бурнус і дамаський вуаль. Трохи заспокоєний Гелій встав. Він квапив ся все покінчити і хутко підняв ся стежкою, між кактусами, до магметанського виселку, де мінарет височів на горбочку оливних гір. З сього мінарету він колись уперше чарував ся Єрусалимом. Сонце заходило і було рожеве в вечерніх присмерках, як ранійш при сході. Всі сі зубці башт, бані, стріли, хрести, півмісяці золотіли, червоніли, наче карбункули, або приймами ніжні відтінки аметистів, і чарівна, „як за своїх молодощів“, столиця Юдейського царства всьміхала ся, як царська наречена, що чекає свого нареченого. Гелій пригадав, як п'ятнадцять років тому, повний гордості і певности, він панував над Йосафатською безоднею і з усею пристрастю обнімав місто...

Внизу, в виселку, коза на даху щипала траву... размарин і кріп росли між каміннями... дикі голуби перекликались... навколо його природа не змінила ся. „Один тільки чоловік зникає, вироджуєть ся й гине... Чому ми надаєм так багато значіння людському істнуванню і неминучій владі смерті? Лишити ся до кінця призначеного часу, чи ранійш відійти, ніщо не змінить ся в суголосі сьвіта. „Тоді для чого ж страждати?“ І хутко, майже, як ранійше він йшов по круглім балконі... Повітре було чисте. На ліво видко було руді стіжки Єфраїмських гір, що грілись при останніх промінях сонця. На право вульканічні чорні пасма Савські

блищали від жару; Єріхон спочивав за Галаадськими бальзамами; Содомське море, наче залізний щит зарилося в пісках; блакитнаві Моавські гори таяли в ніжно-рожевім світлі заходу; а ближше — сріблясте верхівз Небб підносило до небес свій тужний, розчарований, старечій профіль.

„Горе, — зітхав Гелій, — я, як Мойсей, любував ся Хананською землею, але, подібно йому, не ввійшов до неї.“ Потім він повернув ся до міста. Там все погасло. Тіни вітали над висячими кладовищами, над кривавим Хакельдамським полем, купленим на срібники Юди, і на горі Скандалу, де Соломон занедбавши лавеха, приносив жертви ідолам своїх чужоземних жінок.

Туман стелив ся долиною Смерти. З Єрусалимських стін доносив ся голос останнього пророка „Покайтесь! Покайтесь!“

Гелій переступив через поруча і кинув ся в безодню.

IX.

Коли прокаженна отямила ся від здивовання, вона дивлячись на золоту шлюбну обручку подумала: „Учитель хоче, щоб я слїдувала за ним.“ Вона завязала в край накриття обручку — бо не могла надїти його на шмаття свого пальця — і спираючись на кій рештою ніг, загорнутих в шматте, хитаючись і підскакуючи, зійшла з горбочка, щоби перейти Кедронський міст і догнати вчителя, який зник за Гефсиманським садом. Але коли вона зійшла і вже готова була над силу перейти на другий бік, то нагло побачила широкі білі крила, що крутили ся в повітрі, а потім щось впало на могильні плити з шумом спілого кавуна. Якось несвідомо вона пішла, спираючись о нагробники, тримаючись за тернові кущи; повзла на вколїшках і на локтях, і нарешті доплентала ся до Йосафатської долини, де в покровавленій і нефоремній масі, що лежала на могильній плиті, пізнала того, кого в своїм серці, повнім надїй прокаженної, називала Месією. Вона нахилилась і накрила його своїм плащем; потім з надзвичайними муками дотягла ся до джерела і в своїй жебрацькій чашці принесла води. Вмостившись коло трупа, вона поклала голову Гелія до себе на вколїшки і з ніжною обережністю обмила йому обличчя; потім стала любити ся їм своїми бідними очима без повік, пестити руками без пальців, цілувати беззубим ротом і називати його всякими іменами, які піддавала їй надмірна любов. Вона була щаслива і благословляла небо, що зробило чудо, що вона,

прокаженна, могла пестити свого пана не боячись знівечити його красу, хоч він був більше покалічений, ніж вона. І дивлячись на шлюбну обручку, що дістала від його, вона подумала: „Він згадав, що я все життя любила його, і зробив мене за се своєю небесною дружиною.“

Незабаром ніч спустила ся на долину, і не маючи спромоги любити ся трупом, прокаженна заснула, схилившись до його головою. Приваблені трупним запахом, шакалі і гієни вийшли з своїх барлог. Нюхаючи повітре, вони блукали навколо сеї дивної пари і тягли мерця за ноги. Прокаженна нагло прокинула ся — її снило ся, що їй відбирають вчителя — і справді побачила, що він сповз з її вколішок. І всю ніч вона обороняла його від хижаків. Спочатку вона кидала в їх каміннями і відгоняла кием; потім, коли звіри посьмілішали, вона лягла на труп, щоби захистити його своїм тілом. Погані звірини з відразою одійшли, але незабаром повернулись і напали на неї, змішуючи живі рани її тіла з тілом мерця. Тоді вона почала стукати камнем по чашці і голосом, зіпсованим хоробою, співала такі сумні пісні і рештою своїх ніг протанцювала такий „танець смерти“, що шерсть підняла ся в гору на спинах могильних відвідачів, які поховались в свої барлоги і там вили до сьвітанку.

Коли знов зоря осьвітила місто своїм сяєвом, погоничі верблюдів, що везли в Єрусалим на сьвято християнської Пасхи йорданські віти мира, натрапили на два трупи. Пізнавши в однім з їх по вбранню людину з товариства, вони покладали мерця на пальмові віти на спині верблюда. Вони дійшли до брами св. Стефана, де розповіли наляканим вартовим, що другий труп, труп прокаженної, покараної, певно, Алахом за те, що вона хотіла вкрасти в небіжчика золоту шлюбну обручку, яку міцно тримала въ руках, лежав, обнявшись, з принесеним їми.

І ось, Гелій Жамен вмер тому, що відступив від лавеха і вклоняв ся иншим богам.

Коли Слямін, пізнав про се, відрізав віршовку, що хилитала ся на стелі його крамнички і побіг в Хакельдаму „Землю крови“, де й повісив ся на дереві, яке до сього часу називається „шибеницею Іскаріота“.

Переклала Наталя Романович.

НОВИНИ НАШОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

МОДЕСТ ЛЕВИЦЬКИЙ — ОПОВІДАННЯ (Київ, 1907).

Мало у якого письменника проявляєть ся в кожному творі так виразно і одноцільно його письменська фізіогномія, як у збірці оповідань Модеста Левицького.

Усі його малюнки основані на тлі життя того народа, що занедбаний під зглядом просвіти, залишений рідною інтелігенцією, загуканий чиновниками бетъ ся, як та птаха у клітці і ніяк не може потрапити у відчинені дверці.

В першій частині крім трьох усі оповідання основані на конфлікті представителів мужуцької маси з адміністрацією і так оповідання „Забув“ малює нам непорядного соцького Головатого, на якого сиплють ся від начальства всілякі прикази, як: судові позви й повістки розносити, арештантів водити, підводи давати, навіть лікарєви слабих показувати, зганяти жінок із дітьми до віспи, а в останьому часі ще й довело ся ходити двічі в тижні до станового із рапортом, скільки дітий занедужало, а скільки вмерло на шкарлятину. Аж ось при одному рапорті він не в силі дочислити ся всіх мерців, одного недостає, й за се він бере ляпаса від станового. „А Головатий Іван, сучий ти сину!“ — гримнув становий гучно. Соцькому сьвіт закрутив ся, в очах потемніло: „Се мій... Івась... Вибачайте, забув...“ забув сердега вчислити між померших свого синка, що помер також на сьому тижні на „красуху“.

Служба й недуга та смерть дитини, — батьківський біль та пощочина за неточність у сповнюваню обовязків — се ті контрасти, що на них споглядаючи усьміхнув ся іронічно автор, спочуваючи з тим безталанним соцьким.

Гірше поглумила ся доля над тою „Злочинницею“, Ваською Мазуришиною, що не сьвідома своєї провини, не знаючи, що її покарають дво-тижневим поліційним арештом за укритте трупа неживої дитини, під вражінем погріз та насьмішок на селі, що її жде „каторга на Сибірі“ за душогубство, якого вона буцімто допустила ся на своїм безбатьченку, — випущена на волю віша-

еть ся під сходами у судовім будинку на поясі від своєї спідниці із страху перед каторгою й Сибірю, а радше із страху перед тими слідователями, лікарами, прокурорами, що розпитували її, оглядали, патрали її дитину, а тепер її судили; з страху перед сею таємною силою, що в виді судового карного процесу придавила її надто важким обухом, а ще більше з страху перед опінією тої стотисячної юрби, що не розбираючи діла судила її на каторгу, чи там на селі насъмішками дїтвори з поза тинів, чи тут у судовій салі проклоном „каторжная“ за її невластиве серед „інтелігентної публіки“ поведенне, за ревний та ширий плач замість слухання судового процесу.

А чим инакше, як глузом долі можемо назвати подію що склала ся Максимови Скрипченкови, якому умерла мати за для якої він мав „перву льготу“ при війську, умерла саме тої днини, як він став до бранки, а комісія, дізнавши ся про смерть матери заявила йому, що тепер померла й його льгота, і він як сирота піде до війська, дарма, що має жінку й дитину, незаосмотрені та позбавлені без його помочи способу до життя.

Таке саме і з Федором Шляховим, що ранений під Горним Дубняком у груди дістає на старости літ признанне на „пенсію“ 30 рублів що року, але заки повідомленне про сю пенсію прийшло через канцелярії до рук інтересованого, писар мусів написати під приказом: „возвращаетъ ся в комитетъ за смертью такового, посему къ выдачѣ ему, Федору Шляховому, пенсія не подлежить“. Одно тільки: Автор зазначив ріжницю між оборонцями й оборонцями вітчизни. Одні (генерали) тисячи у рік беруть, щенята по сто карбованців купують (за ті гроші Федір міг би конята купити, господарем стати!), а другі (мужики-салдати) за прошеним хлібом мусять ходити, а підмоги кат ма! а як і прийде, то хиба по смерті! Гірка іронія сучасного життя-недолі!

Або чи не добру заплату дістав городовий Безконечний за те, що приложив руку до „доброго діла“, порадивши шевчисі Скибі упросити наймичку Настю, щоб вона признала ся до шевчишиної дитини, як до своєї, незаконної, та щоб таким чином ся дитина, як буцім то незаконна, могла попасти в приют і звільнити свою справжню матір від важкого прогодовування шестої дитини. Воно так і склало ся. Тільки, що справа викрилася ся, і хоч на суді всіх увільнено, городового начальство вигнало з служби.

До вершка довів автор свою іронію в оповіданню „Стаття 182“. Сільські парубки хотіли пошуткувати з дурного Федя, якому відікрали вкрадене у матери сало й вмовили в нього, що він згубив його на цвинтарі. Посилають його шукати сала, а що Федь боїть ся, шуткують із нього мовлячи, що аби не боятися мерців, треба й самому стати мерцем. Федь й справді повірив. Парубки поклали його на лаву, один став за попа, один за дяка й почали правити панихиду. Звичайнісінький жарт. Але підглянув се сільський дяк, а що мав злість на парубків, пішов зараз до батюшки й обжалував парубків за богохульство. Пан-отець у клопоті. Він не любив дяка і хотів убити справу, але бояв ся, щоби дяк не доніс про се до консисторії, якою страшив попа при всякій нагоді. Не хотючи сам доносити сього до консисторії, рішив ся написати до станового і думав, що становий вилає хлопців, а він буде на всякий спосіб критий. Стало ся инакше, Становий дяка і хлопців вилаяв, але доставши від попа офіційне письмо відослав його висше, до судового слідователя. Дарма, що він нагадав собі чи не гіршу пригоду із свого молодшого життя, коли то він і його товариші запиваючи ся, причащали один одного горівкою і співали „Тіло христово прийміте!“ Сеж хиба була не менша хула, а все таки в порівнянню із сьогоднішнім фактом... „хитрий піп офіційну бумагу пише, щоб самому бути чистим“. І пішло діло до судового слідователя.

Судовий слідователь прочитавши донос нагадав собі зараз із свого ж життя одну мало не таку само пригоду: його й одну бідну дівчину, що любила його, раз при веселій забаві звінчали, співаючи при тім: „Ісаїє, ликуй“. Дівчина зворушена подією стала ридати так що стогони душу надривали. „Це ж було подвійне блузнірство, кошунство. Крім церковного обряду вони надругались тут над бідною, сирітською душею“. Слідователь нагадавши се рад був знищити се діло, та ба! Папір подерти можна, а „діло“ не загине. Він з огляду на „закон“ післав діло до прокурора.

Прокурор, що не звик був нікого жаліти, написав на обложці: „подлежить суду по статтю 182“, тай відсунув „діло“ на бік. Але прийшовши в хату побачив, як його діти Правлять коло засьвічених свічечок акафист. „Радуй ся сороко, радуй ся вороно, радуй ся горобче, великий чудотворче!“ Правив найстарший син, а менші співали гуртом: „Совай ся, Ничипоре, со-о-ова-ай ся!“

Батько добачуючи у сій діточій забаві кошунство, лає дітей, мати лає ся з батьком, дивуючи ся, від коли він став такий богобоязливий... і т. д. Остаточно прокуророві діти співають далі „акафист“, а парубочі похорони остають ділом „по статъѣ 182“, за яке кара — півроку тюрми.

В отьому оповіданні автор іронізує із російського чиновництва, яке не відбігаючи далеко від чиновництва в інших державах, мусить не раз-не два насилувати свою душу, аби тільки не відступити від букви закона, а ще більше, аби не змарнувати своєї чиновничої кар'єри. Чиновник, коли був колись чоловіком мусить мати як чиновник дві душі: одна може бути чоловіча, людська, але друга мусить бути чиновнича. І коли ся остання явна для усього сьвіта, ту першу треба заховувати на дні найбільших тайн. І якаб гарна була та людська душа, якаб чиста прийшла вона на чиновничу службу, вона мусить із часом споганити ся, коли взагалі хоче достроїти ся до загально-чиновничого режіма. Людина попавши в вир брехні й обману, бореть ся доки сила, далі перестає протестувати, бачить, як роздвоєнне у душі вмовказ, врешті позбуваєть ся усього людського, стає глуха на людські хиби й слабости, забуває що й сама чи найблизше їй окруженне не свобідне від таких самих хиб, стає бездушною машиною, без думки, без чуття, без виrozumіння, сліпе знаряде в руках правительства.

Із останніх оповідань першої части два основані на тлі жидівського життя на Україні. В оповіданню „Порожнім шляхом“ автор осьвітлює той дивний факт, що Жиди хлібороби на хліборобських кольоніях не мають ні дрібки землі, навіть ані кусника города. Воно вийшло так через те, що комісія, що мала прослідити, як хто оброблює свій наділ, не найшовши у Жидів знарядів до оброблювання землі, повідбирала їм наділи, а лишила тільки, як на глум, одному із них, саме найбільшому лихвареві з діда-прадіда, що виказав ся силою кожухів, плугів, борон і иншого знаряду забраного у мужиків за лихву. Таким способом повстало ціле село „міняйлів“, що ходять по селах із рублем-двома позиченими у згаданого лихваря, а вертають із усякими достатками зисканими через безустанну виміну. В оповіданню ще й инший момент підходить під загальну характеристику оповідань Левицького: безрадність лікаря, якого покликано до хорого міняйла, йому доводить ся тільки сконстатувати неминучу смерть.

Ще одну справу підносить він тут: не вважаючи на се, що ціла кольонія самі злидарі — між ними нема ні старців-прошаків, ні злодіїв! Тай годіж инакше, коли напр. „Щасте Пейсаха Лейдермана“ в тім, що може грати на весіллю й заробити яку копійчину, дарма, що йдучи на те весілля він переспав стацію, вискочив із поїзду, пробив собі ціле лице, яке йому сьогодні зашили. Оповідання надихане любовю життя, бажаннем нести поміч безчасній рідні — проявами, що тепер під час загального пессимізму й зневіри чим раз рідше лучають ся!

В останніх двох оповіданнях предметом іронії автора стають ті пересуди нашого народа, на боротьбі з якими переводять ся найкращі сили його. Якжеж напр. викорінити пересуд про „Ману“ у мужика, коли й пан-отець, якому судило ся боротись із мужицькими забобонами, заблукавши ся сам підпадає під вплив оповідань про Ману? Або як переконати мужика про заразливість холери й розширюванне недуги через одіж із хорих, коли санітар, що має палити викуплені у холерників річи, переходує їх, а опісля продає на базарі і ширить навкруги недугу?

Ще більше треба підчеркнути горожанський мотив при огляді в другій часті під написю „Бувальщина“ всі оповідання з'гідливі сатири на чиновниче життя. Тільки тут уже артистичний малюнок уступає на другий плян перед публіцистикою. Так і відчуваемо, що автор виловлює із сучасного життя ріжні мало вже не пережитки, щоб заховати їх у памяти нащадків, щоб і внуки знали, як жили й помилялись їх батьки.

Генерал губернатор забавив ся у „просьвітника“ і уприсив оперних актьорів дати скілька вистав у театрі виключно для селян по ціні за білети 10-20 коп. А наслідки його заходів? На селах одні платили білети, а інші йшли у театр. Але що кожний радійший платити білет ніж їти в город 3—4 миль і тратити два дни, третя частина односільчан платила за день тим, що жертвували ся йти на губернаторську комедію. А в театрі тих, що захропіли, придверники мусіли викидати.

Становий висилає нічу посланців із „негайною справою“ до справника. Післанці лякають народ по селах. Одні говорять про холеру, інші про бунт, ще інші про одно й друге. А ся нечаяна урядова справа ось яка: „Над Припятью, у Кмитовому Ярі появилось трое диких кабанів. Я поставив вартових, щоб стежили за ними. Чи не приїхалиб Ви на облазу? Сповістіть!“

До справника приходять дві жалоби на пристава Сташевського: одна, що він розібрав пліт, а друга, що побив Жидівку. Справник висилає на допит свого помішника, а сей переписує свідків Жидівки до справи про розібраний пліт, а тих знов про побитте Жидівки. Сей „Соломонів суд“ приводить діло до такого вислїду: „... і ніхто з вишезгаданих свідків не затвердив того, що сказано в жалобах, а тому ті жалоби належить уважати за неслухні“.

Поминаючи три інші сатири на те, як земський заводить на селі „правовий порядок“, як найкращі „експерти“ на те що відібране різникови мясо було сьвіже, були ті городові, що його після відібрання зіли замісь закопати, і як „член“ комісії обурюєть ся на „підрядчика“, що він посьмів лагодити „громадську справу“ в окремому кабінеті в Гранд-Отелю, а тому самому зараз безпосередно телефонують, що в томуж таки готелю дожидаєть ся його в окремому кабінеті інший підрядчик також по якомусь ділу,— поминувши, мовлю, ті сатири, що достроюють, ся гармонійно до попередніх, спинимо ся на останній.

„Законник“ — тип чиновника-чоловіка, чиновника-горожанина, що відчуває свою єдність із тим народом, із якого вийшов, і якому служить. Вибраний виборцем він дає голос на поступового кандидата на посла до державної думи, а на загрозу начальства, що не йдучи йому під лад хочби у сьому приватному, горожанському обовязку, вилетить із служби, він хоче оперти ся на законі, що радше начальство за знасилування свободи виборця може піти на 14 місяців у тюрму; але вислїд такий, що він опиняєть ся сам у тюрмі за те, що посьмів зібрати ся з іншими в домі доктора Розенберга, щоб подати гуртом заяву про всі неправди на виборах, про всі шахрайства „истинно-русских“.

Ціла ся сатира, се дуже вірний малюнок схоплений із життя та нестерпних відносин Українців і то не тільки на російській Україні. Його можна майже без змін приложити й до наших відносин на Україні галицькій.

Чудова тема до зідливої сатири!

Антін Крушельницький.

ІЗ ПОЕЗІЙ ГОТФРІДА КЕЛЛЕРА

I Тиха хвилина.

Минаюче літо, в пахучих завоях
 Понад озерами півсонними в хвоях
 Ти мчиш ся в далекі міста!
 І я тут над озером стою затінним,
 Край берега ж шляхом високим, осіннім
 Без голосу лебедь літа.

І тихо й самітно крильми він махає,
 В сріблястую хвилю нараз поринає, —
 Ось шию над воду, щоб слухать, простяг;
 І ще раз поринув і в хвилі сховав ся,
 Знов виринув нагло і знов прислухав ся,
 Що шепчесть ся в очеретах.

І тихо по хвилях він кружить, дворує,
 Мене ж наче сон який дивний чарує,
 Неначе моя се душа
 Здивована сього життя тайниками,
 Що беть ся й хвилює віками, віками,
 Все бачить, відчуть поспіша.

І я одинокий на тихій болоні
 Ті радощі мирні й проміння червоні
 Вдихаю у груди тоді,
 Як увесь вникну в їх ясні глибини,
 Хай щезнуть мої ті короткі години,
 Як лебедя слід на воді!

II Морські думки.

О коб мое серце було
 Тим морем глибоким під нами,
 А всі його злі вороги
 Були кораблями!

Отож би воно їх шпурляло сям-там
 Між скелями свого гніву,
 А врешті проглинуло б їх за-любки
 В безодню свою отемнілу.
 Тепер воно тільки хвилина одна
 Поміж тисячами подібних,

Та всеж воно звільна гризе й підтина
Судно ворогів непотрібних.

Ми хвилі пливемо як вірний союз
Одна за одною без впину,
У всіх один ворог, безсоромний джус,
Його ми й караєм всю днину.

А вихор, дух бунту, і бе нас і рве,
Аж піна з нас прище до неба,
Аж поки всі хвилі зі сну не зібе,
Бо спать непробудно не треба.

Нарешті розпав ся руїнний тягар,
Що ми довго на собі носили,
І не з плюскотом гонило, мов на пожар,
Погулять на ворожі могили.

З усіх берегів роздаєть ся луна
До самих небесних коркошів:
„Втонуло, втонуло з людьми і мишми
Судно брехунів і святошів!“

III В морозні зимовії дні.

В морозні, зимовії дні,
У темний, безнадійний час ---
О злудні про безсмертність сні
Собі я з думки вибив вас.

Тепер же теплим, ясним літом
Я бачу, що зробив се в лад:
Вінчаю серце новим цвітом,
Примари ж тихо в гробі сплять.

Купаю ся в пречистій річці
І з хвиль холодних свіжість пю,
Любуюсь склепом тим блакитним
І кращих батьківщин не жду.

Тепер я зрозумів, лїліє,
Ти пишноцвітна, твій привіт:
Як цвіт твій, що ось тут ясніє,
Так само мушу й я зотлїть.

З німецького переклав *Іван Франко*.

МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ.

З австрійської України.

Осіння сесія австрійського парламенту. — Діяльність українського клубу. — Українські соціально-демократичні послы. — Московські послы.

Осіння сесія австрійського парламенту, що почала ся 16 (н. ст.) жовтня і скінчила ся 21 (н. ст.) грудня с. р., була присвячена головно австро-угорській угоді, а також бюджетови. Отсі дві державні конечности, особливо-ж першу з них, правительство мусіло за всяку ціну перевести, бо коли-б австро-угорська угода не була переведена до кінця сього року, то в австро-угорських відносинах нестало-б васишт, недостача всякої норми, а спеціально в Австрії се покликало-б за собою або упадок кабінету бар. Бека, або розв'язане парламенту, або одно і друге разом. Але ані бар. Бек не мав охоти покидати керми правління, ані великі парламентарні партії не мали охоти пробувати на ново щастя в виборчій грі, і так з'єдиненим силам обох сторін вдало ся довести австро-угорську угоду до доброго кінця. Буржуазні партії приєднав для себе бар. Бек міністерськими портфелями, соціяльну демократію знижкою податку від цукру, український клуб обіцянками кількох національних уступок, а виключивши таким чином можливість серіозної опозиції проти угоди, поставив її при помочи правительственних партій на денний порядок в формі наглого внесеня і полагодив протягом кількох засідань. Опісля в останніх днях сесії полагоджено таким самим способом бюджетову провізорію, і „перший народній парламент“, зі свідомістю сповненого обовязку супроти держави і з признанем діет на час парламентарних ферій, розійшов на двомісячний відпуск.

Український клуб поїхав на осінню сесію з наказом своїх виборців, даним на численних народніх зборах підчас літа, щоб, коли центральне правительство не постараеть ся зараз о зміну дотеперішньої системи правління в Галичині на користь українського народу, виступити проти нього з як найострійшими способами парламентарної боротьби. Свої домаганя (див. огляд „З австрійської України“ в кн. VIII—IX) предложив український клуб

президентови міністрів ще перед літніми феріями. Тепер почалися на основі тих домагань переговори. Бар. Бек бояв ся, що український клуб готов хопити ся обструкції і перешкодити ухваленю австро-угорської угоди. Український клуб знов, бачучи, що серед великих парламентарних партій, не виключаючи соціальної демократії, обструкція не знайшла-б не то союзників, але навіть прихильників, та що він міг би числити тільки на поміч кількох незначних груп, бояв ся, щоб правительство при помочи великих парламентарних партій обструкції не зломало та щоб таким чином не програти рішаючого бою з правительством. По обох боках, значить, був настрій іти на уступки й не доводити до острійшого конфлікту. Бар. Бек обіцяв поробити деякі уступки на користь українського народу, а український клуб заявив, що вважаючи сі уступки проявом доброї волі правительства і „задатком“ на повну зміну ворожої українському народови дотеперішньої галицької системи правління, не заострить своєї тактики, значить не перейде від опозиції, в сути річи для правительства, опертого на певній парламентарній більшості, нешкідливої, до обструкції.

Так воно й було цілу осінню сесію. Український клуб від себе полагодженю австро-угорської угоди не перешкаджав, хоч і не помагав активно правительству переводити її. До поставленя угоди на денний порядок при помочи наглого внесеня він не прилучив ся, від голосовання над наглістю сього внесеня здержав ся, при голосованю над самою угодою голосував проти. Такої самої тактики держав ся він і супроти бюджетової провізорії.

Ті обіцянки бар. Бека, які заставили український клуб не заострювати своєї опозиційної тактики, — на скільки можна внести з загального що до змісту офіційального комунікату клубу і з детальніших, але неофіційальних звісток в пресі, — представляють ся ось-як:

Щоб положити кінець переслідуванням українського народу адміністраційними властями, центральне правительство обіцяло постарати ся, щоб галицький намістник видав до всіх адміністраційних урядів відповідне розпоряджене.

В університетській справі правительство абіцяло заложити дві нові катедри на львівськім університеті з українською викладовою мовою: катедру римського права, на яку мав би прийти доцент університету в Загребі д-р Мих. Зобків (який одначе волів, замість ждати на катедру у Львові, прийняти пропозицію

болгарського правительства й піти на катедру в Софії, утруднюючи таким чином боротьбу поступових кругів болгарської суспільності з реакційним правительством за свободу університетської науки), і катедру хемії, на яку мав би прийти професор чеського університету в Празі д-р Ів. Горбачевський; завести в зносинах університетських властей з українськими студентами українську урядову мову; при іматрикуляції зарядити відчитуване іматрикуляційної формули в латинській мові.

В економічній області обіцяно дати товариству „Просьвіта“ підпомогу з державних фондів на економічні цілі і взяти під розвагу заложене селянського банку, яким орудували би Українці.

В кінці центральне правительство заявило готовість бути посередником між Українцями й Поляками в справі виборчої реформи до галицького сойму.

З сих обіцянок, коли вірити донесенням польської преси, сповнено поки-що бодай одну: „Gazeta Narodowa“ принесла дословний текст розпорядження, яке мав видати намістник до адміністраційних властей, щоб вони справедливо, по закону, відносили ся до української людности. Одначе в урядовій газеті се розпорядженє не було оголошене, так що коли воно й справді видане, то тільки довірочно, а через те українська людність не може на нього покликати ся перед властями. Наслідком того громадянська вартість такого розпорядження майже ніяка.

Посередництво в справі соймової виборчої реформи відпало, бо тимчасом порішено не скликати вже галицького сойму для переведеня виборчої реформи, тільки лишити сю справу нововибранному соймови.

А в університетській справі замість до заспокоєня прийшло з вини нерішучости центрального правительства і рішучости університетських властей не допустити до ніяких уступок на користь українського студентства, і в університеті і в парлямент до острого вибуху. Привід до вибуху дала іматрикуляція, що була 14 (н. ст.) грудня. Всі були переконані, що іматрикуляційна формула буде відчитана в латинській мові. Українське студентство рішило поки-що тою уступкою вдоволити ся. За те польське студентство розвинуло широку агітацію, щоби в нічим не уступати і вислало до ректора депутацію з домаганем боронити всіми силами польськости львівського університету. Ректор пішов за волею польського студентства і порозумівши ся з се-

натом, змінив дотеперішній спосіб імматрикуляції лиш на стільки, що імматрикуляційної формули не відчитував секретар університету, тільки сам ректор ввів її в свою промову. Українські студенти побачили себе обманутими. Порадивши ся хвилику, рішили вони запротестувати проти такого способу імматрикуляції і опустити салю. Але на словний протест одного з їх товаришів польське студентство відповіло справжнім погромом, до якого воно було приготоване „на всякий випадок“. Моральними винувниками сього погрома треба вважати університетські власти. Депутації польського студентства ректор відповів, що сенатови байдуже всякі міністерські розпорядження та що сенат зуміє як слід постояти в обороні польськості університету, чим тільки ще більше розпалив шовіністичні пристрасти польського студентства. В сам день імматрикуляції з українських студентів пускали на університет тільки тих, що мали імматрикулювати ся, коли тимчасом Поляків пускали всіх: і студентів університету і студентів політехніки і просто всякого. Діяло ся се, очевидно, також з наказу ректора — з метою, щоб польські студенти „на всякий випадок“ мали чисельну перевагу над українськими.

Побите українських студентів польськими підчас імматрикуляції відбило ся голосним відгомоном в австрійським парламентах. На найближшій засіданню (16 н. ст. грудня) посла з українського клубу поставили в сій справі нагле внесені і ряд інтерпеляцій. Українські соціально-демократичні послы поставили також інтерпеляцію в сій справі. Виступило з інтерпеляцією також польське коло, тільки воно приписало всю вину подій на університеті українським студентам.

Послы з українського клубу домагали ся, щоб усі сі інтерпеляції відчитано, як звичайно, на початку засідання. Але президентови Вайскірхнерови було спішно з австро-угорською угодою, яка власне тоді була на деннім порядку, і він, користаючи з неясности регуляміну, проти звичаю відложив відчитані інтерпеляції на кінець засідання. Се так роздратовало українських послів, які вже й так були до краю роздратовані тим, що на університеті, в супереч обіцянкам центрального правительства, знов спровоковано українське студентство, — що вони вибухли бурливою демонстрацією, серед якої відломок з пульта посла д-ра Бачинського поцілів випадково одного з послів. Наслідком того в парламентах повстала така метушня, що аж треба було перервати засідане.

Отся демонстрація українських послів зустріла ся з загальним невдоволенням парламенту і преси. Але дарма! Доки справедливі домагання українського народу не будуть хоч у мінімальній частині заспокоєні, доти годі вважати репрезентантами покривджених на те, що з якогось їх виступу репрезентанти кривдників і загалом ситих будуть невдоволені. Що ж до самої форми демонстрації, над якою різні „майстри доброго тону“ від польського кола до соціальної демократії розводили ся з таким згіршенням і обуренням, то треба пригадати, що такі різкі форми демонстрації не першина в історії парламентаризму взагалі і з окрема в австрійським парламенті, і вони будуть повторятися доти, доки парламентарна більшість, здавлюючи насильно права меншости, не буде давати тій меншости иншого виходу крім такого вибуху.

Але опісля показало ся, що та демонстрація не тільки не пошкодила тій справі, за яку борються українські послы, але навпаки вийшла їй на добре. Вона заінтересувала українською університетською справою парламентарні круги, і пр. в дискусії над бюджетовою провізорією славянські послы, обговорюючи потребу заложення нових університетів, найбільший натиск клали на справу заложення українського університету.

Певна річ, що рішучий виступ українських послів вплинув також на те, що міністер просьвіти Мархет, відповідаючи на їх інтерпеляції в справі подій на львівським університеті, відповів так, як ще доси не відповідав ні один в сій справі. Коли давніше міністри все вибілювали польські університетські власти, а всю вину за несупокі в львівським університеті звалювали на українських студентів, — то тепер міністер, хоч, правда, дуже делікатно, а все таки ствердив, що завинив тут ректорат, бо в намірах правительства було, щоб уже сьогорічна іматрикуляція відбула ся в латинській мові. Тимчасом ректор нараду над відповідним повідомленням міністерства відложив на пізніше, іматрикуляцію рішив перевести по волі польського студенства і сим довів до конфлікту. Се, повторяємо, хоч дуже делікатно, сконстатовано в відповіді міністра.

За те кінцевий уступ відповіді, де згадується про справу заложення окремого українського університету, ріжнить ся від попередних викрутів правительства в сій справі хиба тим, що міністер обіцяв „в найближшій часі“ поробити заходи за для розвитку української науки і тим самим — в дальших наслідках — для заложення українського університету.

В усіх цих заходах українського клубу українські соціально-демократичні послы не брали участі. На скільки національні домагання українського клубу ідуть в розріз з соціально-демократичною програмою, се зовсім зрозуміле. Але український клуб клав переважно національні домагання такого загального характера, що вони годять ся також з національною програмою соціальної демократії. І такі домагання повинні-б були підперти не тільки українські соціально-демократичні послы, але також і всі інші члени соціально-демократичного клубу, бо коли якесь домагане зі становища соціально-демократичної програми оправдане, то його повинні-б підперти всі соціальні демократи без ріжниць національності. Адже в тім і справжня суть інтернаціонального братерства, щоб спільно бороти ся за свої права, щоби — в данім випадку — національні інтереси української соціальної демократії були так само дорогі цілій соціальній демократії без ріжниць національності. Одначе в дійсности соціально-демократичний союз не тільки оставав байдужим супроти тих національних домагань українського клубу, які оправдані зі становища соціально-демократичної програми, але оставали супроти них байдужими й українські соціально-демократичні послы — з титулу своєї приналежности до соціально-демократичного клубу, який вяже їх в їх діяльности.

Ми очевидно далекі від того, щоб вимагати від українських соціально-демократичних послів іти під коменду українського клубу. Вони мають повне право не годити ся і певне не годять ся як що до змісту так і що до форми з домаганнями українського клубу, але се не звільняє їх від обовязку бороти ся за національні домагання своїми силами, тим більше, що за ними повинен стояти цілий соціально-демократичний клуб. А тимчасом вони стоять від сеї боротьби майже зовсім осторонь. Самі за слабкі, з українським клубом не можуть входити в спілку, а соціально-демократичний клуб не дає їм у сій справі підпомоги.

Москвофільські послы, виступивши з українського клубу, ходили якийсь час самопас, а опісля заложили „Русско-Народний Клубъ“, до якого одначе не вступив д-р Марков, щоб мати на всякий випадок свобідну руку, коли тимчасом в клубі обовязує принцип солідарности.

Про „діяльність“ москвофільських послів можна хиба те сказати, що вони в своїм завзятю проти українського національного руху сходять ся що-раз більше з польським колом. Підчас

зайніціованої презесом кола демонстрації в парляменті проти звісного проєкту пруського правительства про примусове відчужене польської землі д-р Марков прилучив ся до демонстрації, не згадуючи ні словом про польський гнет над нашим народом у Галичині. Так само не згадав про се в своїй бюджетовій промові д-р Глібовицький, а коли деякі газети хибно донесли, що він говорив про польський гнет в Галичині, він поспішив оправдати ся перед віденським кореспондентом „Słow-a polskiego“, щоб той спростував у своїм органі, що він не говорив про польський гнет над нашим народом, бо про подібний гнет „не може бути й мови“. При виборах до делегацій москвофіли злучили ся також з польським колом, а відкинули бльок з українським клубом та іншими опозиційними групами з Галичини.

Найбільше заходять ся тепер москвофіли коло того, щоб російську мову признано в Австрії краєвою. В тій цілі розкинено по краю друковані петиції, щоб їх підписувати й посилати до парляменту—з домаганем признати російській мові право громадянства в Австрії і завести її як викладову в народних і середних школах Східної Галичини, а крім того заложити в львівським університеті катедри російської історії, літератури і історії російського права—як етап до заложеня російського університету у Львові.

Отсі свої домаганя опирають москвофіли на тім, що наш нарід в Галичині се часть „великаго русскаго народа“, і тому російська мова се літературна мова нашого народу, через що й належить ся їй право громадянства в Австрії. Але в таким разі що зробити з тими правами, які набула в Австрії українська мова? Щоб відібрати їй ті права і перенести їх на мову російську, сього москвофіли не кажуть, а деколи вони навіть зазначають, що хотять прав громадянства для російської мови побіч української. Але в дійсности москвофіли змагають власне до того, щоб російська мова зайняла місце української. Адже один нарід не може домагати ся прав громадянства для двох ріжних мов і коли-б мовою, уживаною нашим народом, була признана мова російська, то в дальшій консеквенції треба-б відобрати українській мові всі ті права, які вона має як мова краєва.

У тому москвофільські „національні“ домаганя не такі невинні, якими їх москвофіли старають ся представити. Вже тепер, коли москвофіли не мають навіть ніяких виглядів на успіх, маємо

пробу їх апетитів: викладова російська мова в народних і середніх школах і російський університет у Львові. А крім того, коли-б так справді признано російську мову краю, наш нарід був би зовсім відданий на денационалізаційно-польонізаційні експерименти, бо-ж всім його національним домаганням правительство відмовляло би, закриваючи ся дуже вигідним викрутом, що не можна сповнити національного домагання, коли між членами нації нема згоди що-до національної форми того домагання.

Але москвофілам з їх „національними“ домаганнями зовсім не ведеть ся. Пробував д-р Марков здобути для російської мови право громадянства, промовляючи нею в парламенті, але президент відобрав йому за те голос. Опісля пробували москвофільські послы вносити петиції в російській мові, але президія відмовила ся приймати їх до парламентарних протоколів.

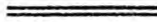
В сій останній справі була 20 (н. ст.) грудня спеціальна конференція, в якій взяли участь президент палати послів Вайскірхнер, міністер внутрішніх справ Бінерт, послы Романчук і Василько від імени українського клубу і москвофільські послы Давидяк і Марков. Про сю конференцію ворожа українству преса пустила була зразу звістку, що на ній міністер Бінерт обіцяв признати незабаром російську мову краю. Але сю звістку мусів опісля простувати навіть сам москвофільський клуб. В дійсности-ж президент палати послів і міністер внутрішніх справ заявили на ній, що до парламентарних протоколів можуть бути прийняті петиції і т. д. тільки в українській мові. Коли-ж посол Давидяк почав доводити, що мова москвофільських петицій не е властиво російська мова, а ріжнить ся тільки від української мови правописю і деякими діалектичними відмінами, стало на тім, що лиш ті москвофільські петиції можуть бути прийняті до парламентарних протоколів, мову яких проф. Колесса від імени українського клубу і Давидяк від імени москвофільського клубу признають не російською, тільки українською, а коли-б вони не погодили ся, то рішаючий голос має редактор українського видання „Вістника державних законів“, д-р Кулачковський. Таким чином всі дотеперішні заходи москвофільських послів здобути для поборювання українства нове оруже в формі признання права громадянства російській мові скінчили ся нічим.

На кінець кілька загальних уваг про діяльність українських послів. Реальними здобутками, корисними для національного, по-

літичного і соціального визволення українського народу, вони ще не можуть виказати ся. Тепер іде ще тільки боротьба о такі здобутки, і то не явна боротьба на парламентарній арені, де була - б можлива повна контроля суспільности над її послами, тільки закулісова гра з центральним правительством, з якої суспільність знає тільки те, що послы захотять їй подати до відома, і в такій формі, в який вони се до відома подадуть. Суспільність не може знати, що роблять її послы, і мусить терпеливо ждати аж на реальні плоди їх діяльности, а коли ті плоди не відповідатимуть потребам суспільности, тоді вона мусіти - ме хиба на слово повірити послам, що вони робили все можливе і що безрезультатність їх заходів не їх вина, бо ті заходи повіті тайною і оцінити їх суспільність не має змоги. Ось - тут і лежить зарід конфлікту між суспільністю і її парламентарною репрезентацією. Або суспільність буде репрезентації сліпо вірити, а тоді може бути ошукана, або не буде вірити, а тоді її оцінка заходів репрезентації може вийти несправедливою.

Вказуючи на се, ми очевидно не маємо на меті сіяти спеціально недовіре до українського клубу, тільки вказуємо на ту об'єктивну хибу, яку потягає за собою така позакулісова діяльність парламентарної репрезентації. „Основу народньої політики творить недовіре“ — як каже Менгер — себто постійна контроля діяльности всіх тих, що мають у руках власть; де та контроля стає неможливою, там лежить зарід конфлікту.

І на се ми хотіли вказати, — тим більше, що деякі прояви невдоволення з діяльности українських послів роблять сю справу актуальною. Отже нехай одна і друга сторона знає, де шукати властивої причини таких конфліктів.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Матеріали до українсько-руської етнольоїї, том IX, Львів 1907, 8-ка стор. XXIII+144+2. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з південної Київщини зібрав Мр. Гр., обробив др. Зенон Кузела. У Львові 1907, накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

Отсе другий том багатоцінних матеріалів про дитину, зібраних д. Мр. Г.—і впорядкованих дром Кузелею. Сей том обіймає дитяче жите від першого року аж до того часу, коли діти перестають бути дітьми. На гарний і незвичайно живо та ріжносторонно змальований образ того дитського віку складається 108 оповідань списаних із уст народа одної невеличкої околиці. Ті оповідання декуди, прим. наріканя на прибуток дитий, на їх дармоїдство і на видатки, яких на них требаб поносити, а для яких у бідних родичів не має засобів, факти прогонюваня, вивоженя, вмисного губленя дитий родичами роблять важке зражінє як ілюстрації того важкого економічного занепаду, під якою вагою стогне й мучить ся теперішнє українське село. Та про те в оповіданнях українських селян про дитий скрізь видно велику ніжність чутя і пильну увагу до найдрібніших відрухів їх молодой душі. Все те, не говорячи про розкішну мову, надає матеріалови д. Мр. Г. велику наукову і літературну стійність. Редакційна праця дра Кузелі лежала в тім, щоб системізувати матеріал, додавати близьке до близького і таким робом утворити з розрізнених, хоч по одній системі писаних записок одну органічну цілість. До того додав редактор, один із урядників віденської університетської бібліотеки дуже цінний річевий і бібліографічний образ новочасних студій про дитину (пайдольогію) і новочасних праць на користь як найкращого вихованя дитий.

I. Фр.

Др. Іван Копач. *Що то таке людске думанє?* Відбитка з „Учителя“. Львів, 1906.

Під таким трохи сензаційним наголовком друкував ся в органі нашого галицького учительства за минулий рік ряд статей, що зложили ся на досить значну брошуру. В передмові заявляє автор, що свою працю списав по основнім перестудіованю дотичной наукової літератури та що з тих його студій „може колись — при сприяючих обставинах вийде й цілий підручник для дотичних наук“; сам автор помістив свойого часу в „Ділі“ автореферат, чи авторекляму про свою брошуру, де з повною свідомістю ваги й трудности порушених тем поручає свою працю як пропедевтичний підручник ученикам, учителям таї взагалі, інтелігентам, яких не стати на студіованє льогіки, психольогії

й філософії з першої руки. Так отже — коли вже не брати річи формально (брошура Дра Копача, се мабуть перша в нашій літературі праця на порушені в ній теми!), — то вже з огляду на сфери, для котрих автор її призначив, заслуговувала би вона на фахову рецензію, отже на таку, яку не може дати підписаний. колиж досі ніхто компететнійший за се не взяв ся, то хай тимчасом вдовольте ся автор і публіка отсими кількома, далеко не фаховими увагами.

Нема способу причіпити працю Дра Копача до котрої-небудь науки: все тут у суміш — льогіка і психольогія, метафізичні конструкційки й дидактичні екскурси, мізкованя на соціольогічні теми тай житева казуїстика. А в кінці — немов для побільшення конфузії — „додаток“: виривок із книги Поенкаре „Вартість науки“, так фатально вибраний, що хотіло ся б премію обіцяти тому читачеві „Учителя“, який здогадаєть ся, бодай по що його тим „додатком“ ущасливлено, — бо про розуміне змісту шкода й говорити. Все-ж таки серед усього того теми з обсягу психольогії мають рішучу перевагу; за ними йдуть льогічні теми, а далі все иньше. Воно ясно, що така всестороння балаканина про всіх і все, ведена в тоні безвідклично авторитетнім, з подаванем річий проблематичних у виді певних висновків науки, метафізичних мріянь як незахитну правду, ціле помотане тем і квестій, ціла несистематичність і хаотичність у думаню ніде й нікому не могла бути корисна, а просто шкідлива вона в творах, призначених до популярного ужитку. А при читаню брошури нашого автора на кожній майже сторінці розшибаєть ся думка, тай досада бере неповинного в нічим читача на автора, на його самопевність, на його брошуру, на нашу мізерію в популярній літературі. Се зазначую тут, бо бою ся, щоби не закортіло ще більше того рода рефлексій вліпити на папер — при підношенню поодиноких точок. А саме:

Як можна (стор. 3) без ніяких застережень подавати як певну річ, що „льогіка є частиною психольогії“? Правда, дехто залюбки впирає одну науку в другу (отже, йдучи ступінь за ступнем виходить, що прим. соціольогія є частиною космольогії, і т. п.); вона має якийсь сенс у теоретично-пізнавчих міркуваннях, заспокоюючи в декого змаганя до повязаня й заокругленя комплексу нашого знаня. Але тільки в таким значіню; для систематики і методики самої науки воно не тільки не має ніякої вартости, а навпаки — спричинює в несвідомого хибні асоціації й надії. Льогіка, формальна наука, має свою докладно відмежену на всі боки царину, яка нічим не входить в обсяг науки психольогії, хочби се навіть була якась психольогія „взагалі“, про яку згадує Др. Копач.

На 8 стор. отвирає Др. Копач своїм читачам вид „на високі гори проблему метафізично-онтольогічного“ та дорогою контрабанди хоче внести в голови читачів, яким обіцяв подати всякі

висновки науки психології й логіки, віру в „істнованє Духа“, якого називає Богом. Аби впевнити читачів про велику вагу свого інтелектуалістично-логічного доказу істнованя Бога, друкує він дотичні місця курсивою. Можна собі в Бога вірити або не вірити, але треба відповідно освітити говоренне, немовби то „дорогою наукової аналізи“ можна було дійти до певности про істнованє Бога. Кант і його критичне розмеженє обсягу науки і віри, ціле новітнє розумінє „науки“, всяка критична теорія пізнаня (на яку й Др. Копач покликаєть ся в иньшій місці!) виставлена нашим автором на глум — у популярнім творі! Що при доборі такого розумованя рішала не зла воля або якась партійно-релігійна підступність, на се (для мене бодай) доказом те, що й сам заголовок його твору („Що то таке...?“) тай передмова, де обіцуює з'ясувати „єство“ думаня, вказують, як безслідно перейшла для автора лектура тих філософічних писань, що їх сам цитує, як не здогадуєть ся він навіть тої границі, що лежить між областями науки (досліджуванє, описуванє і систематизованє прояв) та метафізики (міркованя про „єство“, суть річий).

Теорію фундаментальної аперцепції подає автор як річ безсумнівно-певну. А тимчасом се відосібнена тай, як се сам автор знає, далеко не принята гіпотеза Єрусалема.

А пророс Єрусалема, то не годить ся поручати початкующим перш усього його „Einleitung“. Се книжка своїм обємом рішучо за дрібна та неvistарчає супроти широти матерії, яку вона обіймає. Цілі сторінки — тільки імена й дати; багато (і то важних річий) представлено так побіжно й недостатчно, що як пропедевтична лектура сей твір ніяк не може служити.

Що значить (стор. 25) у другій нотці під текстом фраза про „ідеал у соціології“? Можна всіляко здогадувати ся, що саме хотіло ся авторови тут сказати, — те, що справді написав, абсурд.

На сїм кінчу свої уваги про мериторичний бік праці Дра Копача, — кінчу не тому, немовби на все иньше можна без застережень згодити ся, а тому, що витиканє всіх вискоків автора завело би нас за далеко тай вимагало би більшої обємом брошури, ніж рецензована. А про те здаєть ся мені, могла би праця Дра Копача бути корисна, як би він у новому виданю повикидав із неї всякі незв'язані з поставленою темою свої екскурси, а полишив тільки сам психологічно-логічний виклад. Тут автор держить ся праць Єрусалема, має свій педагогічний досвід та иноді дуже влучно й наглядно популяризує розумінє психологічних прояв. Правда, з викиненем усього непотрібного баясту втратила би брошура на обемі й претенсїональности, але безперечно зискала би як популярно-науковий твір.

Іще одно: Др Копач висловляє охоту написати оригінальні шкільні учебники логіки й психології. Мені видаєть ся, що

краще було би дати добрі переклади таких учебників хочби Єрусалема. Тільки-ж се мусівби зробити хтось иньший, а не Др Копач: мова в його брошурі погана, типу т. зв. галицько-рутенського, стиль так недбалий і рапавий, що иноді дивуєш ся, що таке могло вийти з рук учителя української гімназії.

Василь Панейко.

Зенон Наколесник, *Невмірака, історична фантазія в одній дів.* Львів, накладом А. Хойнацкого. 1907 . 8-ка, 32 стор.

Ну, дасть Бог дурному чоловікови перо в руки і піде він плести нісенітницї, перемелювати січку, валити книжку на книжку і дути ся як вош на морозї, що ось, мовляв, який я плодючий письменник! Моїх книжок уже он скілько томів, а ще буде он скілько оповіданя, перли, хмари-чари, драми, комедії, фантастичні картини, жарти й нежарти. А коли той чоловік надто має в руках газету і змогу — кидати болотом на кого хоче і хвалити себе й своїх хвалитилів, то при досить низькім стані смаку у загалу публіки і високім стані загальної безкритичности такий чоловік робить ся свого рода авторитетом, здобуває собі ріжні протекції, зискує премії на конкурсах і росте в пику та претенсіональність та заглушує хоптою свого слова кращі парости літератури, ширить тупоумство і варварські способи думаня, шабляновість і пусту фразеольогію замісь дійсної обсервації життя. Нашим читачам відомий уже д. Наколесник, гесте Лев Лопатинський, зі своєї „гуцульської“ драми „Ілько Пашак“, що була розібрана в Л.-Н.-Вістнику, хоч розбір, виказуючи масу невірности і безтямности автора все таки не давав повного понятя про ту банальність його мислення і безплідність його фантазії, якою навіяні всі його твори. Кинувши болотом у „Руслані“ на автора рецензії Наколесник спокійно далі „лупить по пути прогресса“ і знов обдарував нас драмою чи історичною фантазією „Невмірака“, написаною віршами, яка діє ся над Дніпром в минувности, „теперішности і будучині“. Фантазія д. Наколесника властиво не історична, бо ні найменшого розуміня історії в ній не видно; краще було-б назвати псевдо-патріотичною аллегорією. Всі особи в ній — аллегорії: дівчина — Україна, улан — Польща, гренадир — Россія, ну, і „Народ“ замісь хору. Дівчина жие собі тихо в своїй хаті на степу, „по якім розляв ся Дніпро“ і тужить за своїм милим козаком Невміракою, що чогось повіяв ся на чужину. Нараз обік її появляеть ся пишна палата, з якої виходить улан, що через ніч заволодів усею Країною, заявляє, що

Україна, Україна,
Се нічия ще Країна,
Без границі і без краю,
Тож єї собі займаю.

Він кличе своїх гайдуків і велить заволокти дівчину до своєї палати.

Возьміть дівку сю до замку,
 Буде в нас дітей плекати,
 Як зробите з неї мамку,
 Буде нам пісней співати
 По обіді до дрімоти,
 А як набере охоти,
 То розкажем танцювати.

Дівчина даремно кличе свого любого козака-невміраку, улан шле своїх гайдуків до її хати, щоб обграбували її, та тут же бачить гренадира, що надходить не знати відки. Думаючи, що се той козак-невмірака, якого кликала дівчина, улан ховаєть ся за хату, але почувши, як гренадир говорить, що в нього „від водки лоб пняє“, вискакує і замахуєть ся шаблюкою. Та гренадир „замухує ся могутним мечем і переколює улана, який паде на землю“. Убивши його гренадир справляє бенкет з того титулу, що :

Ми прийшли в південний край,
 Се обіцяний нам рай.
 Йдіть в палату — забирайте,
 Йдіть у хату — всьо здирайте,
 Най нічо ся не остане,
 А людям вложіть кайдани!

Трупа уланового він велить кинути в Дніпро. З палати „вибігає дівчина бліда, з розпущеним волосем, убрана убого, драно, і кричить :

Дайте, батечку, ратунку,
 Захистіть ви сироту.

Гренадир говорить, що її гнобитель уже вбитий, та вона жалуєть ся далі :

Твоїж люди збезчестили
 Мою честь, мое імя,
 Що вже й жить не маю сили.

Гренадир докоряє її невдячністю, а дівчина раптом забувши, що вона дівчина, признаєть ся :

В мене муж є невмірака,
 Він шукає в світі долі!
 Як знайде, сюда прилине,
 Він безсмертний, він не згине.

Гренадир грозить сему мужови дибами і тюрмою,
 Змушу его пить отрую,
 Руку наложить у горю,
 Вщіплю холеру і рака,
 Й згине той твій невмірака!

І він велить до решти обграбувати дівчину і вигнати її з хати на голий степ, доказуючи :

Се новий державний лад!
 Тобі хати й так не треба —

Стільки степу, стільки неба!
 Будеш нам отару пасти,
 Жати жито, лени прясти,
 Можеш часом і співати,
 Лише для начальства знати
 Треба наш язик! Тож вчи ся,
 А будучим не жури ся!

Дівчина йде в степ співаючи тужну пісеньку (про її поетичність досить навести одну строфу:

Доле моя, доле,
 Як дитятко голе
 Без батька, без неньки¹⁾
 Пущене маленьке
 У світ мов на море,
 На бездонне горе!

Та ось на човні надпливає козак невмірака, убраний в богатий козацький стрій і промовляє поетично:

Дніпре мій, глибокий Дніпре,
 Хтож твою течію зіпре?
 Ти широкий, плідний луже,
 Хто чорнозем твій зіструже?
 Українське тепле сонце,
 В кожне сьєєш ти віконце —

і т. д. в такому стилі. Дівчина озивається до нього і просить розради; козак обіцяє:

Задля тебе що лиш зможу
 Я в борбі у жертву зложу.

Дівчина говорить, що його ворог „весь у зброї, а ти, бачу, й без шаблюки“, аж невмірака потішає її:

Всеж таки він не устоїть
 Перед молотом науки.

„Скидає з себе козацький жупан і являється з молотом у правій руці і з грубою книгою під лівою, в синій робітницькій сорочці, підперезаний ремінем, з вишитою пазухою виразистим різно барвним, цвітистим взором“ — таку ремарку подає автор і вкладає в уста так убраного Невміраки такі слова:

Ані з списом, ні з мечем
 Ми на тирана підем,
 А піднесем увесь люд,
 Нехай зробить над ними суд.

¹⁾ Nieprawda! Nawet policaj ma matkę, — пригадується мені при сих словах окрик якогось націоналіста в львівській ратушевій залі з галерії, яким невідомий слухач перервав подібну слізну промову одного бесідника.

Тут виступає народ і вітає Невміраку, а сей кличе його до боротьби за волю ось якими „прочутими“ словами:

Волю нам ще тра здобуть!
 Випрямім сильне плече,
 Най рабство від нас втече,
 Насталімо свою грудь,
 Щоб гучний свободи спів
 З ляку в нас не занімів!
 Серце й руки підоймім
 До гори і присягнім!

Сцена присяги — „боротись за Україну до згину“ і „для народу здобути жизнь - свободу“. Дівчина, виемково розумна серед них, знов нагадує про потребу зброї, але козак - Невмірака має інший спосіб.

Нумо, розложіть костир,
 Хай спече ся гренадир,
 Наложіть сухого кілля,
 Щоб жарке було вугілля,
 Нум посиплем весь рундук,
 Щоб на них він впає, як пук!
 Щоби грубе его тіло
 На вугіллію околіло,
 А самі рядом ставаймо!
 Й піснь свободи заспіваймо!

І справді „народ“ співає на нуту „Крілець“ пісню П. Лопатинського :

Пора, пора за рідний край
 Най жертви поплине ручай— і т. д.

„Молодші набирають лопатами вугілля з костира і розсипають густо перед брамою замку“, як зазначає автор у ремарці — спосіб певно вичитаний з тої грубої книги, що мав під лівою рукою козак Невмірака. І справді з палати вибігає гренадир, сердить ся за крики й котячу музику, кричить на козака - Невміраку що він „лиш інтрига є ляцька“ і в відповідь на голос народа, що домагаєть ся землі і волі, „кидає ся з нагайкою наперед, але попадає на вугілле, підскакує зразу комічно, відтак паде на коліна, жарке вугілля чіпає ся его ніг, в страшних муках він пручає ся на підмінованім ґрунті, встає і назад падає, заміряючись нагайкою на народ, аж паде на костир і гине“ з словами:

Ох, ох, ох! болить, пече,
 Ноги, руки і плече,
 Крижі, груди, голова,
 Смерть у вічі загляда!

Офіцер виходить з вартою та командує стріляти, але салдати не хочуть стріляти на народ, офіцер утікає, козак Невмірака розбиває молотом ворота замку, народ розваляє замок і знов співає :

Пора, пора за рідний дім
 Нам стануть в єдності усім.
 Гренадир з рештками костиря від тої пісні западаєть ся
 під землю, а дівчина подивляє козака :
 Без війни, без струїв крові
 Вічні ти розбив окуви.
 А на се козак в почутю своєї заслуги гордо відказує :
 Сила правди і науки
 Дала зброю мені в руки.
 Чи се поезія, патріотизм, чи просте, гидке блазнованє та
 надуживанє патріотичних фірм судить самі.

Ів. Франко.

М. Загірня. *Як визволились Північні Американські Штати.*
 Вид. Товариства Просвіта у Києві 1907 р. 8^о 120 ст. ціна
 15 коп.

Порівнюючи нашу літературу призначену для розвитку широких мас з літературою інших народів мусимо признатись, що вона занадто вбога чисельно по всіх галузях знаня. Бажаним гостем являєть ся у нас книжка, котра в популярній формі обговорює те чи инше наукове питаннє. З сього погляду ми й ви-таємо книжку д. М. Загірньої видану Київською Просвітою.

Книжку можна поділити на три частини: 1) Передмова, де авторка подає коротеньку історію відкриття Америки; 2) Історія колонізації сього „Нового Світу“ і 3) Історія боротьби колоній з Англією за свої права, котра скінчилась відривом колоній і утворенем самостійної республіканської держави під назвою Північно Американських Сполучених Штатів.

Обмежившись коротеньким змістом книжки звертаємо увагу на те, як справилася авторка з своїм завданєм. Відома нам за гарну популяризаторку попередніми своїми працями авторка і тут показала, що знає чого вимога від неї читач широких мас з боку мови, і написала книжку так, що вона буде зрозуміла для всякої й найменш освіченої людини. Не можемо не зазначити й того, що книжка написана з великим хистом і цілком опановує читача, примушуючи його лишити її тільки тоді, коли прочита до краю.

Авторка додає до книжки образ Дж. Вашингтона найви-значнішого борця за визволенє Північно-Американських Штатів, мапу (карту) сієї країни і на кінці поясненя деяких слів. Се робить книжку ще ціннішою і примушує нас щиро бажати їй найти місце в кожній хаті, в кожній школі у нас на Україні.

Юр. Стрий

Н. Н. Рашевскій. *О положеніи рабочихъ на сахарныхъ заводахъ,* К., 1907 ц. 20 к.

Цукроварство, се майже виключно національна українська промисловість. Мало не всі цукроварні лежать на Україні в губ.

Київській, Подільській, Волинській, Харківській та Чернігівській. Біля 100000 пролетаріату працює по цукроварнях в сій промисловості, яка дякуючи синдикатови та вивозним преміям і нормам, висмоктує і без того слабї сили споживачів і робітників — „процьвітає“. Отже становище такої великої кількості пролетаріату — річ і цікава і важна для українського громадянства. Робітники звязані з цукроварством поділяють ся на робітників заводських і робітників, що працюють на бурякових плянтаціях. Гірке становище і тих і других. Всї ознаки кріпацько-феодалного ладу стріваємо тут. Наймають селян — хабарі писарю і старшині, звідси натиск на селян. Дають ся задатки в саму скрутну добу для селян, коли доводить ся платити податки. Плата 6 — 8 карб місячно, хазяйські харчі і подорож до заводу і назад. На своїх харчах 10 — 15 карб. Ціну збивають самі робітники неможливо. Всї робітники, захожі, контрактіві і вольнонаємні живуть в казармах. Низькі, довгі, тісні, подібні до сараїв помешкання нездатні навіть для скоту при хороше веденому скотарстві. На ліжку мішок з соломою, що ніколи не чистить ся й не переть ся. Сплять на ліжку по черзі дві зміни робітників. Праця незвичайно швидка, інтенсивна. Свят немає. В свята завше, а в будень здебільшого зверхурочні роботи. Звідси 18 годин праці що дня — явище нормальне на цукроварнях. Ледве чи довго людина витримати таку пекельну працю. Ось через що майже немає на цукроварнях робітників старших 40 років. „Вохкість, бруд і сморід в де-яких відділах цукроварні, сухість і спека в иньших, повітря наповнене вапняним порошком, або вохке, насичене парою, в якій нічого не видно, постійний невгаваючий гуркіт машин і апаратів — все те перестежує та зморює робітника на протязі всієї зміни“ (Стр. 11), так характеризує автор працю на заводі. Температура страшенно висока, 30⁰—70⁰ Реомюра. Через те роблять голі лиш з фіговим фартухом. Штрафують лають і бють за нешвидку працю, а при швидкій звичайна річ каліцтва.

Видко, урядове око, яке нормами та вивозними преміями оберігає не так „отечественную промышленность“, як дивіденди цукроварів, не дбає навіть про виконання існуючих фабричних законів, а не то про поліпшення долі сих „негрів“, з яким автор часто порівнює робітників цукроварного промислу. Ледве чи міг би хто змагати ся проти тої думки автора, „що робочій день на цукроварнях повинен бути не більший 8 годин“. По торішніх страйках по деяких рафінадних заводах була заведена робота на три зміни по 8 годин кожна. Ті видатки, які тепер ідуть на робітників при виробці одного пуда цукру (5—6 коп), на погляд автора зростуть дуже і дуже незначно (1—2 коп. на пуд). Високі дивіденди, а не то що цукроварство, винесуть таку збільшену трату на заробітню плату.

Особливо тяжко живеть ся робітникам на плянтаціях. Законів для охоропи сільського робітника не тільки не має, а ще

й є закони, що охороняють підприємця. Звідсі експльоатація тут неймовірна. Робочий день 14—16 годин. Іжа неможлива. Нагаї при догляді за робітниками. Музика для заохоти до інтензивної праці. Знушання над людською істотою. Дівчата для гарему. Торішні кольосальні страйки на буряках завоювали деякі поліпшення, але се каплина в морі горя робітників. Шлях до ліпшої долі один — оборона самими робітниками, своїх прав і інтересів, а зброя — професійні спілки.

В книжці досить хиб. Плян її малорозроблений. Виклад плутаний. Ціна дуже висока — 20 к. за 24 сторінки, але тема пекуча, літератури ж бракує. Тому радимо всім обзнайомити ся з сею брошурою, головний зміст якої ми подали.

М. П.

Книжки надіслані до редакції

Українсько-руська Бібліотека. Видає фільольогічна секція Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. VI. *Твори Тараса Шевченка. Кобзарь. Т. I.* (1838—1846). Виданий під редакцією Івана Франка. У Львові, 1908. Ст. X+444, 8°. Ціна 3 кор.

Збірник фільольогічної секції Наукового Товариства імени Шевченка. Т. X. *Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство. Зладив М. Павлик. Т. IX.* У Львові, 1907. Ст. IV+400, 8°. Ціна 4 кор.

Микола Стасюк. *Автономія і розвиток продукційних сил на Україні.* (Видавництво „Рух“ № 1). Петербург, 1908. Ст. 32, 8°. Ціна 20 коп.

Дзвін. Збірник I. Київ, 1907. Ст. 274, 8°. Ціна 1 руб.

Е. Чикаленко. Розмова про сільське хазяйство, 2 книжка вид. третє, цін. 8 коп.

П. Капельгородський. Відгуки життя. Поезії, 1907. Київ, ц. 35 к.

Будяк Ю. Невольниця-Українка, історічна поема з часів Сагайдачного. Ст. 24. Київ, ц. 10 коп.

Генрік Ібсен Ворог Народові. Ком. на 5 дій. Переклала М. Загірня. Вид. Б. Грінченко. Київ, 1908 р. Ц. 30 к.

Микола Глек. Оксана драма у 3 діях. Вид. „Рідний Край“. Київ, 1907 р.

Евген Мандичевський. *В ярмі.* Тернопіль, 1907. Ст. 48°, 16°. Ціна 50 сот. Зміст: 1) Груша (спомин). 2) Невільники (казка не з наших часів). 3) В ярмі (образок з життя молодих супруг). 4) Сьвятий вечер (балаканка). 5) Бранка (нарис).

Невинна. (Видавництво тов. Просьвіта у Львові. ч. 325). Львів, 1907. Ст. 32, 12°. Ціна 20 сот. Зміст: 1) Невинна, оповідане Івана Левицького. 2) Воздушними шляхами, розвідка Ярослава Веселовського.

Дмитро Макогон. *Мужицькі іділли.* Поезії. Чернівці, 1907. Ст. 60, 8°. Ціна 80 сот.

Звідки взяли ся москвофіли? Написав Бруно Гіжовський. Львів, 1907. Ст. 52, 8°.

Чорна сотня. Повістка з життя Кацапів-ренегатів в 4-ох піснях. Написав Микола Каган. Львів, 1907. Ст. 32, 8°.

Михайло Лозинський. Антін Менгер і його соціально-політичні твори Львів, 1907. Накладом Мих. Петрицького. Ст. 80, 8°. Ціна 60 сот.

Народний Катехізм або що кожному Русинowi знати треба. Написав А. М—ий. Львів, 1907. Накладом „Народної Ради“. Ст. 46. 8°. Ціна 10 сот.

Chronik der ukrainischen Sevcenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg. Bericht für die Monate: Mai-September. Jahrgang 1906. Heft. III. № 27, Львів, 1907. Ст. 27, 8°. Ціна 30 сот.

Chronik der ukrainischen Sevcenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg. Bericht für die Monate: September-Dezember. Jahrgang 1906. Heft IX. № 28. Львів, 1907. Ст. 28, 8°. Ціна 30 сот.

Chronik der ukrainischen Sevcenko-Gesellschaft der Wissenschaft in Lemberg. Jahrgang 1907. Heft I. № 29. Львів, 1907. Ст. 60, 8°. Ціна 1 кор.

Chronik der ukrainischen Sevcenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg. Bericht für die Monate: Jänner: April. Jahrgang 1907. № 30. Heft II. Львів, 1907. Ст. 20, 8°. Ціна 30 сот.

Die Erde als Quelle der Wärme. Eine Theorie von Ivan Tywonowycz. Wien, 1907. Ст. 12, 8°.

Augengebrechen der Wehrpflichtigen. Von Dr. Michael Kos in Przemyśl (Separatabdruck aus Der „Militärarzt“ (Wiener Med. Wochenschrift), № 15—18, 1907. Ст. 16, 8°.

Kobzar. Izbrane pesni Tarasa Sevcenka z zgodovinskim pregledom Ukrajine in pesnikovim življenjepisom, Prevel Ios. Abram. (Leposlovna Kujižnica. V zvezell.) V. Postojni, 1907. Ст. 292, мал. 8°.

Kobzar Tarasa Sevcenka. II del. Hajdamaki. Poem z zgodovinskim uvodom o hajdamaseini. Prevel in pojasnil Iosip Abram. (Leposlovna Kujižnica VII zvezek). V Postojni, 1908. Ст. 152, мал. 8°.

Дві останні книжки ЛНВістника за р. 1907 спізили ся з причин незалежних від редакції й контори. Перша книжка за 1908 р. друкується в иньшій друкарні й має вийти до 15 січня. Просимо присилати передплату на р. 1908 як скорше, щоб не стримувати висилки. Розсилаемо переводи й просимо приєднувати передплатників для нашого журналу. Додаємо також оголошення Наукового видавництва Українського наукового товариства в Києві.

ЗМІСТ СОРОКОВОГО ТОМУ, за жовтень, падолист і грудень 1907 р.

I. ПОЕЗІЇ.

	Сторона
<i>С. Черкасенко</i> : Суша	3
<i>А. Николаїв</i> : Я був колись хворий	94
<i>Ол. Коваленко</i> : Дивлюсь на вас	121
<i>Ганна Луценко</i> : Перший сніг	212
<i>Невідомий</i> : Блюдите ся б'єса полуденнаго	226
<i>Семенченко</i> : Блїдий місяць із за хмари	234
<i>Мих. Жук</i> : Не читай моїх пісень сумних	291
<i>Христя Алчевська</i> : Пісня життя	401
<i>О. Олесь</i> : Хто смієть ся в той час	425
<i>М. Кононенко</i> : Свобода	455
<i>М. Старицький</i> : З останніх поезій	471

З чужих поетів:

<i>З Андрія Теріє</i> : Змордований горем, пер. Пав. Граб	108
<i>З Тардье</i> : Я ненавиджу ніч, пер. Пав. Граб	108
<i>З Готфріда Келлера</i> , пер. Ів. Франко: Тиха хвилина	
" " Морські думки	
" " В морозні зимові дні	537

II. ПОВІСТІ, НОВЕЛІ, ДРАМИ, МЕМУАРИ.

<i>Ольга Нобілянська</i> : В долах	1
<i>Іван Франко</i> : Великий шум	4, 189, 382
<i>Василь Мова (Лиманський)</i> : Старе гніздо й молоді птахи, драматичні образи	38, 241
<i>В. Винниченко</i> : Студент	228
<i>А. Старицька-Черняхівська</i> : Муки українського слова, траг. жарт.	369
<i>Микола Садовський</i> : Мої театральні згадки	402

Міріам Гаррі: Здобутте Єрусалима, роман, пер. Нат. Романович. 122, 322, 484

III. ЛІТЕРАТУРА, НАУКА, СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЄ.

<i>Мих. Грушевський</i> : Студії з економічної Історії України	24
<i>Іван Кривецький</i> : Пятнацять літ існування „Записок Наукового Товариства ім Шевченка“	64

<i>Ів. Франко</i> : Середні віки і їх поет	80, 305, 472
<i>Мих. Лозинський</i> : Два інтернаціональні робітницькі конгреси	95, 292
<i>Антін Крушельницький</i> : Життєва дізгармонія й гармонія	109
<i>Ів. С — но</i> . Художня дізгармонія (з приводу тем д. Винниченка)	
<i>Мих. Грушевський</i> : На українські теми:	
» „Конець рутенства“	135
» Чи не спроможемось!“	418
<i>Мих. Грушевський</i> : До наших читачів	177
<i>В. Ко — ой</i> : Національно-територіальні межі України і території інших областей Росії	218, 456
<i>Ів. Франко</i> : Іван Тобилевич (Карпенко-Карий)	235
<i>Антін Крушельницький</i> : Новини нашої літератури: Модест Левицький — Оповідання	532

О Г Л Я Д И.

<i>Ф. Матушевський</i> : З Українського життя	148, 341
<i>Мих. Лозинський</i> : З Австрійської України	156
<i>Закордонний</i> : За границю	354

БІБЛІОГРАФІЯ.

Етнографічний збірник Т. XIX. Коломийки. — <i>Іван Франко</i> ; Привезено зілля з трох гір на весілля. Молода муза 5. — <i>Ів. Франко</i> ; С. Черкасенко. В старім гнізді. — <i>Б. Я</i> ; Д. Дорошенко. Оповідання про Ірландію. — <i>Галайда</i> ; Національна Рада, вид. „Донская Рѣчь“ — <i>Гр. Сьогобочний</i> ; Ачадов. Вгляды соціалістических партій на общественное самоуправление. — <i>Микола Залізняк</i>	167—174
Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, наукова часопись під ред. проф. М. Грушевського т. LXXIX, 1907, кв. V, — <i>Ів. Джиджора</i> ; Українсько-руський архив т. III — <i>Ів. Франко</i> ; В. Щурат, Історичні пісні — <i>Ів. Франко</i>	362—367
Матеріали до українсько-руської етнології, том IX, Дитина в звичаях і віруваннях українського народу, II — <i>Ів. Франко</i> ; Др. Іван Копач: Що таке людське думане. — <i>Василь Панейно</i> , Зенонъ Наколесникъ. Невмірака, історична фантазія в одній дії. — <i>Ів. Франко</i> ; М. Загірня: Як визволились Північні Американські Штати. <i>Юр. Сірій</i> ; Н. Н. Рапчевскій: О положеніи рабочихъ на сахарныхъ заводахъ. — <i>М. П.</i>	548—557
Книжки надіслані до редакції	175, 367, 557
Письмо до редакції	368
Видавництво імени Герцена на користь безробітних (лист до редакції)	368
Оголошення	